
LA GÈNESI DE LA INSTITUCIÓ NOTARIAL I
LA SEVA IMPLANTACIÓ A CATALUNYA: UN
MOTOR CULTURAL, SOCIAL, ECONÒMIC I
POLÍTIC

Albert Pérez Escribano

Treball final de Màster

Tutor: Dr. Ignasi J. Baiges i Jardí

Màster en Cultures Medievals

Universitat de Barcelona

Any acadèmic: 2018/2019

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	5
Objectius	5
Metodologia i estat de la qüestió	5
Època romana.....	6
Alta Edat Mitjana.....	8
Baixa Edat Mitjana.....	9
CAPÍTOL 1	11
Els negocis jurídics en època romana: de l'oralitat al document escrit	11
El ritus oral en la formalització dels negocis jurídics	11
CONTRACTUS EX VERBIS.....	11
L'escriptura en la formalització dels negocis jurídics	13
CONTRACTUS EX LITTERIS.....	13
<i>Nomina transcripticia</i>	13
<i>Syngraphum et Chirographum</i>	16
TESTAMENTUM PER AES ET LIBRAM.....	17
FÓRMULA.....	18
La influència oriental de l'escriptura al Baix Imperi romà	18
L'EDICTE DE CARACAL·LA I LA RECEPCIÓ D'INFLUÈNCIES ESCRITURÀRIES	
ORIENTALS.....	19
ELS SISTEMES DE PUBLICITAT.....	20
<i>Insinuatia</i>	20
<i>El iudici fictici</i>	23
ESCRITURA I EVOLUCIÓ DELS CONTRACTES VERBALS I LITERALS.....	24
<i>Stipulatio</i>	24
<i>Chirographum</i>	24
<i>Nomina transcripticia</i>	26
<i>Noves formes contractuals</i>	27
<i>De Instrumento publico confecto et officio tabellionis</i>	29
ELS PRODUCTORS DOCUMENTALS EN ÈPOCA ROMANA: PROBLEMES EN LA DEFINICIÓ	32
<i>Notarius</i>	32
<i>Tabularius</i>	33
CONTEXT JURÍDIC.....	33
L'ESCRITURA I ELS NEGOCIS JURÍDICS AL CORPUS IURIS CIVILIS DE JUSTINIÀ.....	35
CAPÍTOL 2	37
L'escripturació a l'Alta Edat Mitjana: la producció documental i els negocis jurídics a l'occident europeu	37
La formalització dels negocis jurídics en l'època de transició (s. V-VIII)	37
CONTEXT JURÍDIC.....	37
DEL TABELLIO ROMÀ A L'ESCRIVENT ALT-MEDIEVAL.....	38
<i>Ravenna i Roma: el domini i la influència bizantina</i>	38
<i>Pavia i el regne longobard</i>	39
<i>El regne visigot</i>	40
DE LA NOTITIA A LA CHARTA ALT-MEDIEVAL.....	40
<i>La stipulatio i el document tabellíonic en Justinià</i>	41
<i>El document com a símbol contractual en la tradició romana-germànica</i>	41
<i>Insinuatia</i>	42
<i>Els formularis notariais alt-medievals</i>	43
La formalització dels negocis jurídics a l'alta edat mitjana (s. IX-XII)	43

L'ESCRIVENT ALT-MEDIEVAL	43
<i>La península itàlica</i>	43
<i>La península ibèrica i els comtats catalans</i>	44
LA CONSTITUCIÓ DEL DOCUMENT PREBOLONYÈS	46
LA GÈNESI DOCUMENTAL DE LA CHARTA ALT-MEDIEVAL	46
CAPÍTOL 3	49
El notariat públic i la seva implantació a la Baixa Edat Mitjana	49
La institució notarial a la península itàlica	49
EL RENAIXEMENT DE LA CIÈNCIA JURÍDICA AL SEGLE XII: L'STUDIUM DE BOLONYA	49
EL NOTARIAT PÚBLIC ITALIÀ ALS SEGLES XII-XIII	50
<i>La doctrina notarial dels glossadors bolonyesos i els canonistes</i>	51
<i>L'Ars dictandi i l'activitat notarial</i>	52
<i>La literatura notarial italiana al segle XIII: les summae d'Ars notariae</i>	53
La institució notarial a Catalunya	54
LA RECEPCIÓ DEL DRET COMÚ	54
EL NOTARIAT PÚBLIC CATALÀ A LA BAIXA EDAT MITJANA	55
<i>Les escriptures públiques als segles XII-XIII</i>	56
<i>L'establiment de la institució notarial als segles XIII-XIV</i>	58
ELS TIPUS DE NOTARIS	59
<i>Notaris de creació reial</i>	60
<i>Notaris de creació municipal</i>	60
<i>Notaris de creació senyorial-eclesiàstica</i>	61
L'aportació del notari a la societat catalana baix-medieval	61
JURISPRUDÈNCIA	62
ECONOMIA	63
CULTURA	63
POLÍTICA	64
HISTÒRIA	64
CAPÍTOL 4	67
L'instrument notarial a Catalunya	67
Plantejament general i objectius	67
El notariat barceloní baix-medieval	67
ELS PRIMERS REGISTRES NOTARIALS FINS A LES CORTS DE PERPINYÀ	67
EL SISTEMA DE DOBLE ENREGISTRAMENT	70
<i>Rogatio</i>	70
<i>Cèdula</i>	72
<i>La minuta del manual notarial</i>	74
<i>La nota del capbreu i la redacció in mundum</i>	75
EL SISTEMA DE TRIPLE ENREGISTRAMENT	76
El notariat cardoní a la baixa edat mitjana	76
LA BARONIA DE CARDONA	76
L'ESCRIVANIA DE LA CÚRIA O CORT VESCOMTAL-COMTAL DE LA BATLLIA DE CARDONA	77
L'ESGLÉSIA PARROQUIAL DE SANT MIQUEL DE LA VILA DE CARDONA I LA SEVA ESCRIVANIA	81
<i>Els notaris de l'escriuaria de Sant Miquel de Cardona</i>	81
ELS PROTOCOLS NOTARIALS DE LA BATLLIA DE CARDONA ALS SEGLES XIV-XV	83
<i>Estat actual de conservació</i>	83
<i>Característiques paleogràfiques</i>	84
<i>Característiques formals i notes de diplomàtica</i>	85

EL SISTEMA D'ENREGISTRAMENT A L'ESCRIVANIA DE L'ESGLÉSIA DE SANT MIQUEL DE CARDONA.....	86
La notaria eclesiàstica gironina de la vila d'Amer.....	88
LA VILA D'AMER I EL MONESTIR BENEDICTÍ DE SANTA MARIA D'AMER (S. IX-XIV).....	88
LA NOTARIA D'AMER ALS SEGLES XIII-XV.....	90
<i>El privilegi de concessió.....</i>	90
<i>Els notaris públics de la vila d'Amer.....</i>	91
ELS PROTOCOLS NOTARIALS DE LA VILA D'AMER.....	92
<i>Estat de conservació.....</i>	92
<i>Característiques paleogràfiques.....</i>	93
<i>Característiques formals i notes de diplomàtica.....</i>	93
EL SISTEMA D'ENREGISTRAMENT A LA NOTARIA D'AMER.....	94
CONCLUSIONS.....	97
NORMES DE TRANSCRIPCIÓ.....	101
APÈNDIX DOCUMENTAL.....	103
1.....	103
2.....	103
3.....	104
CÈDULA.....	104
MINUTA DEL MANUAL.....	104
NOTA DEL LLIBRE.....	106
4.....	108
5.....	108
6.....	109
7.....	110
8.....	111
9.....	112
10.....	115
11.....	115
12.....	116
13.....	116
14.....	117
15.....	117
BIBLIOGRAFIA.....	119
Llibres i tesis.....	119
Articles.....	120
Corpus documentals i catàlegs de fons.....	122

SIGLES

AAMN	Revista <i>Anales de la Academia Matritense del Notariado</i>
ACA	Arxiu de la Corona d'Aragó
ADG	Arxiu Diocesà de Girona
AFDUC	Revista <i>Anuario da Facultade de Dereito da Universidade da Coruña</i>
AHDE	Revista <i>Anuario de Historia del Derecho Español</i>
AHPB	Arxiu Històric de Protocols de Barcelona
AHPM	Arxiu Històric de Protocols de Manresa
ANC	Arxiu Nacional de Catalunya
APSMV	Arxiu Parroquial de Sant Miquel i Sant Vicenç de Cardona
ASM	Arxiu de la Seu de Manresa
BC	Biblioteca de Catalunya
BUB	Biblioteca de la Universitat de Barcelona
EHDAP	Revista <i>Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos</i>
REHJ	<i>Revista de Estudios Histórico-Jurídicos</i>
REHJC	Revista <i>Recull d'Estudis d'Història Jurídica Catalana</i>

INTRODUCCIÓ

Objectius

En l'àmbit de la història de la cultura escrita, pocs són els temes que hagin suscitat tant interès per part dels investigadors d'arreu d'Europa com l'estudi de la institució notarial. Consagrada com una de les institucions més antigues del nostre panorama politico-jurídic, la seva activitat fou fonamental per regular de forma sistemàtica i amb seguretat el tràfic jurídic de les societats occidentals. Així doncs, partint de la noció de la seva importància, el present treball té com a objectiu estudiar l'establiment de la institució notarial a Catalunya a la baixa edat mitjana, tot analitzant els seus precedents romans i alt-medievals, amb la voluntat de respondre al perquè de la seva constitució i quines van ser les seves aportacions a la societat catalana baix-medieval. Unes qüestions que resoldrem a partir de l'anàlisi dels *essentialia* de la institució notarial, que ens serviran com a fil conductor del nostre treball: el notari com a pública persona i l'*instrumentum publicum* dotat de fe pública com a mitjà de prova i constituti de dret.

L'estudi es troba organitzat en quatre capítols, corresponent el primer a la formalització dels negocis jurídics entre particulars en època romana, l'evolució de l'escriptura com a mitjà probatori i el sorgiment dels *tabelliones* com a categoria professional de redactors de documents; el segon es centra en la continuïtat d'aquests precedents romans fins la constitució a l'occident europeu del document prebolonyès i el desenvolupament dels escriptors alt-medievals; el tercer presenta la formació de la doctrina notarial italiana i el seu establiment als territoris del Principat de Catalunya, parant atenció als fonaments de la institució notarial i la seva aportació a la societat catalana en el nou context socioeconòmic, cultural i polític de la baixa edat mitjana; i, en darrer lloc, el quart capítol analitza la implantació de la institució notarial a Catalunya a través dels registres notariais, parant atenció a les diferències territorials existents en l'adopció del sistema d'enregistrament de l'instrument notarial, sobretot a partir de les disposicions de les Corts de Perpinyà (1351) i el Concili de Tarragona (1364).

Metodologia i estat de la qüestió

A nivell metodològic, el present treball fonamenta el seu estudi en el mètode de lectura, anàlisi i interpretació històrica pròpia de qualsevol investigació d'aquestes característiques. La primera part del treball presenta un anàlisi exhaustiu de les fonts bibliogràfiques de caràcter general i específic, per tal de dotar a l'estudi d'un context ben format i cohesionat sobre la història de la institució notarial a l'antiguitat i l'edat mitjana.

La segona part del treball, a la informació aportada per la bibliografia esmentada en l'apartat corresponent, aporta una sèrie de coneixements facultats per la investigació duta a terme a través de l'anàlisi de fonts documentals primàries, que introdueix noves perspectives de recerca entorn a la institució notarial i la gènesi documental a Catalunya. Partint de les troballes de llibres de registre de la segona meitat del segle XIV que no segueixen el patró assenyalat per Maria Teresa Ferrer i Mallol sobre el procés de redacció de l'instrument notarial a Barcelona, hem optat per tractar el més acuradament possible la forma de procedir de les notaries de Cardona, a la província de Barcelona, i d'Amer, a Girona, per veure les divergències entorn al desenvolupament del notariat català a través de l'adopció del sistema de doble enregistrament, amb la voluntat d'aportar noves dades sobre la investigació del procés de redacció de l'instrument notarial a Catalunya.

Així doncs, pretenem a través de l'anàlisi documental donar resposta a la hipòtesis plantejada entorn al sistema de doble enregistrament com una praxis, malgrat les disposicions de les Corts de Perpinyà (1351) i el Concili de Tarragona (1364), pròpia de les ciutats i poblacions amb un important tràfic jurídic, en detriment dels nuclis menys poblats amb un tràfic menor, que emprarien un sistema de registre únic, intercalant assentaments concisos i *in extenso*. A més a més, ens hem permès realitzar una petita edició de textos, tot seguint les normes de transcripció citades en l'apartat corresponent, incorporades a l'apèndix documental al final del present estudi.

En relació a l'estat de la qüestió, a continuació fem un seguit dels treballs més significatius que han tractat en profunditat els orígens i el desenvolupament de la institució notarial a la baixa edat mitjana. La circumscripció del present treball a l'àmbit català, malgrat una primera part expositiva que s'endinsa en el desenvolupament del notariat en la mediterrània occidental com a conseqüència de la seva pròpia idiosincràsia, determina que la gran majoria dels treballs consultats corresponguin a autors peninsulars i italians. Així mateix, som plenament conscients de la manca d'algunes obres de referència, tot i que hem incorporat treballs de conjunt actualitzats que ens aporten la seva perspectiva.

Època romana

Els estudis sobre la gènesi de la institució notarial, ja fa temps que paren atenció als seus antecedents romans i a la història de les "funcions notariales". Als primers treballs d'autors italians, des de Durando amb la seva obra *Il tabellionato: O, notariato nelle leggi romane, nelle leggi medioevali italiane e nelle posteriori specialmente piemontesi* a finals

del segle XIX, passant pels treballs d'Armando Petrucci com *Notarii. Documenti per la storia del notariato italiano* a la primera meitat del segle XX i, als anys 1970s, l'obra *Alle origini del notariato italiano* de Giorgio Costamagna i Mario Amelotti, hem d'afegir en l'àmbit espanyol l'obra cabdal del notari José Bono Huerta *Historia del derecho notarial español* (1979), en especial el primer volum, on dedica un apartat a la figura del *tabellio* i la seva evolució en època baix-imperial.

Un estudi aquest últim, que ha trobat la seva continuïtat en treballs posteriors com *El notariat públic al camp de Tarragona. Història, activitat, escriptura i societat (XIII-XIV)* de Daniel Piñol Alabart, on es fa una síntesi dels antecedents del notariat, parant atenció a la figura del *tabellio* i la problemàtica terminològica dels productors documentals romans. A més a més, també hem de destacar, tot i ser menys profusos, els articles publicats a les Actes del I i II Congrés del notariat català, *El notariat català: origen i evolució* d'Ignasi J. Baiges Jardí i *L'instrument notarial (segles XI-XV)* de M. T. Ferrer i Mallol. En darrer terme, hem de tenir en compte l'obra de Miguel Ángel Moreno Navarrete *La prueba documental. Estudio histórico-jurídico y dogmático* (2001) que, partint de les bases establertes per Bono Huerta, profunditza en la recerca dels antecedents romans del notariat i l'escriptura dels negocis jurídics, aportant noves perspectives en la investigació històrica.

A més a més, la historiografia del notariat ha ampliat la seva recerca en consonància amb la història de la escriptura, analitzant el procés de formalització dels negocis jurídics en època romana, que ens ha permès comprendre amb detall la gènesi i evolució de les "funcions notariales" en aquesta època, que posteriorment serien indissolubles de la institució notarial baix-medieval. Destaquen en aquest àmbit els treballs de J. A. Arias Bonet *Sobre la querela y la exceptio non numerate pecuniae: Derecho romano y vicisitudes medievales* (1983), on fa un anàlisi del desenvolupament i conseqüències jurídiques en l'àmbit contractual del *chirographum*; Mario Amelotti amb *Negocio, documento y notario en la evolución del derecho romano* (1990), on fa una reflexió sobre els negocis jurídics en època romana i el paper de l'escriptura dins el marc contractual oral romà; Silvestre Bello Rodríguez amb *Contratos literales* (1997), on fa una exposició de les formes contractuals escrites en època clàssica, de les formes arcaïques dels *nomina transscripticia* fins al *chirographum* en època de Justinià, a través de les *Institutiones* de Gai i el *Codex Iustiniani*; i, en darrer lloc, Lucía Bernad Segarra i el seu estudi *Sobre la publicidad en Derecho Romano postclásico. El supuesto de la*

Insinuatio Donationis (2012), que analitza els sistemes de publicitat documental. A més a més, és precís esmentar l'obra ja citada de M. À. Moreno Navarrete, que és un compendi d'aquests estudis i incorpora noves interpretacions al respecte.

Alta Edat Mitjana

L'estudi de la producció documental a l'època de transició i l'alta edat mitjana, és un dels temes més difícils d'abordar i sintetitzar en relació als estudis sobre la cultura escrita, com a conseqüència de la seva indeterminació. No obstant, alguns autors s'han aventurat a establir una història orgànica d'aquesta etapa intermèdia entre els *tabelliones* romans i el notariat baix-medieval. José Bono Huerta, a través de la seva obra ja citada, explica amb detall com els *tabelliones* van sobreviure a la caiguda de l'imperi romà d'occident i la seva progressiva evolució, sota l'empara eclesiàstica i amb certes divergències territorials, cap a l'escrivent alt-medieval prebolonyès.

A més a més, paral·lelament esmenta el procés de desenvolupament del document de tradició romà-germànic fins la seva simplificació formal i tècnica, prèvi al renaixement jurídic del segle XII. Una tradició documental que també és palesa, malgrat que circumscrita en major mesura a la península ibèrica, en l'estudi de M. À. Moreno Navarrete sobre la prova documental. En relació a la influència del món eclesiàstic en la redacció i formalització dels negocis jurídics, malgrat la seva mirada local, fou un treball pioner l'obra del notari Victorino Santamaria *Estudios notariales: Contribución a la historia del notariado en Cataluña* publicat l'any 1917, on s'estableix una reflexió entorn al seu origen i primacia en l'ofici de l'escrivent.

Als comtats catalans, són profusos els estudis de les Actes del I i II Congrés del notariat català, on destaquem els articles *El notariat català: origen i evolució* d'Ignasi J. Baiges Jardí, que fa una síntesi de l'evolució dels productors documentals des d'època romana fins a l'establiment de les primeres escriptories públiques a Catalunya, parant atenció a les particularitats de l'escrivent alt-medieval; i *L'aportació dels notaris a la ciència jurídica catalana (s. IX a XIX)* de J. Egea Fernández i J. Marsal Guillaumet, que dediquen unes pàgines a les característiques intrínseques dels *scriptores* alt-medievals.

Entorn a la gènesi documental alt-medieval, els treballs més significatius són l'estudi d'Alain de Boüard *Manuel de Diplomatie française et pontificale: diplomatie générale: avec un album de 54 planches en phototypie* de l'any 1929, al qual posteriorment s'afegiren els treballs de Rafael Nuñez Lagos sobre *El documento*

medieval y Rolandino de 1951, *Genesi e forme del documento medievale* d'Alessandro Pratesi, de l'any 1987, i *Algunes orientacions per a la utilització dels fons de seccions històriques en districtes notarians* de J. M. Pons i Guri de 1989, que esmenten l'establiment i la pràctica de la *notitia dorsalis*.

Baixa Edat Mitjana

L'estudi de la gènesi de la institució notarial arran del renaixement de la ciència jurídica a la península itàlica i el seu desenvolupament als diversos territoris de l'occident europeu a la baixa edat mitjana, ha estat un dels principals temes d'investigació dels historiadors de la cultura escrita. Així doncs, foren pioneres en aquesta matèria les obres d'autors italians, entre les que destaquem *Il tabellionato: O, notariato nelle leggi romane, nelle leggi medioevali italiane e nelle posteriori specialmente piemontesi* de Durando a finals del segle XIX, *Notarii. Documenti per la storia del notariato italiano* (1958) d'Armando Petrucci, als anys 1970s l'obra *Alle origini del notariato italiano* de Giorgio Costamagna i Mario Amelotti i *Il notariato nell'Italia settentrionale durante i secoli XII e XIII* (1989) de Giorgio Costamagna; a més a més de l'obra del notari espanyol José Bono Huerta ja mencionada.

En relació a l'estudi de la institució notarial a Catalunya, a més a més de l'obra *La creación del derecho* d'Aquilino Iglesias Ferreirós que ens dona una visió global i de conjunt sobre la introducció del dret comú a la península ibèrica i les seves conseqüències, hem de destacar en primer lloc les obres *Desenrotllament de la institució notarial a Catalunya en lo segle XIII* (1906) de Francesc Carreras Candi i *Estudios notariales: Contribución a la historia del notariado en Cataluña* (1917) del notari Victorino SantaMaria, que establiren les primeres pautes de la investigació del notariat a Catalunya a través d'un anàlisi sistemàtic del paper de l'església, entre d'altres temes.

Una investigació a la que es va sumar la gran obra del notari José Bono Huerta, en dedicar diversos apartats a l'establiment de la doctrina notarial als territoris catalans. No obstant, foren el I i II Congrés del Notariat Català als anys 1993 i 1998, respectivament, els que van aportar al camp de la investigació de la institució notarial un conjunt de treballs multidisciplinaris, entre els quals destaquem *El notariat català: origen i evolució* d'Ignasi J. Baiges, *L'aportació dels notaris a la societat catalana en els camps del dret, la història, la literatura i la política* de Sebastià Solé i Cot i Pere Verdés Pijoan, *Les escrivanies eclesiàstiques a Catalunya* de Rafel Ginebra i Molins i *Origen de la fe pública del document notarial* d'Arcadi Garcia i Sanz.

En relació a la gènesi de l'instrument notarial, amés a més dels treballs d'autors italians com Alessandro Pratesi amb *Genesi e forme del documento medievale* (1987), destaquem en l'àmbit català els treballs Maria Teresa Ferrer i Mallol *La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes* i *L'instrument notarial (segles xi-xv)* i l'estudi *Gènesi i evolució dels registres notarians (s. XIII-XIX)* de Laureà Pagarolas i Sabaté.

CAPÍTOL 1

Els negocis jurídics en època romana: de l'oralitat al document escrit

La institució notarial, tal i com l'entendem avui en dia, fou establerta entre els segles XII i XIII com a conseqüència de les conjuntures econòmiques, socials i polítiques, d'una banda, i de la renovació de la ciència jurídica a Itàlia, que es difongué arreu de l'Europa occidental, d'altra. Tanmateix, són nombrosos els estudis que defensen els precedents del notariat en les formes contractuals romanes i en la figura baix-imperial del *tabellio*. Així doncs, a continuació presentem l'evolució de la formalització dels negocis jurídics en època romana, des de la prevalença de l'oralitat fins a la progressiva introducció i consolidació de l'escriptura com a mitjà de prova i, en alguns casos, incipient generadora d'obligacions, partint de l'anàlisi i desenvolupament dels *essentialia* que posteriorment serien indissolubles de la institució notarial: el notari com a pública persona i l'*instrumentum publicum* dotat de fe pública com a mitjà de prova i constitutiu de dret.

El ritus oral en la formalització dels negocis jurídics

Tradicionalment, l'oralitat ha estat el mitjà per excel·lència a través del qual tota societat primitiva ha formalitzat els seus negocis jurídics, establint-se així a través de la paraula les corresponents obligacions entre les parts. Una concepció que troba el seu paradigma a Roma, on ja en època arcaica sorgeixen com a primeres formes contractuals verbals el *nexum* i la *sponsio*;¹ essent arran d'aquesta última d'on es desenvoluparia el contracte romà per antonomàsia: la *stipulatio*.

CONTRACTUS EX VERBIS

Segons exposa el jurista romà Gai (120-178 d.C) sobre les obligacions verbals a *Institutiones*, aquestes es contrauen mitjançant un sistema solemne de pregunta-resposta (III, 92). No obstant, estableix una diferència substancial en les formalitats d'aquest sistema contractual en funció de la seva celebració entre ciutadans romans o peregrins:

¹ El *nexum* era un contracte verbal establert entre ciutadans romans on hom contraïa una sèrie d'obligacions envers altri pignorant la seva persona com a garantia de pagament; mesura aquesta que fou abolida per la *Lex Poetelia Papiria* (s. IV a.C), on es passà a obligar amb els béns patrimonials. En canvi, la *sponsio* fou un contracte verbal d'origen religiós, només accessible pels ciutadans romans, basat en un acte promissori de creació d'obligacions a través d'un sistema formal de pregunta-resposta: -*Spondes?* -*Spondeo*.

“*Sed haec quidem verborum obligatio: DARI SPONDES? SPONDEO, propria civium Romanorum est; ceterae vero iuris gentium sunt, itaque inter omnes homines sive cives Romanos, sive peregrinos, valent.*” (*Institutiones*, III, 93).

Una afirmació que posa de manifest la diferenciació entre les formes contractuals de la *sponsio* i la *stipulatio*; corresponent la primera al *ius civile* i, per tant, només accessible als ciutadans romans, mentre la segona era regulada pel *ius gentium* i podia ser utilitzada tant per ciutadans romans com peregrins.² S’ha de tenir en compte, que la *sponsio* sorgeix en un context cultural i sociopolític on la jurisprudència es trobava en estreta relació amb el món religiós. En canvi, la *stipulatio* suposa el resultat d’un procés de secularització d’aquesta primitiva forma contractual i, d’altra banda, una conseqüència directa i necessària de la formació del *ius gentium*. Així doncs, deduïm d’acord amb les tesis majoritàries, malgrat la discrepància d’alguns autors al respecte, l’origen de la *stipulatio*, de caràcter civil i no lligada a formalitats verbals tan rigoroses, en la forma contractual de la *sponsio*, de caràcter religiós i amb una fórmula verbal solemne i fixa.³

En relació a les formalitats orals requerides per la celebració de la *stipulatio*, Gai diu que “*Verbis obligatio fit ex interrogatione et responsione, velut: Dari spondes? Spondeo; Dabis? Dabo; Promittis? Promitto; Fidepromittis? Fidepromitto; Fideiubes? Fideiubeo; Facies? Faciam.*” (I, III, 92). Al marge de les diverses fórmules orals a utilitzar ja comentades, aquest fragment ens mostra dos aspectes cabdals en el món contractual romà: la unilateralitat de les obligacions als negocis jurídics i la seva abstracció. Mitjançant aquest sistema de pregunta-resposta, el deutor quedava obligat per la seva promesa (unilateralitat) sense que s’explicités la causa o finalitat de l’acte (abstracció); en contraposició amb època de Justinià, on la licitud de la causa fou un element essencial per la validesa jurídica de la *stipulatio*.⁴

En darrer terme, malgrat la seva evidència, és important destacar la imperiosa necessitat, abans del segle III, de la presència física de les parts en la formalització de la *stipulatio*, així com la dels testimonis com a mitjà probatori. Un fet que, tal i com veurem

² El *ius civile* era el dret que regulava les conductes dels ciutadans romans mentre que el *ius gentium*, considerat com a dret comú a tots els pobles, regulava les conductes dels peregrins entre sí i entre ciutadans romans i peregrins. Per una aproximació més acurada, veure A. IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho. Una historia de la formación de un derecho estatal español*. Madrid, 1, 1996, p. 119-122.

³ C. PÉREZ BRAVO, “La stipulatio. Características generales”, *Ars Boni et Aequi* 5 (2009), p. 138. <http://www.ubo.cl/icsyc/wp-content/uploads/2011/09/6-Pérez.pdf> [consulta el 26 de juliol de 2019].

⁴ M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental. Estudio histórico-jurídico y dogmático*. Madrid, 2001, p. 48; R. BERNAD MAINAR, *Derecho romano: Curso de derecho privado romano*. Caracas, 2006, p. 408-413.

més endavant, desaparegué paulatinament amb la influència oriental de l'escriptura i l'adopció de noves formes contractuals, produint grans avantatges en l'àmbit comercial.

Així doncs, podem afirmar que la *stipulatio* s'erigí com el principal contracte mitjançant el qual es formalitzaven els negocis jurídics entre particulars a partir d'època clàssica. Una hegemonia en el marc contractual que es va mantenir pràcticament inalterable fins a l'època de Justinià, on les conjuntures socioculturals del baix imperi desenvoluparien la seva redacció per escrit, sense esdevenir, malgrat tot, un requisit de forma.

L'escriptura en la formalització dels negocis jurídics

Malgrat l'hegemonia de l'oralitat en la formalització dels negocis jurídics, la societat romana també conegué altres formes d'obligar-se entre les quals es trobava l'escriptura. Tot i no ser una forma contractual preponderant, el seu coneixement i anàlisis ens permetran veure l'evolució del paper de l'escriptura en època romana i els diversos elements que, dispersos en aquest àmbit, serien aplegats pels juristes bolonyesos al segle XII en la configuració de la institució notarial.

CONTRACTUS EX LITTERIS

En la seva quadripartició contractual, Gai exposa que les obligacions també es podien contraure *ex litteris*.⁵ Un fet accessori, d'acord amb la primacia de l'oralitat en la formació dels negocis jurídics, que mostra una incipient importància de l'escriptura en el món contractual romà i que té com a punt de partida, si més no, una possible influència oriental.

Nomina transcripticia

El context socioeconòmic de finals de la República, estava caracteritzat per l'autoritat i poder dels *patresfamilias* qui, essent grans propietaris rurals i amb una notable rellevància politicosocial, formaven part d'un cercle de relacions econòmiques restringit que controlava en gran mesura l'economia romana. Aquests *patresfamilias*, administraven la seva economia a través de dos llibres de comptabilitat o de caixa: el *liber adversaria* i el *codex accepti et expensi*; essent el primer un esborrany on s'anotaven diàriament les operacions establertes que després es passaven a net al segon mensualment,

⁵ Gaius, *Institutiones*, traducció castellana de Nicolás M. Rivero, *La Instituta de Gayo*, Madrid, 1845, p. 213.

on es transcrivien a una columna d'ingressos (*acceptum*) i a una altra de despeses (*expensum*).⁶

És evident que la simple anotació dels ingressos i les despeses en aquest còdex no generava cap obligació entre les parts, sinó que es constituïa merament com un instrument comptable i un mitjà de prova de l'existència i execució del negoci jurídic en qüestió.⁷ No obstant, Gai ens diu que hi havia alguns casos on l'escriptura d'aquesta relació comptable generava obligacions entre els ciutadans romans, conforme al *ius civile*, essent així una forma contractual en sentit estricte:

“Litteris obligatio fit vel·lutí in nominibus transcripticiis. Fit autem nomen transcripticum duplici modo: vel a re in personam, vel a persona in personam.” (I, III, 128). *“Transcripticiis vero nominibus an obligentur peregrini, merito quaeritur, quia quodammodo iuris civilis est talis obligatio: quod Nervae placuit.”* (I, III, 133).

En aquest cas, tal i com ja hem esmentat, es planteja la possibilitat de què es derivessin obligacions d'aquesta anotació. D'acord amb Bernad Mainar, de la pràctica comptable portada pels *patresfamilias* com a mitjà de prova de la contracció i extinció dels negocis jurídics, es començaren a inscriure anotacions que versaven sobre pagaments ficticis, amb la voluntat de generar obligacions a través de l'escriptura. La mecànica sembla ser que consistia en anotar a la columna d'ingressos la quantitat deguda com si hagués estat cobrada pel creditor i, immediatament, escriure a la columna de despeses la mateixa quantitat com a pagament fictici al deutor.⁸

D'aquest procediment entenem que el contracte literal s'establia sobre una obligació preexistent que, a través de la *novatio* o transformació de l'objecte d'obligació, en generava una de nova en virtut de l'escrit (*a re in personam*).⁹ No obstant, també es podien generar obligacions *ex litteris* a través d'un canvi en el deutor del negoci jurídic en qüestió. D'aquesta forma, a través del mateix procediment esmentat anteriorment es substituïa el deutor d'un negoci jurídic per una altra persona, restant aquesta com a

⁶ S. BELLO RODRÍGUEZ, “Contratos literales”, *Revista de ciencias jurídicas* 2 (1997), p. 52-53.

⁷ *“Alia causa est eorum nominum, quae arcaria vocantur. In his enim rerum, non litterarum obligatio consistit: quippe non aliter valent, quam si numerata sit pecunia; numeratio autem pecuniae iure naturali facit obligationem.”* (*Institutiones*, III, 131).

⁸ R. BERNAD MAINAR, *Derecho romano: Curso de derecho privado romano*. Caracas, 2006, p. 416.

⁹ S. BELLO RODRÍGUEZ, “Contratos literales”, p. 54.

deutora de l'obligació corresponent envers el creditor a partir de l'escriptura en el *codex accepti et expensi (a persona in personam)*.¹⁰

En relació al contracte, sembla ser que en un primer moment la presència d'ambdues parts en l'acte de constitució del negoci era una formalitat exigida; establint-se així la conformitat de les parts, com succeïa també amb el contracte de la *stipulatio*. No obstant, les tauletes de cera trobades a Herculà del segle I demostren l'absència del deutor en la formació del contracte literal.¹¹ Un fet que també posa de manifest Gai, en acceptar la formació del contracte literal sense la presència d'ambdues parts en l'acte.¹²

Aquesta evolució en la formulació del contracte *ex litteris* té la seva raó, des de la nostra perspectiva i en consonància amb els estudis esmentats, en la primera onada d'influències escripturàries orientals a occident en època romana. Arran de la conquesta romana del Peloponès després de la derrota de la lliga Aquea a la batalla de Corint (146 a. C), és evident que s'establiren una sèrie de contactes socioculturals i econòmics sòlids. En l'àmbit objecte del nostre estudi, les formalitats escripturàries del món grec en l'establiment de negocis jurídics arribaren al món romà a través del *syngraphum* i el *chirographum*; ambdós documents subjectius i abstractes de reconeixement de deutes, que explicarem en detall més endavant.

Per tant, és en aquest context i segons Bello Rodríguez, on es passà a establir la conformitat del deutor a través d'un *chirographum*, sense la necessitat d'ésser present en la formació del contracte literal; suposant així, la creació d'obligacions a partir de l'acció unilateral del creditor. Una situació que suposà un canvi significatiu en les relacions comercials, amb un clar avantatge respecte a la *stipulatio*; malgrat que el seu abast hauria de ser matisat i valorat amb cautela.¹³ Tot i el seu caràcter accessori en la formació dels negocis jurídics romans, els *nomina transcripticia* van continuar vigents fins al segle III, on la segona onada d'influències escripturàries orientals i les seves pròpies contradiccions, tal i com veurem més endavant, donarien pas a noves fórmules d'obligació literal.

¹⁰ R. BERNAD MAINAR, *Derecho romano...*, p. 416-417.

¹¹ S. BELLO RODRÍGUEZ, "Contratos literales", p. 51.

¹² "*Sed absentis expensum ferri potest, etsi verbis obligatio cum absente contrahi non possit*". (I, III, 138).

¹³ S. BELLO RODRÍGUEZ, "Contratos literales", p. 51-52.

Syngraphum et Chirographum

En la formulació del contracte literal, Gai exposa que les obligacions també poden néixer mitjançant l'escriptura a través de dos tipus de documents de reconeixement de deute d'origen oriental:

“*Praeterea litterarum obligatio fieri videtur chirographis et syngraphis, id est, si quis debere se, aut daturum se scribat... Quod genus obligationis proprium peregrinorum est.*” (*Institutiones*, III, 134).

Malgrat la concisió del fragment, podem extreure informacions rellevants al respecte d'aquests tipus de contracte literal. Gai ens parla de dues tipologies documentals —*chirographum et syngraphum*— que generen obligacions a través de l'escriptura del negoci jurídic en qüestió entre peregrins¹⁴. No obstant, s'ha de tenir en compte que ambdós documents, tot i ser reconeixements de deute, no tenen la mateixa naturalesa jurídica. El *syngraphum* era un document dispositiu redactat subjectivament en doble document original, un pel creditor i altre pel deutor, que restava subscrit per ambdues parts i amb les signatures dels testimonis instrumentals corresponents.¹⁵ Unes formalitats que, d'acord amb les tesis majoritàries, permeten acceptar el *syngraphum* com un document constitutiu de dret i, per tant, com un contracte literal en sentit estricte. Malgrat tot, a partir del segle III aquest tipus de document caurà en desús arran dels canvis politico-culturals que comentarem més endavant.

S'ha de tenir en compte que, a diferència del món romà, Orient ha estat considerat a l'antiguitat com la terra del document escrit, donant a l'escriptura el mateix valor que els romans al ritus oral. Els negocis jurídics es formalitzaven a través de l'escriptura i, el document, s'establia com a constitutiu de dret i no només com un mitjà probatori; essent així causa i font d'obligacions. Una concepció moderna en l'època, on la transmissió del document implicava la transmissió dels drets i obligacions corresponents. Arran de l'expansió territorial i de les relacions comercials entre Roma i les províncies hel·lenístiques, la influència de l'escriptura oriental acabà introduint paulatinament

¹⁴ A diferència dels *nomina transcripticia*, la formulació d'obligacions literals mitjançant aquests procediments és exclusiu, en un primer moment i teòricament, dels peregrins i, per tant, no es troben regulats pel *ius civile*. No obstant, hem de tenir en compte la utilització abans del segle III del *chirographum* com a mitjà de prova de la conformitat del deutor.

¹⁵ R. BERNAD MAINAR, *Derecho romano...*, p. 417.

aquestes formes contractuals, en un primer moment, en l'ordenament jurídic romà com a pròpies dels peregrins.¹⁶

En canvi, el *chirographum*, tot i la seva inclusió com a contracte *ex litteris* a l'obra de Gai, no té naturalesa dispositiva. En ser un sol document redactat en forma subjectiva (primera persona), abstracte, sense presència de testimonis ni la subscripció de les parts i que restava en poder del creditor, hom tendeix a pensar que tenia exclusivament valor probatori.¹⁷ L'absència de les formalitats requerides pel *syngraphum* evidencien les diferències entre ambdues tipologies documentals. No obstant, s'ha de tenir en compte que la naturalesa del *chirographum* patirà un canvi substancial a partir del segle III i, sobretot, a través de la legislació justiniana; tal i com comentarem en l'apartat corresponent.

TESTAMENTUM PER AES ET LIBRAM

El testament en època romana fou un acte formalitzat exclusivament a través de l'oralitat. No obstant, a finals d'època republicana i com a conseqüència de la primera modesta onada d'influències escripturàries orientals, proliferà el costum de posar per escrit les últimes voluntats del testador com a mitjà de prova de l'acte oral; evitant així interpretacions fraudulentoses d'aquestes.¹⁸ Una pràctica que arrelà fortament en la formalització d'aquest negoci jurídic, atès les paraules de Gai al segle II en parlar del *testamentum per aes et libram*:

“ *Deinde testator tabulas testamenti tenens ita dicit: Haec ita, ut in his tabulis cerisque scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor, itaque vos, quirites, testimonium mihi perhibetote. Et hoc dicitur nuncupatio...* ” (*Institutiones*, II, 104)

Així doncs, els testaments—formalitzats mitjançant l'acte oral— trobaven com a element subsidiari la seva posada per escrit en les *tabulae ceratae* que, en aquest cas, reberen el nom de *tabulae testamentarii*. Un exemple evident de la influència oriental de l'escriptura a finals de la República i inicis del Principat, que també trobem documentat a través de les taules trobades a Pompeia i Herculà.

En relació a la seva producció, Ciceró (106-43 a.C) ja parla a finals d'època republicana d'una categoria de persones que, d'acord amb la solemnitat de l'acte,

¹⁶ M. AMELOTTI, “Negocio, documento y notario en la evolución del derecho romano”, AAMN XXIX (1990), p. 137.

¹⁷ M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 51-52.

¹⁸ *Ibidem*, p. 48-49; M. AMELOTTI, “Negocio, documento y notario...”, p. 136.

s'encarregaven de la redacció dels testaments: els *testamentarii*.¹⁹ Tot i que no podem parlar encara d'un col·lectiu professional, és clar que estem davant d'un conjunt d'individus amb coneixements escripturaris —probablement *notarii* o taquígrafs de professió— i jurídics en menor grau, que estaran directament relacionats amb el *tabellio* baix-imperial romà.²⁰

FÓRMULA

Dins l'àmbit processal i en el marc del procediment formulari, trobem que a finals del període republicà la fórmula, instrucció que correspondria a la fase *in iure*, esdevé escrita en contraposició a la primacia del ritus oral al món romà. Un fet que ocorre paral·lelament a la introducció de la retòrica en l'àmbit processal, amb un clar domini d'aquesta en la fase *apud iudicem*; en consonància amb les influències orientals esmentades anteriorment.²¹

La influència oriental de l'escriptura al Baix Imperi romà

Considerat per la historiografia com un període de crisi, el segle III va suposar per l'imperi romà una època de transformacions importants que marcaria el seu esdevenir com a entitat politico-administrativa. Des d'un punt de vista extern, les contínues pressions frontereres dels pobles germànics al nord i de l'imperi Part a orient, que s'iniciaren ja al segle II, propiciaren una costosa defensa de gran part del *limes* de l'imperi. Una situació que, en consonància amb l'obtenció de botins de guerra com a base de la política econòmica romana, va suposar un progressiu empobriment d'aquesta; atès que, en adoptar una política defensiva i no conquerir nous territoris, l'obtenció de botí i la subhasta de noves terres per guanyar diners i pagar l'exèrcit restava inexistent.

Un context politico-econòmic que, a nivell social, suposà un desprestigi considerable de les autoritats romanes. A més a més, es va produir en conseqüència una crisi comercial i monetària, marcada per problemes de transport i una devaluació de la moneda romana; establint-se així un progressiu empobriment de les ciutats i un èxode al

¹⁹ M. AMELOTTI, "Negocio, documento y notario...", p. 137-138; A. FERNÁNDEZ DE BUJÁN, "Fides publica e instrumenta publice confecta en Derecho Romano", *Revista de Estudios Latinos* 1 (2001), p. 190.

²⁰ Hipòtesis que podem defensar d'acord amb la *Novellae 44* de Justinià de l'any 536, on s'esmenta la redacció de testaments entre les tasques del *tabellio*. En relació a la figura del *tabellio*, veure J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español. Edad Media*. Madrid, 1, 1979, p. 45-47.

²¹ Un domini de la retòrica en la fase *apud iudicem*, on tenia el seu marc d'actuació la prova documental, que fou notable en les escasses referències de la jurisprudència en relació a aquesta. Sobre el procediment formulari i la redacció escrita de la fórmula, veure M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 41-48.

camp per part del patriciat urbà, que seria visible als segles posteriors.²² Així doncs, ens trobem en una època de crisi i transformacions profundes a les quals els governants haurien de fer front a través de noves mesures i regulacions.

En relació a l'escriptura, el segle III suposaria un punt d'inflexió notable en el desenvolupament de la producció documental dels negocis jurídics, tal i com veurem a continuació, a través de la segona onada d'influències orientals que donarien pas a noves realitats escripturàries.

L'EDICTE DE CARACAL·LA I LA RECEPCIÓ D'INFLUÈNCIES ESCRIPTURÀRIES ORIENTALS

L'any 212, l'emperador Caracal·la dictà la *constitutio Antoniniana*, on decretava l'extensió de la ciutadania romana a tots els habitants de l'imperi, restant així subjecte tothom al *ius civile* romà.²³ No obstant, a efectes pràctics, aquesta mesura només tingué repercussió a la zona oriental de l'imperi, atès que a occident, les constitucions dels emperadors Vespasià i Adrià als segles I-II, respectivament, ja havien estès el seu ús.²⁴

En relació a l'escriptura i la formalització del negocis jurídics, l'extensió de la ciutadania romana a les províncies orientals de l'imperi, que es regulaven pel *ius gentium* i les seves *consuetudines*, va incentivar canvis substancials en aquest. A través de l'Edicte de Caracal·la, tots els habitants de l'imperi havien de regir-se pel *ius civile* i, en el cas de les províncies orientals, suposà un xoc social i cultural. Un fet que intensificà notablement els incipients contactes que s'havien dut a terme als segles anteriors, donant pas a una simbiosi entre ambdues tradicions: l'oral, pròpia dels territoris occidentals de l'imperi, i l'escripta, pròpia de les províncies orientals. Aquesta segona onada d'influències escripturàries, en consonància amb l'exposat anteriorment, dotaria a l'escriptura dels contractes d'un marc jurídic que cristal·litzaria definitivament al *Corpus iuris civilis* de Justinià.

²² A través de les *villae* romanes, el patriciat urbà començà en aquesta època a canviar el model de producció romà basat en el treball esclau, per donar pas a un sistema protofeudal a través de la institució del colonat. Sobre la crisi del segle III vegeu l'estudi clàssic de E. GIBBON, *Historia de la decadencia y caída del imperio romano*. Barcelona, 2003; i un de més modern de C. ESTEPA DÍEZ, *Instituciones y poderes en la Europa medieval: imperios, reinos y principados*. Madrid, 2017, p. 13-30.

²³ Una mesura que, d'acord amb les tesis majoritàries, estigué motivada per la necessitat d'augmentar els ingressos fiscals, arran de l'augment del cobrament d'impostos que suposava aquesta mesura, per sufragar les costoses campanyes militars i els problemes derivats de la crisi interna de l'imperi.

²⁴ En el cas peninsular, Vespasià va concedir el *ius latii* a tots els habitants de la península i facilità l'accés a la ciutadania romana a tothom que hagués exercit una magistratura municipal i als seus familiars. Una mesura que Adrià va estendre als membres de la cúria municipal. Sobre la problemàtica de l'Edicte de Caracal·la veure A. IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho...*, p. 121.

Així doncs, a continuació exposarem els diversos àmbits relacionats amb l'escriptura dels negocis jurídics i els seus productors, on aquest procés de simbiosi i assimilació cultural donà pas a l'establiment de noves realitats jurídiques i escripturàries que, a la baixa edat mitjana, serien cabdals en la formulació i creació de la institució notarial.

ELS SISTEMES DE PUBLICITAT

Insinuatio

En època clàssica, els documents que visualitzaven la celebració d'un acte jurídic entre particulars eren escrits per les parts interessades, és a dir, per privats. Una situació que evidenciava l'absència d'un sistema de publicitat romà que donés seguretat al tràfic jurídic a l'hora de contreure obligacions. Així doncs, s'articulà un instrument de publicitat consistent en la inscripció dels negocis jurídics als arxius públics que, d'herència grega i influència oriental, rebé el nom d'*insinuatio*.²⁵ No obstant, la seva instauració en l'ordenament jurídic romà no fou generalitzada a tots els negocis des d'un primer moment i va presentar una particular evolució.²⁶

Les primeres mencions a la *insinuatio* les trobem en la regulació duta a terme per Constantí a principis del segle IV sobre les donacions *inter vivos*. Tot i ser una tipologia contractual poc definida, el principal problema residia en la seguretat del tràfic jurídic del règim de donacions d'una quantia elevada, atenent a la possibilitat del seu establiment en contra de la voluntat del donant. Així doncs, l'emperador Constantí dictà l'any 316 una nova regulació sobre les donacions d'un import onerós, derogant així la legislació vigent anterior,²⁷ que va establir una sèrie de requisits formals per la seva validesa jurídica. Aquesta ens ha arribat a través dels *corpora legislatius Fragmenta Vaticana* (s. IV-V), el *Codex Theodosianus* (438) i el *Codex Iustiniani* (529/534); essent el primer on trobem una informació més detallada al respecte.²⁸

²⁵ L. BERNAD SEGARRA, "Sobre la publicidad en Derecho Romano postclásico. El supuesto de la *Insinuatio Donationis*", AFDUC 16 (2012), p. 662.

²⁶ Una afirmació que, malgrat possibles discrepàncies, defensem atès que les referències a la *insinuatio* com a instrument generalitzat de publicitat dels negocis jurídics, tal i com s'esmenta a les regulacions de Teodosi i Honori, són posteriors a la regulació establerta per l'emperador Constantí l'any 316 entorn la donació *inter vivos*. Sobre la generalització de la *insinuatio* i la seva reglamentació posterior, veure A. FERNÁNDEZ DE BUJÁN, "Fides publica e instrumenta publice confecta...", p. 195.

²⁷ Fins al moment, l'única legislació envers les donacions era establerta per la *Lex Cincia de donis et muneribus* (s. III a. C), que prohibia les donacions que superessin un límit fixat per la llei, que desconeixem, exceptuant si s'establien entre parents cognats.

²⁸ Sobre la cita d'aquesta llei als altres *corpora*, veure L. BERNAD SEGARRA, "Sobre la publicidad en Derecho Romano...", p. 666.

Reprement la sèrie de formalitats que aquesta llei estipulava per la validesa jurídica de les donacions que superaven una quantia onerosa, trobem en primer lloc que s'exigeix la redacció per escrit de la donació a través d'unes *tabulae* o *quodcumque aliud materiae*, com podia ser un *chirographum* o un document fet per un *tabellio*²⁹, on es fes constar el *nomen donatoris, ius ac rem* de forma pública per evitar *his enim rebus saepe clandestina fraus, et quae facta sunt infecta et inducta quae scripta sunt simulans*.³⁰ Arran d'aquesta primera formalitat, hom entén que l'obligatorietat de l'escriptura de l'acte implicava un canvi en la naturalesa jurídica del document; passant de ser un simple mitjà de prova de l'acte oral, a convertir-se en un document constitutiu de dret i, per tant, generador d'obligacions.

En segon lloc, aquesta nova regulació exigia com a formalitat per la validesa jurídica d'aquest tipus de donacions, l'entrega pública del bé en qüestió a través d'una *traditio advocata vicinitate*.³¹ D'aquesta forma, s'aconseguia dotar l'acte d'un element de publicitat com era la presència de testimonis, tant en el moment de la redacció del document com en la tradició de l'objecte en qüestió, confirmant així la seva titularitat dominical.³² No obstant, és en darrer lloc on trobem el requisit formal que, des del punt de vista de l'escriptura dels negocis jurídics en època romana, té més rellevància; ja que seria un dels elements que posteriorment adoptaria la institució notarial com a propi.

Aquesta tercera formalitat que exigia la regulació de Constantí, era la inscripció de la donació als registres dels arxius públics de la cúria municipal.³³ Sembla ser que aquesta mesura estigué motivada per mantenir un control estricte de la recaptació d'impostos, en el marc de crisi i decadència de l'imperi esmentat anteriorment, assegurant-se que les donacions d'un cert import no escapaven al sistema tributari. A més a més, també era una eina de control dels titulars dominicals de les propietats.³⁴ No obstant, hem de tenir en compte que, paral·lelament a aquests aspectes, la nova regulació buscava dotar al règim de donacions d'una major seguretat en el tràfic jurídic. És en

²⁹ Ibidem, p. 668.

³⁰ *Fragmenta Vaticana*, 249. 5-6.

³¹ "... ea igitur ipsa rerum traditio praesentium, advocata vicinitate omnibusque arbitris, quorum post fide uti liceat, conventu plurimorum celebretur." (*Fragmenta Vaticana*, 249. 6-7).

³² L. BERNAD SEGARRA, "Sobre la publicidad en Derecho Romano...", p. 669.

³³ "Quod si in spectanda causa dicendaque sententia orba publico testimonio liberalitas caecam gratiam obscurosque coetus prodiderit, quoniam sola fraus cognita est, eorum, quae donata dicuntur, temere non erit fides accipienda: sed ea alienatione, quae publice non sit testata, in donationibus uiuorum reiecta uel superhabita solam eam probamus, quae celebrata uniuersis studiis recte regulas supra propositas sequatur." (*Fragmenta Vaticana*, 249. 10).

³⁴ L. BERNAD SEGARRA, "Sobre la publicidad en Derecho Romano...", p. 670-671.

aquest sentit on, a través d'aquest procediment d'inscripció que la historiografia del dret ha anomenat tradicionalment *insinuatio* o *allegatio apud curiam*, es dotava a aquesta tipologia contractual d'un sistema de publicitat.

La mecànica de la *insinuatio* consistia en un acte formal davant un jutge i, en cas de què fos absent, davant uns magistrats i membres de la cúria, a través dels quals s'establia, prèvia lectura del document, la inscripció de la donació a les actes o registres dels arxius públics i la posterior expedició d'una còpia als interessats; dotant així al document de caràcter públic i, per tant, vàlid com a mitjà de prova davant els tribunals.³⁵ Un procediment de publicitat que troba els seus fonaments en la tradició escripturària de les províncies orientals de l'imperi. A la Grècia clàssica, ja trobem les figures del *mnemon* i *syngraphos*, que eren funcionaris encarregats del registre, conservació i memòria dels actes i tractats públics, així com dels contractes privats que s'inscrivien en aquest a mode d'obtenció d'autenticitat. Tant és així, que a la ciutat d'Atenes, no s'atorgava cap contracte sense la seva inscripció al registre públic.³⁶ Una *praxis* que, tal i com podem observar, és la que s'institueix sota el nom de la *insinuatio* en època romana.

Posteriorment, l'obligatorietat de la *insinuatio* s'estengué a l'àmbit contractual dels testaments solemnes a partir de l'any 397 i, d'altra banda, s'acabà instituint com un acte de jurisdicció voluntària per la resta de negocis jurídics, assolint així l'escriptura d'aquests un caràcter públic.³⁷ No obstant, hem de tenir en compte que aquesta publicitat només afectava al document com a mitjà de prova davant un tribunal, assolint la *fides publica* atorgada per l'autoritat corresponent, i no a la seva naturalesa jurídica; ja que s'establia la publicitat d'un document que contenia la celebració d'un acte jurídic oral. És per contra en el cas de les donacions que superaven una certa quantia, on l'exigència de la redacció per escrit com a formalitat necessària per la seva validesa jurídica, dotava al document d'un caràcter constitutiu de dret i generador d'obligacions. Dos aspectes ben

³⁵ S'ha de tenir en compte que l'autenticitat d'un document estava estretament lligada al seu productor documental o, en paraules del jurista Francesco Carnelutti, "*el document mereix la fe que gaudeix el seu autor*". En època baix-imperial, els funcionaris públics eren els únics dipositaris del *ius actorum conficiendorum*, entès com la facultat de formar i autoritzar documents públics, reconeguda ja en època de Constantí. Sobre l'autenticitat documental i l'*ius actorum conficiendorum*, veure M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 28-24 i 67.

³⁶ J. A. GUTIÉRREZ MONTERO, "Fundamentos del derecho notarial" a Muñoz Rivera, Isidro (coord.), *Cuadernos de derecho notarial*. México, 2015, p. 55; F. ALONSO ROYANO, "El derecho griego", *Espacio, tiempo y forma. Serie II, Historia Antigua* 9 (1996), p. 115-142.

³⁷ "*Testamenta omnia ceteraque, quae apud officium censuale publicari solent...*" (*Codex Theodosianus*. 4.4.4).

diferenciats que, en època baix-medieval, serien els *essentialia* de l'*instrumentum publicum*; desapareixent així la primacia de la tradició oral contractual romana.

En relació al seu procediment, Amelotti diu que la *insinuatio* no és una mera transcripció d'un document previ, sinó una lectura solemne d'un acte escrit que posteriorment s'enregistrava. Aquest plantejament, atorga valor a l'oralitat de l'acte davant la cúria arribant a plantejar, potser per analogia amb la *praxis* notarial baix-medieval, la possibilitat d'obtenir un document públic del negoci en qüestió prèvia inexistència d'un document acreditatiu; és a dir, a través de l'oralitat, els particulars verbalitzarien els seus negocis, com si anessin a cal notari, obtenint una còpia autèntica amb caràcter públic.³⁸ Una hipòtesis que, malgrat tot, a través de la informació que disposem dels *corpora legum* consultats, no podem afirmar; tot i que podia haver estat una *praxis* habitual en l'àmbit contractual romà i el dret pràctic.

A mode de conclusió, malgrat la distància secular, podem veure com s'estableix una certa analogia envers la *insinuatio* en la forma de procedir dels notaris baix-medievals en la constitució de l'*instrumentum publicum*, a través del principi de matricitat del document com a garantia d'autenticitat i, a efectes formals, en la pràctica de la lectura del document davant les parts en l'acte enregistrador com a cerca de la conformitat de les parts.

El judici fictici

Altra forma de donar caràcter públic als negocis jurídics entre particulars, era la celebració d'un judici davant un tribunal a través de la força jurídica de la sentència. La mecànica del procés consistia, per exemple, en el cas d'una transmissió de domini directe, en l'acció del beneficiari al·legant el seu dret de propietat i, alhora, la confirmació d'aquest per part del transmissor al seu favor.³⁹ D'aquesta forma, el tribunal dictava sentència per a què dites obligacions es contraguessin, donant validesa i caràcter públic al document resultant. Una *praxis* que troba la seva essència en les paraules de Gai “*nunc transeamus ad obligationes, quarum summa diuisio in duas species deducitur. Omnis enim obligatia, uel ex contractu nascitur, uel ex delicto.*” (*Institutiones*, III, 88).

³⁸ M. AMELOTTI, “Negocio, documento y notario...”, p. 139.

³⁹ J. A. GUTIÉRREZ MONTERO, “Fundamentos del derecho notarial”, p. 60.

ESCRITURA I EVOLUCIÓ DELS CONTRACTES VERBALS I LITERALS

Stipulatio

Tal i com hem vist anteriorment, la *stipulatio* era el contracte verbal per excel·lència en època clàssica, utilitzat com a mitjà de formalització del negoci jurídic gairebé en la seva totalitat. Una hegemonia en el món contractual que, en època baix-imperial, va continuar ostentant malgrat la introducció de l'escriptura com a constitutiva de dret, en alguns casos, tal i com ja hem vist. No obstant, ja en època clàssica trobem que, com a conseqüència de la influència del *ius gentium* en el dret romà, tal i com mostra Gai en les referències al règim d'obligacions, la *stipulatio* començà a esdevenir escrita sota la forma de *testatio* o *cautio stipulatoria*.⁴⁰ Un registre escrit que restava com a mitjà de prova de l'acte oral, ja que el contracte es continuava perfeccionant verbalment.

Aquesta pràctica es va continuar desenvolupant en època baix-imperial, fins que definitivament en una llei de l'any 531 Justinià estableix que la *stipulatio* provada per escrit és sempre vàlida i autèntica, només podent ser invalidada amb una prova documental o testifical que evidenciés l'absència d'alguna de les parts en la formalització del negoci.⁴¹ D'aquesta forma, observem com la tradició oral en la formalització dels negocis jurídic va anar adoptant progressivament l'escriptura com a mitjà de prova; encara sense esdevenir però, el document, un element constitutiu de dret.⁴²

Chirographum

En relació als documents d'origen grec que van arrelar a l'ordenament jurídic romà, tal i com ja hem vist, a finals d'època republicana, l'edecte de Caracal·la i l'extensió de la ciutadania romana a tots els habitants de l'imperi van provocar canvis importants en aquests. D'una banda, el *syngraphum* va desaparèixer com a conseqüència de les seves particularitats formals i la seva completa abstracció.⁴³ S'ha de tenir en compte que, malgrat la importància que l'escriptura estava adquirint, al món contractual romà l'oralitat continuava essent hegemònica. Per tant, no és pas estrany que un document dispositiu

⁴⁰ M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 49.

⁴¹ “*Et si inter praesentes partes res acta esse dicitur, et hoc esse credendum, si tamen in eadem civitate utraque persona in eo die commanet, in quo huiusmodi instrumentum scriptum est, nisi is, qui dicit sese vel adversarium abesse, liquidis ac manifestissimis probationibus et melius quidem, si per scripturam, sed saltem per testes undique idoneos et omni exceptione maiores ostenderit sese vel adversarium suum eo die civitate afuisse: sed huiusmodi scripturas propter utilitatem contrahentium esse credendas.*” (Codex Iustiniani, 8: 38.14.2).

⁴² Sobre l'evolució de la *stipulatio* en època baix-imperial, veure R. BERNAD MAINAR, *Derecho romano...*, p. 412.

⁴³ *Ibidem*, p. 418.

com el *syngraphum* no tingués cabuda, ja que s'allunyava dels procediments de publicitat i generació d'obligacions romans.

En canvi el *chirographum*, va continuar present en l'àmbit de la formalització dels negocis jurídics com un mitjà de prova de l'acte oral (*stipulatio*); tal i com ja s'havia constituït entre els romans abans de l'extensió de la ciutadania romana.⁴⁴ No obstant, arran de l'edicte del 212, el *chirographum*, tot i mantenir les mateixes característiques formals, va començar a experimentar un procediment que, en alguns casos, canviaria la seva naturalesa jurídica: la *querella non numerate pecuniae*. En època clàssica, la jurisprudència s'encarregava de la seguretat jurídica en les escriptures de préstec o reconeixement de deutes a través de la *exceptio doli*; procediment en què si el deutor era acusat en base a un document de no haver complert l'obligació corresponent i, aquest, ho negava, podia recórrer a aquesta excepció jurídica.⁴⁵ La seva mecànica consistia en l'aportació per part del demandat, que quasi bé sempre era el deutor, d'altres proves escrites o testificals que contradiguessin el *chirographum* en mans del creditor.⁴⁶

Malgrat tot, aquest procediment resultava força abusiu envers els deutors, sobre qui requeia el pes de la prova i, en la majoria de casos, trobaven dificultats per demostrar els seus arguments. Així doncs, la jurisprudència romana va crear en època de Caracal·la (212-217), un instrument judicial amb la finalitat de defensar al deutor dels falsos reclams dels creditors, anomenat *querella non numerate pecuniae*.⁴⁷ A diferència de l'*exceptio doli*, aquesta nova mesura feia recaure la càrrega de la prova sobre el demandant/creditor, en el marc del procediment cognitori d'època baix-imperial.⁴⁸ En relació a l'escriptura dels negocis jurídics, aquesta *querella* té la seva importància en el marc temporal d'existència d'aquesta i les seves conseqüències jurídiques en cas que fos acceptada.

Atès que la *querella non numerate pecuniae* suposava, com en el cas de l'*exceptio doli* pel deutor, una certa dificultat en molts casos per poder acreditar el negoci jurídic en qüestió, Caracal·la va decidir limitar la seva utilització a un any des de que

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ J. A. ARIAS BONET, "Sobre la querela y la exceptio non numerate pecuniae: Derecho romano y vicisitudes medievales", AHDE 53 (1983), p. 108-109.

⁴⁶ El *chirographum*, en tant que és un document sense subscripció de testimonis ni de les parts, era susceptible de ser falsificat. Una situació que portaria a una nova reglamentació envers aquest, tal i com veurem a continuació.

⁴⁷ J. A. ARIAS BONET, "Sobre la querela y la exceptio non numerate pecuniae...", p. 112.

⁴⁸ Un procediment judicial caracteritzat, a diferència del formulari, pel control públic i la professionalització de la justícia. Sobre el procediment cognitori i les seves característiques, veure M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 59-63.

l'obligació esdevenia exigible. Una mesura, malgrat tot, que no respon a una defensa exclusiva dels creditors, sinó que s'emmarca en la cerca de seguretat del tràfic jurídic, evitant el caràcter perpetu dels mecanismes processals.⁴⁹ Un límit temporal que posteriorment seria ampliat per Diocleciana a cinc anys i, finalment, reduït per Justinià a dos.

Així doncs, si s'actuava a través de la *querella non numerate pecuniae* en relació a un *chirographum* que contenia el negoci jurídic en qüestió, i resultava favorable al creditor, aquest document canviava la seva naturalesa jurídica; passant de ser un simple mitjà de prova a constituir-se com un document dispositiu i, per tant, constitutiu de dret i generador d'obligacions. D'aquesta forma, podem veure altre procediment en època romana, a través del qual el document escrit assoleix les dues característiques que fonamentarien l'*instrumentum publicum* baix-medieval: la constitució de dret i la seva publicitat com a document públic.

Nomina transcripticia

En el cas dels *nomina transcripticia*, sembla ser que arran de l'edecte de Caracal·la es produeix una progressiva desaparició d'aquesta forma contractual. Tant és així, que ja al segle IV Pseudo Asconi diu que en el seu temps la pràctica dels *nomina transcripticia* havia desaparegut, substituïda probablement per les formes documentals gregues.⁵⁰ Un desús que també podem testimoniar a través de Justinià al segle VI, on sota el títol de *De litterarum obligatione a Institutiones*, esmenta: “*Olim scriptura fiebat obligatio, quae nominibus fieri dicebatur, quae nomina hodie non sunt in usu.*” (I, III, 21).

En relació a les causes de la seva desaparició, al marge de la introducció de les formes contractuales gregues com a mitjans més eficaços que exposen les referències anteriors, hem de parar atenció en el progressiu control públic de les transaccions econòmiques en època baix-imperial. Els *nomina transcripticia* eren un contracte *ex litteris* establert en un context politico-econòmic de poder dels *patres familias* en època clàssica. Així doncs, aquests s'encarregaven d'administrar l'economia a través de cercles socials, ostentant un gran control sobre aquesta. Amb la consolidació del poder públic arran del Principat, aquesta influència dels *patres familias* en la gestió política, social i

⁴⁹ J. A. ARIAS BONET, “Sobre la querela y la exceptio non numerate pecuniae...”, p. 118-119.

⁵⁰ S. BELLO RODRÍGUEZ, “Contratos literales”, p. 53.

econòmica aniria perdent força progressivament en favor de l'administració pública; així com també l'acció unilateral d'aquests en els *nomina transcripticia*, que suposaven moltes vegades problemes de falsificacions, tal i com ja hem comentat en l'apartat anterior en referència al *chirographum*. Per tant, és precisament en aquest context, on pensem que els *nomina transcripticia* comencen a desaparèixer com a reductes d'una realitat ja superada, deixant pas a noves pràctiques en la formalització dels negocis jurídics establerts entre particulars, amb una clara voluntat de control de les autoritats públiques: els sistemes de publicitat documental i les conseqüències jurídiques derivades de la *querella non numerate pecuniae* dels *chirographum*.

Noves formes contractuals

Amb la introducció de les concepcions orientals de la escriptura ja esmentades al segle III, l'occident romà va crear i desenvolupar noves formes documentals envers la formalització dels seus negocis jurídics. Una quadripartició documental, establerta en funció del seu valor com a mitjans de prova.⁵¹ Així doncs, en primer lloc, ens trobem la *scriptura privata*, subscripta per les parts i amb o sense intervenció de testimonis (en cas de ser-hi, en un nombre inferior a 3), o tal i com diu una constitució de l'emperador Lleó I l'any 472, *que idiochira graece appellantur*.⁵² Aquesta forma documental no es diferenciava molt, a efectes pràctics, dels documents subjectius coneguts ja en època clàssica i també de procedència hel·lenística com foren el *syngraphum* i *chirographum*. No obstant, trobem que si es comencen a regular certes formalitats que, anteriorment, no eren indispensables per la seva validesa com a mitjà de prova. Aquestes recauen principalment en la signatura de les parts, essent un element de sanció última del document i fonamental pel seu valor probatori; atès que, en cas de l'analfabetisme dels interessats, la subscripció podia ser realitzada a través d'un *tabellio* o *tabularii*, o es començà a admetre el signe de la creu com a tal.⁵³

En segon lloc, ens trobem amb la *scriptura quasi publice confectae* que, a diferència de la *scriptura privata*, es caracteritzà per la subscripció de tres o més

⁵¹ Veure J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español. Edad Media*. Madrid, 1, 1979, p 47; M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 64-65.

⁵² "*Scripturas, quae saepe adsolent a quibusdam secrete fieri, intervenientibus amicis nec ne, transigendi vel paciscendi seu fenerandi vel societatis coeundae gratia seu de aliis quibuscumque causis vel contractibus conficiuntur, quae idiochira graece appellantur...*" (*Codex Iustiniani*, 8.17.11)

⁵³ La utilització de la creu com a element de subscripció tindria un recorregut extens; essent freqüent a l'alta edat mitjana, producte de l'analfabetisme de l'època, i també a la baixa, en menor grau però no pas menys important. Veure M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 65.

testimonis sol·licitats i idoneis.⁵⁴ A més a més, sota la rúbrica “*De fide instrumentorum et amissione eorum et antapochis faciendis...*”, trobem una constitució de Justinià l’any 528 on s’especifica que aquestes escriptures havien de ser posades *in mundum* i confirmades per les parts per tenir validesa probatòria.⁵⁵ Una *praxis* documental que seria una de les essències de la producció documental medieval; malgrat que en època baix-medieval, els notaris moltes vegades no estenien el document *in mundum*, previ consentiment de les parts, atès que era més econòmic i, a efectes pràctics, amb la *nota* i la *minuta* corresponents, el negoci ja tenia efectes jurídics i donaven fe de l’existència del contracte.⁵⁶

En tercer lloc, ens trobem amb els *instrumenta publica*, que eren els documents que s’enregistraven a les actes o registres oficials del *praeses provinciae* o de la cúria municipal; procediment que ja hem comentat anteriorment en aquest apartat.⁵⁷ La particularitat d’aquesta forma documental, resideix en l’autor material o productor del document, atès que és la seva personalitat qui li dona el caràcter públic i el seu valor probatori accentuat, en relació a la resta de formes esmentades. A través del *ius actorum conficiendorum*, els funcionaris públics tenien la facultat de redactar i autoritzar, a més a més de la documentació derivada de les seves competències laborals, els negocis jurídics establerts entre particulars, donant-li plena validesa probatòria davant qualsevol tribunal o institució. S’ha de tenir en compte que, abans del segle III, tots els documents referents a l’àmbit contractual eren redactats per privats, tal i com hem vist en apartats anteriors. No serà fins aquest segle, arran de les influències escripturàries orientals ja esmentades, quan es desenvoluparan uns sistemes de publicitat per part de l’administració pública. Malgrat tot, hem de tenir en consideració que, en l’àmbit judicial, les sentències també tenien la consideració d’*instrumenta publica* i, a més a més, constitutives de dret.

Tal i com hem pogut observar, al baix imperi romà es comencen a desenvolupar una sèrie de formes documentals que, amb un valor gradual d’acord amb l’exposició presentada, regulaven el sistema probatori documental. No obstant, ens hem deixat per

⁵⁴ “... *atque integrae opinionis trium vel amplius virorum subscriptiones...*” (*Codex Iustiniani*, 8.17.11)

⁵⁵ “*Contractus venditionum vel permutationum vel donationum, quas intimari non est necessarium, dationis etiam arrarum vel alterius cuiuscumque causae, illos tamen, quos in scriptis fieri placuit, transactionum etiam, quas instrumento recipi convenit, non aliter vires habere sancimus, nisi instrumenta in mundum recepta subscriptionibusque partium confirmata ...*” (*C. I.*, 4.21.17)

⁵⁶ M.T. Ferrer i Mallol, “La redacció de l’instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes”, EHDAP, IV (1974), p. 77.

⁵⁷ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p 47-48.

comentar en darrer lloc, una forma documental clau per entendre la institució notarial baix-medieval i que comentarem en detall a continuació: l'*instrumentum publice confectum* redactat pel *tabellio*.

De Instrumento publico confecto et officio tabellionis

D'acord amb la constitució de Justinià esmentada anteriorment, la formalització dels negocis jurídics entre particulars també es podia realitzar *per tabellionem*. La primera referència a aquesta sort de professional la trobem en el jurista romà Ulpià (170-228) que, en esmentar les competències dels *tabelliones*, destaca que eren professionals lliures que s'encarregaven de la redacció de documents de caire privat, contractes i testaments, així com instancies i declaracions testificals.⁵⁸ Tot i que és força evident que l'aparició d'aquesta categoria de professionals té una estreta vinculació amb la introducció de les influències escripturàries orientals arran de l'edecte de Caracal·la, el seu origen el podem remuntar en època clàssica, en el context dels incipients contactes que hem anomenat la primera onada d'influències orientals. Un origen vinculat, evidentment, a la figura dels *testamentarii* que, segurament, entre finals d'època republicana i el segle III, haurien anat agafant prestigi i consideració social, arribant a instituir-se en època baix-imperial sota el nom de *tabelliones*.⁵⁹ Etimològicament, la seva denominació sembla procedir de *tabula*, en referència al material escriptori de les *tabulae ceratae*, emprades ja pels *testamentarii* en la redacció escrita dels testaments en època clàssica.⁶⁰

Aquests *scriptores* professionals no eren funcionaris públics i, per tant, no disposaven del *ius actorum conficiendorum*; fet que condicionava la naturalesa probatòria dels documents redactats per ells, en no disposar de plena *fides publica*.⁶¹ Una situació que només es podia solucionar a través de la seva *insinuatio*; pràctica que seria força freqüent per donar caràcter públic i atorgar plena *fides* als documents.⁶² Tot i així, l'*instrumentum publice confectum* tenia major consideració com a mitjà de prova que la *scriptura privata* i la *scriptura quasi publice confectae*, tal i com es pot observar en la

⁵⁸ "Solet et ita interdici, ne instrumenta omnino forment neve libellos concipiant vel testationes consignent... Solet et sic, ut testamenta ne ordinent vel scribant vel signent." (*Digestum*, 48.19.9: 5, 7)

⁵⁹ M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 49; A. FERNÁNDEZ DE BUJÁN, "Fides publica e instrumenta publice confecta...", p. 192; M. AMELOTTI, "Negocio, documento y notario...", p. 138-139.

⁶⁰ J. A. GUTIÉRREZ MONTERO, "Fundamentos del derecho notarial", p. 56.

⁶¹ M. AMELOTTI, "Negocio, documento y notario...", p. 139-140; J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 46; I.J. BAIGES I JARDÍ, "El notariat català: origen i evolució", *Actes del I Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1993)*. Fundació Noguera, 1994, p. 132-133; M.T. FERRER I MALLOL, "L'instrument notarial (segles xi-xv)", *Actes del II Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1998)*. Fundació Noguera, 2000, p. 30.

⁶² A. FERNÁNDEZ DE BUJÁN, "Fides publica e instrumenta publice confecta...", p. 196.

seva denominació, ja que la seva redacció era duta a terme per un professional qualificat i amb coneixements jurídics suficients; però sempre, en menor grau de valor probatori respecte l'*instrumentum publicum*, que si ostentava plena *fides publica*.

Les primeres regulacions sobre l'ofici del *tabellio*, les trobem a l'*Edictum de pretiis rerum venalium* de Dioclecià, on es fixen les tasses que podien exigir pel seu treball.⁶³ Als segles posteriors, s'establiren diverses constitucions imperials sobre la validesa del document tabelliònic.⁶⁴ No obstant, fou Justinià qui va establir una regulació estructural de l'ofici del *tabellio* i l'*instrumentum publice confectum* a través de dues constitucions incorporades al *Corpus Iuris Civilis*. En primer lloc, la famosa *Lex Contractatus* de l'any 528 on, a més a més de reconèixer la validesa dels contractes verbals, establia que si el document havia estat produït per un *tabellio*, era necessària la seva redacció *in mundum*, la subscripció de tres testimonis i la seva *completio et absolutio*.⁶⁵ La redacció en net del negoci és un element que en la institució notarial tindrà gran importància i que ja hem comentat anteriorment. No obstant, ens interessa explicar detalladament les formalitats documentals de la *completio* i la *absolutio*, que disposa la llei.

D'una banda, la *absolutio* era entesa com la prestació de conformitat entre les parts, que era una actuació exclusiva d'aquestes, i s'escenificava a través de la *traditio chartae*. D'altra banda, la *completio* era entesa com la declaració personal del *tabellio* conforme el document estava redactat d'acord amb les estipulacions de les parts i restava complet i llest per a ser signat. Respon a la prèvia actuació del *tabellio*, en contrastar el contingut del document *in mundum* amb l'esborrany o *minuta* del negoci en qüestió i en obtenir la conformitat de les parts, prèvia lectura d'aquest. Ambdues formalitats, estan considerades per la historiografia del dret com la gènesi de la clàusula *complevi et absolvi* d'època baix-medieval, que podem observar als documents notarians; a més a més del procediment de comprovació i lectura del document ja esmentat.⁶⁶

⁶³ "Tabellioni in scriptura libelli vel tabularum in versibus numero centum: X den." (*Edictum de pretiis rerum venalium*, VII. XLI).

⁶⁴ Destaquem una constitució de l'emperador Lleó l'any 472, on trobem la primera denominació de l'*instrumentum publice confectum* que es conserva: "Sin autem ius pignoris vel hypothecae ex huiusmodi instrumentis vindicare quis sibi contenderit, eum qui instrumentis publice confectis nititur praeponi..." (*Codex Iustiniani*, 8.17.11). Per veure les constitucions imperials abans de Justinià, veure J. A. GUTIÉRREZ MONTERO, "Fundamentos del derecho notarial", p. 56-57; A. FERNÁNDEZ DE BUJÁN, "Fides publica e instrumenta publice confecta...", p. 193.

⁶⁵ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 48; M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 66-67.

⁶⁶ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 49-51.

En segon lloc, Justinià va establir l'any 537 una nova regulació, més centrada en l'ofici del *tabellio* i la seva actuació en la gènesi documental. D'acord amb Bono Huerta, els *tabelliones* treballaven en uns emplaçaments fixes, anomenats *stationes*, amb la col·laboració de dependents o *scriptores*; una estructura semblant a la que veurem en les notaries baix-medievals. A través de la constitució anteriorment citada, que estableix en primer lloc l'obligatorietat de la presència del *tabellio* en la formalització del document i de l'acte del negoci jurídic fins la seva conclusió, podem observar quina era la situació prèvia i perquè es dictaminà aquesta regulació. En l'àmbit de la prova documental, l'*instrumentum publice confectum*, tot i tenir una certa rellevància, adquiria plena *fides publica* amb el jurament i la declaració del *tabellio*, sobre l'autenticitat del negoci jurídic en qüestió, en judici; excloent així la *comparatio litterarum* pròpia de les *scripturae privatae* o *quasi publice confectae*.⁶⁷

La declaració del *tabellio* davant un tribunal, implicava la necessitat de la seva presència en el procés de gènesi documental; fet que, tal i com regula la constitució de l'any 537, no s'hauria de produir. Per tant, s'entén que haurien de ser els *scriptores* o dependents de les *stationes*, qui s'encarreguessin d'atendre als particulars i redactar els documents, actuant el *tabellio* només en la subscripció i *completio* finals; fet que condicionava el seu coneixement del negoci a l'hora de prestar declaració en judici.⁶⁸ Així doncs, entenem que arran de la constitució de l'any 537, el *tabellio* estaria present en la primera redacció de la *scheda* o esborrany del negoci i en la clausura del document *in mundum*. Un fet que, per analogia amb la pràctica baix-medieval, podem postular, malgrat tot, que l'actuació del *tabellio* només estaria circumscrita a la comprovació de l'original i l'esborrany i la *completio et absolutio* del document; deixant la primera presa de contacte amb les parts, la redacció de l'esborrany i l'original *in mundum* als *scriptores*.

A més a més, Justinià va regular pels *tabelliones* la utilització de papir o pergami dotat de protocol i timbrat, va elevar la seva posició jurídica en ser responsables d'una de les seccions dels arxius públics on es feia la *insinuatio* dels documents i els designà com un dels assessors jurídics més eficaços per la seva actuació legislativa.⁶⁹

A mode de conclusió, podem veure com la figura del *tabellio* i l'*instrumentum publice confectum*, es van anar regulant paulatinament fins arribar a Justinià, qui va acabar

⁶⁷ A. FERNÁNDEZ DE BUJÁN, "Fides publica e instrumenta publice confecta...", p. 194.

⁶⁸ M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 65-66 i 76.

⁶⁹ M. AMELOTTI, "Negocio, documento y notario...", p. 140-141; A. FERNÁNDEZ DE BUJÁN, "Fides publica e instrumenta publice confecta...", p. 197.

assentant les bases d'ambdues realitats, establint així un control estricte de la seva actuació per part del poder públic. Malgrat tot, hem de tenir en compte que el *tabellio* en època romana no va ostentar la condició de funcionari públic, tot i la seva condició especial; fet que comportà directament l'absència de *plena fides publica* de *l'instrumentum publice confectum*, que residia en l'actuació judicial ja esmentada.

ELS PRODUCTORS DOCUMENTALS EN ÈPOCA ROMANA: PROBLEMES EN LA DEFINICIÓ

Dins l'àmbit escripturari de la formalització dels negocis jurídics en època romana, sovint la historiografia i, també, les pròpies fonts documentals, han utilitzat indistintament la terminologia emprada en relació als productors documentals. Aquesta ambigüïtat és latent en la confusió establerta entre el *tabellio*, professional lliure considerat l'antecedent del notari baix-medieval, i el *tabullarius* i el *notarius*, entre d'altres. Un fet que troba explicació en les seves competències que, si bé actuaven de la producció documental i ostentaven certes "funcions notariales", no podem connectar directament amb aquesta institució. Així doncs, el present subapartat, té com a objectiu veure aquestes dues categories de professionals que es trobaven immiscides en aquest àmbit i observar perquè, a diferència dels *tabelliones*, no podem considerar que s'estableix una connexió directa amb la figura del notari baix-medieval; tot i que podem trobar certs aspectes relacionats.

Notarius

Els *notarii* eren una categoria de professionals, versats en la taquigrafia, que s'encarregaven de transcriure els discursos dels actes celebrats als espais polític-jurídics romans, fent ús de les *notae tironianae* o signes abreviatius que permetien prendre nota d'aquests amb major rapidesa. La seva primera menció la trobem a l'obra *Apocolocyntosis* de Seneca (4 a.C-65), on s'esmenta la seva tasca taquigràfica en relació als discursos que es realitzaven al fòrum.⁷⁰ Malgrat que, tal i com hem comentat anteriorment, aquests professionals probablement donessin origen a la categoria dels *testamentarii* que, més endavant, acabaria donant pas a la constitució dels *tabelliones*, no podem vincular el *notarius* romà, en relació a les seves tasques, amb la funció notarial. No obstant, hem de tenir en compte que, en època romana, el terme *notarius* sovint s'utilitzà per denominar als *tabularii* i, també, als *tabelliones*. A l'alta edat mitjana, tal i com veurem més endavant, aquest concepte es va aplicar als *scriniarii* eclesiàstics i,

⁷⁰ "Is multa diserte, quod in foro uiuebat, dixit, quae notarius persequi non potuit et ideo non refero, ne aliis uerbis ponam quae ab illo dicta sunt." (*Apocolocyntosis*).

també, als *scriptores* per extensió.⁷¹ Una terminologia confusa que, a efectes pràctics, no restaria vinculada al que nosaltres entenem per notariat fins a la baixa edat mitjana.⁷²

Tabularius

Els *tabularii* eren un cos d'esclaus públics encarregats de la recaptació d'impostos en l'administració del sistema tributari urbà i, a més a més, treballaven als arxius públics i es dedicaven a la redacció de documents de particulars. Són aquests dos últims aspectes, on radica la seva importància en la formalització dels negocis jurídics en època romana. En primer lloc, tot i formar part de l'administració pública, els *tabularii* no disposaven de l'*ius actorum conficiendorum* propi dels funcionaris públics, que els facultava per expedir *instrumenta publica*. Així doncs, en la seva tasca davant els arxius públics, trobem que una de les seves competències era la custòdia de documents de caire privat. Els particulars, s'adreçaven als *tabularii* perquè custodiessin documents de contingut contractual, anotant aquests la data d'entrega amb l'objectiu d'evitar falsificacions posteriors envers el negoci jurídic en qüestió.⁷³ Una *praxis* que no atorgava caràcter públic als documents, en tant que no es tractava d'un procés com la *insinuatio*, sinó que només dotava de validesa al document com a mitjà de prova, evitant així perjuris posteriors.

En segon lloc, trobem que els *tabularii*, igual que els *tabelliones*, també s'encarregaven de la redacció del negocis jurídics establerts entre particulars. Malgrat que ambdues professions no disposaven de l'*ius actorum conficiendorum* i, per tant, els documents resultants no tenien plena *fides publica*, hi havia una diferència substancial que ens permet entendre la seva evolució en aquest camp. Aquesta radicava en què els *tabelliones*, a diferència dels *tabularii*, tenien major tradició en l'ofici i més coneixements jurídics i escripturaris; ambdós fets fonamentals per aconseguir la confiança i el prestigi necessaris de la societat romana.⁷⁴

CONTEXT JURÍDIC

Als territoris occidentals de l'imperi, l'ordenament jurídic estigué motivat pel *Codex Theodosianus*, promulgat a orient l'any 438 i a occident l'any següent. Establert per les autoritats imperials per solucionar el divorci entre el dret pràctic i l'oficial, aquesta

⁷¹ D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona: Història, activitat, escriptura i societat (segles XIII-XIV)*. Barcelona, 2000, p. 61.

⁷² A. FERNÁNDEZ DE BUJÁN, "Fides publica e instrumenta publice confecta...", p. 191.

⁷³ J. A. GUTIÉRREZ MONTERO, "Fundamentos del derecho notarial", p. 59.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 60.

compilació es configurà amb la voluntat de posar ordre en el dret vigent i impulsar estudis jurídics per realitzar una recopilació de totes les constitucions imperials des de Constantí, per a què tothom fos conscient del que s'havia d'observar. No obstant, a efectes pràctics, restà com una recopilació de constitucions imperials, sobre tot relacionades amb el dret públic.

Arran d'aquest fonament romà, en l'àmbit peninsular, trobem la promulgació del *Codex Euricianus* circa l'any 480. Una obra que, d'acord amb l'assimilació cultural romana dels pobles germànics, partia del dret romà en tant que ordenament jurídic complet, donant resposta als problemes cabdals de l'època; establint-se com un veritable *corpus* de dret pràctic. No obstant, l'obra principal d'aquesta època fou la *Lex romana visigothorum* o *Breviari d'Alaric*, promulgat l'any 506, que es constituí com un ordenament jurídic complet, partint del *Codex Theodosianus*, que establia una simbiosi entre l'antic dret romà vigent, malgrat la caiguda de l'imperi d'occident, i les noves regulacions visigòtiques.⁷⁵

Al segle VI, l'ordenament jurídic que estava en vigor a l'imperi d'orient era el *Codex Theodosianus*, que presentava una legislació força anacrònica respecte a un segle, amb les necessitats de l'època. És precisament arran d'aquesta situació i de la voluntat d'establir un veritable ordenament jurídic complet, que Justinià va conformar a la dècada de 530s el *Corpus Iuris Civilis*; ordenament aquest, que no arribaria a la península ibèrica i els territoris occidentals, pràcticament, fins a finals del segle XII.

Constituït pels *Iura*, *Digestum*, *Codex*, *Institutiones* i *Novellae*, aquest *corpus* jurídic recopilava tota la jurisprudència romana vigent aleshores i, tal i com ja hem pogut veure en l'àmbit del nostre estudi, incorporà noves regulacions adaptades a les necessitats de l'època. Aquesta fou una obra fonamental en la història del dret i, més concretament, en la història del notariat, atès que serien els juristes bolonyesos del segle XII qui, en el context de revitalització de la ciència jurídica, adoptarien el *Corpus Iuris Civilis* de Justinià com a fonament de la jurisprudència de l'època; fet que comportaria la recuperació de tots els elements relacionats amb la formalització dels negocis jurídics i la constitució de la institució notarial.

⁷⁵ Ibidem, p. 209-210.

L'ESCRITURA I ELS NEGOCIS JURÍDICS AL CORPUS IURIS CIVILIS DE JUSTINIÀ

En relació a l'escriptura i la formalització dels negocis jurídics, tal i com hem pogut observar, Justinià va ampliar les regulacions precedents, dotant de major cohesió i estabilitat a l'ofici del *tabellio* i a les noves formes documentals sorgides de les influències escripturàries orientals, així com els sistemes de publicitat ja esmentats. No obstant, trobem que al marge de les formalitats ja presentades, Justinià va incorporar nous sistemes de datació documental que els productors de documents havien de respectar, així com una regulació més estricta en relació al negoci i el document en l'àmbit processal; exigint l'obligatorietat de l'escriptura en els negocis de major importància econòmica.⁷⁶ Així doncs ens trobem en una època on l'escriptura dels negocis jurídics pren embranzida i consideració com a conseqüència d'una progressiva desconfiança en els testimonis orals, per la possible corrupció del testimoni dels *quirites*, i un augment del valor probatori d'aquesta.⁷⁷

⁷⁶ M. AMELOTTI, "Negocio, documento y notario...", p. 141.

⁷⁷ Ibidem, p. 134.

CAPÍTOL 2

L'escripturació a l'Alta Edat Mitjana: la producció documental i els negocis jurídics a l'occident europeu

La formalització dels negocis jurídics en l'època de transició (s. V-VIII)

CONTEXT JURÍDIC

La crisi baix-imperial iniciada al segle III, es va manifestar en l'àmbit jurídic a través del divorci entre el dret oficial i el dret pràctic; essent el primer el conjunt de normes vigents promulgades en un territori per les autoritats competents, mentre el segon, en contraposició a aquest, correspon al dret que la societat feia sorgir per donar resposta a les seves necessitats quotidianes.¹ S'ha de tenir en compte que la falta d'un poder polític fort en aquesta època propicià que a nivell legislatiu no es parés atenció als problemes que acuitaven a la societat diàriament. Una dinàmica que s'accentuà amb la introducció dels pobles germànics i la caiguda de l'imperi romà d'occident l'any 476.

Des del punt de vista del dret, l'establiment dels pobles germànics als territoris de l'imperi ja a principis del segle V, com és el cas dels visigots a la Gal·lia arran del *foedus* de l'any 418, va suposar una època de contrast entre les concepcions germàniques i les tradicions romanes. Tot i que aquests pobles, en la seva majoria, van adoptar l'ordenament jurídic romà en ser més complet i estructurat, les seves actuacions legislatives no restaven subjectes al dogmatisme d'aquest, sinó que s'encaminaven a donar resposta a les necessitats principals de la societat. Una situació que podem observar en les regulacions del repartiment de terres en la província romana de la Aquitània II, sota el govern del poble visigot. Així doncs, d'aquest context en derivà un nou dret, tradicionalment anomenat "romà vulgar", que s'establí com a conseqüència del desenvolupament del dret pràctic, dels contrastos entre ambdues tradicions jurídiques i de la progressiva simplificació del dret romà, per adaptar els conceptes heretats a les necessitats quotidianes de la societat.²

¹ A. GARCÍA-GALLO DE DIEGO, "Del testamento romano al medieval. Las líneas de su evolución en España", AHDE 47 (1977), p. 431-435; A. IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho...*, p. 176.

² Ibidem, p. 183-196; J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 56-57; M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 79-80.

DEL *TABELLIO* ROMÀ A L'ESCRIVENT ALT-MEDIEVAL

La caiguda de l'imperi romà d'occident l'any 476, va ser un punt d'inflexió notable en la configuració política d'Europa. No obstant, tal i com ja hem esmentat, la seva desintegració no va suposar un trencament absolut amb la cultura i la administració romanes. En l'àmbit contractual, la institució dels *tabelliones* va continuar present en la formalització dels negocis jurídics, mantenint les tradicions documentals romanes emprades al baix imperi³ i regulant el tràfic jurídic en favor de la població romana i germànica.⁴ Tot i així, malgrat que podem observar unes característiques comunes, el *tabellio* va patir una evolució determinada en funció del territori en qüestió. Així doncs i, d'acord amb els plantejaments de Bono Huerta, podem parlar de cinc àrees documentals a l'occident europeu en l'època de transició a l'alta edat mitjana: la romana-bizantina, la longobarda, la visigòtica, la franca i l'alamana.⁵ En relació al nostre estudi i per qüestions purament tècniques, pararem atenció a les tres primeres per la seva estreta vinculació amb el procés de formació del notariat baix-medieval.

Ravenna i Roma: el domini i la influència bizantina

Amb la caiguda de l'imperi romà, les ciutats de Ravenna i Roma van caure sota domini ostrogot pràcticament mig segle fins que, l'imperi bizantí, a través d'una sèrie de conquestes, es va fer amb la seva possessió a la segona meitat del segle VI. Un fet que, des de la nostra perspectiva, marcaria un punt d'inflexió en l'evolució del *tabellio* i la seva organització respecte altres territoris, atès que va permetre a ambdues ciutats adoptar el dret justinianeu i la legislació ja esmentada. Així doncs, ens trobem a partir de la segona meitat del segle VI en el cas de Ravenna, amb l'existència de *tabelliones* laics organitzats professionalment a través d'una *schola forensium civitatis Ravennatis*, al costat de *notarii* o *scriniarii* eclesiàstics vinculats a la producció documental de la cúria episcopal.⁶ Un organigrama que trobem també en el cas romà, on tenim documentada la presència de *tabelliones urbis romae* i *notarii sanctae ecclesiae Romae*.⁷

³ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 47; I.J. BAIGES I JARDÍ, "El notariat català: origen i evolució" ..., p. 132.

⁴ S'ha de tenir en compte que, en un primer moment, l'establiment dels pobles germànics als antics territoris imperials, va suposar en l'àmbit jurisprudencial una diferenciació marcada per la personalitat del dret entre els ciutadans romans i els germànics. Una situació palesa en l'activitat legislativa del poble visigot, malgrat les discrepàncies d'alguns autors al respecte. Per una informació més acurada sobre la personalitat del dret i la seva problemàtica, vegeu A. IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho...*, p. 201-217.

⁵ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 58.

⁶ D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona...*, p. 61.

⁷ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 59, 62-63.

Aquesta organització del *tabellio*, tal i com ja hem esmentat, es troba estretament vinculada a l'establiment d'ambdues ciutats sota domini bizantí i a l'adopció subsegüent del dret justinianeu en la seva pràctica. No obstant, l'aspecte més important és el paper que l'església aniria adquirint progressivament en l'escripturació i la formalització dels negocis jurídics, tan present a l'alta edat mitjana i als inicis del notariat baix-medieval. Una pràctica que seria comuna a tots els territoris de la Romania, malgrat les seves diferències, arran de dos fets principals. D'una banda, trobem que la caiguda de l'imperi romà implicà una progressiva ruptura, en major o menor mesura, del model d'ensenyament romà; fet que propicià la residència de la cultura sota el domini de l'església davant l'analfabetisme progressiu de l'època. D'altra banda, l'adopció del cristianisme per part dels nous regnes, va fer que el poder eclesiàstic estigués dotat d'una dimensió moral acceptada per la societat, que el facultava per regular la vida econòmica i social d'un territori; intervenint així en la formalització dels negocis jurídics.⁸

Pavia i el regne longobard

En el cas de Pavia i el regne longobard, ens trobem amb la inexistència d'una classe professional d'escriptors, legalment reconeguts, que es dediqués a l'escriptura i formalització dels negocis jurídics establerts entre particulars. Així doncs, a més a més dels propis interessats, trobem que hi havia *scribae* laics més o menys ocasionals, al costat de clergues i notaris episcopals que, com a experts en l'escriptura i amb certs coneixements jurídics, s'encarregaven de redactar els negocis jurídics en cas que els particulars no en sabessin.⁹ A diferència del cas de Roma i Ravenna, aquests *scriptores* no van estar organitzats en *scholae* ni van obtenir una regulació de la seva activitat durant l'època de transició; fet que enllaça directament amb la primacia del *Codex Theodosianus* i la no adopció del dret justinianeu, que si donava una regulació estructural a l'ofici del *tabellio*. No obstant, al segle VIII, observem com es produeix un increment de la producció documental al regne longobard com a conseqüència d'un context de creixement econòmic, que propicià en l'àmbit aristocràtic la necessitat d'una classe d'escrivans; apareixent així, una tímida organització dels productors documentals

⁸ V. SANTAMARÍA, *Estudios notariales: Contribución a la historia del notariado en Cataluña*. Barcelona, 1917, p. 21-22; J. PAVÓN BENITO, "Del *scriptor* al *notarius publicus*. Notas acerca de los orígenes de la institución notarial en Navarra (siglos XI-XIV)", *Actas del V Congreso de Historia de Navarra* 1 (2002), p. 135.

⁹ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 64.

estretament vinculada amb el domini de l'imperi carolingi, tal i com veurem més endavant, arran de la conquesta de Pavia l'any 774.¹⁰

El regne visigot

En el cas de la península ibèrica, trobem una situació anàloga a la de Pavia i el regne longobard. Tot i no conformar en un primer moment una categoria regulada, es produeix un desenvolupament de *scribae* professionals amb una estreta vinculació a l'àmbit municipal heretat d'època romana. Una hipòtesis defensada per Bono Huerta, que troba els seus fonaments en les *Etymologiae u Originum sive etymologiarum libri viginti* d'Isidor de Sevilla:

“*Tabellio vocatus eo quod sit portitor tabellarum. Idem exceptor, idem et scriba publicus, quia ea tantum, quae gestis publicantur, scribit.*” (*Etymologiae*, 9, 4.27).

Aquest fragment ens parla d'uns professionals que es dediquen a la redacció de contractes, que posteriorment protocol·litzen a les actes de la cúria municipal. Així doncs, permet sustentar la tesis de què els *scribae* visigots fossin, a efectes pràctics, un desenvolupament dels antics *tabularii* romans, presents a les cúries municipals visigòtiques continuadores de les d'època romana.¹¹ Una dinàmica que potser també podem extrapolar al cas de Pavia i el regne longobard, per comprendre l'origen i evolució d'aquests *scriptores*, en contraposició amb els romans-bizantins.

DE LA NOTITIA A LA CHARTA ALT-MEDIEVAL

Tal i com hem pogut veure en apartats anteriors, el document en època romana es constituïa com un simple mitjà de prova de l'acte oral (*stipulatio*) en la formalització dels negocis jurídics entre particulars, que no ostentava plena *fides publica* si no era acceptat per un tribunal o s'enregistrava a les actes de la cúria municipal mitjançant el procés de la *insinuatio*. Així doncs, l'autenticitat del document radicava en la facultat del seu productor, essent atorgat el caràcter públic només a través dels funcionaris que disposaven del *ius actorum conficiendorum*. No obstant, amb la caiguda de l'imperi romà d'occident i la simbiosi de la cultura germànica i les tradicions romanes, el document va experimentar un canvi significatiu en la seva naturalesa jurídica, que esdevindria un dels fonaments de l'*instrumentum publicum* baix-medieval.

¹⁰ Ibidem, p. 92-93; D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona...*, p. 62-63; J. DHONDT, *La alta edad media*. Madrid, 1987, p. 114-121.

¹¹ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 81-82.

La stipulatio i el document tabelliònic en Justinià

Abans de procedir a comentar l'evolució romana-germànica del document, creiem precís esmentar com, en certa forma, també es va produir un canvi substancial en la naturalesa jurídica del document a Bizanci en època de Justinià. Tal i com ja hem presentat, l'escriptura va anar assolint progressivament certa rellevància al baix imperi romà a través de l'escripturació de la *stipulatio*, arran de l'edicte de Caracal·la i la simbiosi amb les tradicions hel·lenístiques. Per tant, el document resultant esdevenia exclusivament un mitjà de prova de la celebració del acte oral. No obstant, en època de Justinià, trobem que s'estableix en la *Lex Contractatus* del 528 la validesa dels contractes produïts per un *tabellio* a través de la seva redacció *in mundum*, la subscripció de tres testimonis i la *completio et absolutio* d'aquest. Un element que, a més a més de donar-li un cert valor probatori, implicà, segons Rosa María Carreño Sánchez, el naixement del document dispositiu als territoris de l'imperi bizantí.¹²

El document com a símbol contractual en la tradició romana-germànica

En el cas dels territoris occidentals de l'antic imperi romà, trobem que el document dispositiu va néixer a través de la simbiosi entre les tradicions germànica i romana. Els pobles germànics, àgrafs en la seva totalitat, establien els seus negocis jurídics a través del primitiu *contractus re*; una tipologia contractual que perfeccionava el negoci jurídic a través de l'entrega de l'objecte en qüestió, dotant-lo així de plena validesa jurídica.¹³ No obstant, els pobles germànics presentaren una particularitat formal a través de la institució de la *wadiatio*.¹⁴ Així doncs, es celebrava un acte formal, amb la presència de testimonis, on s'emprava un símbol contractual com la *wadia* o la *festuca* (vara o tija) per transmetre drets i generar obligacions.¹⁵

Amb l'adopció de l'escriptura per part d'aquests pobles a mesura que s'establiren als antics territoris imperials, el document passà a formar part d'aquesta sèrie de símbols contractuels que conformaven la *wadiatio*. A través de la *traditio chartae*, derivada de la *absolutio partibus* romana, es procedia a la transmissió de drets i obligacions, constituint-se així el document com un mitjà de perfecció del negoci jurídic en qüestió, a més a més

¹² R. M. CARREÑO SÁNCHEZ, "Tras las huellas de las *Pactiones et stipulationes* romanas como modos de constitución de servidumbres prediales en el Derecho histórico español y especialmente en el caso de Cataluña", REHJ 31 (2009), p. 206.

¹³ Per una definició legal, malgrat certes distincions de matis, vegeu el títol 90- "*Re contrahitur obligatio...*" al llibre III de les *Institutiones* de Gai.

¹⁴ La *wadiatio* era una forma contractual que equivalia a la *stipulatio* romana entre els pobles germànics.

¹⁵ M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 81-82.

d'un simple mitjà de prova.¹⁶ Així doncs, malgrat que l'oralitat seguia essent principal en la formalització dels negocis jurídics, veiem com en aquesta època s'inicià un procés d'identificació del negoci jurídic amb la forma escrita, sobretot visible en l'evolució del document longobard, que culminaria amb el sorgiment del notariat baix-medieval al segle XII-XIII.¹⁷

Insinuatio

El procediment de la *insinuatio*, com a mitjà per atorgar caràcter públic als documents realitzats per privats o pels *tabelliones*, es mantingué després de la caiguda de l'imperi romà d'occident lligat a la sort de les cúries municipals. Així ho podem constatar a través del fragment d'Isidor de Sevilla, ja esmentat, en el cas del regne visigot, entre d'altres. No obstant, a finals del segle VIII i principis del segle IX, la *insinuatio* va desaparèixer progressivament com a sistema de publicitat en la majoria dels territoris de l'occident europeu. En el cas de Ravenna, Bono Huerta afirma que la nova concepció del document dispositiu, que per sí perfecciona el contracte, de inspiració germànica i cada vegada més dominant, va fer que la *insinuatio in actis* perdés la seva significació.¹⁸ Malgrat tot, aquesta és una afirmació que ha de ser analitzada en major profunditat.

És veritat que la nova concepció del document com a constitutiu de dret i el principi d'identificació del negoci jurídic en qüestió amb l'escriptura, foren elements substancials en la caiguda en desús de la *insinuatio* com a sistema de publicitat. No obstant, des del nostre punt de vista, hi hagueren altres factors decisius en aquest procés. En primer lloc, les cúries municipals romanes, tot i mantenir-se en un primer moment, van evolucionar a noves realitats administratives d'acord amb les dinàmiques dels nous regnes; arribant, en molts casos, a desaparèixer les seves essències primitives. En segon lloc, la simplificació del dret amb la voluntat de fer-lo més pràctic i el valor de la prova testifical, el jurament i les ordalies en la tradició germànica del procés judicial, va produir que la facultat de dotar als documents de *fides publica* residís en el poder judicial a l'alta edat mitjana. Una tesis que podem observar en el cas del regne visigot on, extingida la *insinuatio*, els particulars donaven publicitat als seus documents amb la seva presentació

¹⁶ La *traditio chartae* s'efectuava abans de la subscripció dels testimonis i després de la signatura dels atorgants. A més a més, si la *traditio chartae* perfeccionava el negoci jurídic, la *completio del tabellio* perfeccionava el document com a mitjà de prova. Vegeu J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 59-60.

¹⁷ *Ibidem*, p. 68; M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 82.

¹⁸ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 61.

davant el *iudex* o els *boni homines*.¹⁹ Per tant, trobem que amb la caiguda del poder polític romà i les novetats incorporades al document de la tradició germànica, el poder judicial va aglutinar la potestat d'autenticar, mitjançant els seus procediments i veredictes, els documents de particulars com a mitjà probatori.²⁰

Els formularis notarialis alt-medievals

Malgrat certes diferències estructurals i formals, s'ha de tenir en compte que les àrees documentals presentades parteixen d'un mateix tronc comú en el seu model escripturari: les tradicions documentals romanes. Així doncs, no és d'estranyar que el document longobard estigués prefigurat pel model romà-ravennès. Malgrat les diferències pròpies de cada territori, podem observar en la documentació un fons lèxic i formal comú, que evidencia l'existència de formularis de treball en la redacció dels documents per part dels *tabelliones* de l'època de transició i dels *scriptores* alt-medievals, que enllaçava amb la pràctica documental postclàssica.²¹

Un exemple el trobem en les *Formulae Visigoticae*, conservades a través d'una còpia d'Ambrosi de Morales d'un còdex del segle XII, el contingut del qual dataria del segle VII. Aquest conjunt de 46 formules, a més a més d'aportar gran informació envers el dret visigot, testimonien aquesta base romana i, en conseqüència, les seves analogies amb altres models documentals com el romà-ravennès.²²

La formalització dels negocis jurídics a l'alta edat mitjana (s. IX-XII)

L'ESCRIVENT ALT-MEDIEVAL

La península itàlica

L'ocupació de la Itàlia septentrional i central a la segona meitat del segle VIII i principis del IX per part de Carlemany, va suposar un punt d'inflexió en l'evolució dels *scriptores* alt-medievals i la configuració del notariat baix-medieval. En el cas dels territoris de l'antic regne longobard, l'imperi carolingi va dotar als *scribae*, malgrat existir ja una certa professionalització, d'una reglamentació i estructura determinada. Així doncs, ens trobem amb un capitular de l'any 803 on es disposà que els *missi* reials

¹⁹ M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 101.

²⁰ En relació als procediments judicials de la *contrapactio scripturarum* i la *reparatio scripturarum*, vegeu I.J. BAIGES I JARDÍ, "El notariat català: origen i evolució" ..., p. 133; J. M. PONS GURI, "De l'escrivent al notari i de la *charta* a l'instrument. Recepció dels usos notarialis itàlics a Catalunya", *Lligall* 7 (1993), p. 29-30.

²¹ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 66, 83.

²² M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 99.

anomenessin *notarii* a cada localitat perquè actuessin a les reunions judicials i, en un del 805, s'ordenava que cada bisbe, abat o comte tingués el seu propi *notarius*, dedicat a la redacció de documentació dels negocis jurídics en qüestió, anomenat pels mateixos *missi*. Un nomenament que, a partir del segle X, estaria a càrrec de l'emperador o, per delegació, del comte o abat, a través de la institució dels notaris reials i/o palatins, que desplaçaren als notaris de creació local. Malgrat que, durant l'alta edat mitjana, aquests personatges no van disposar encara de la fe pública, podem observar ja una de les característiques que definirien el notariat baix-medieval: el *notarius* de creació oficial. En el cas de Roma i Ravenna, també trobem com a mesura que ens apropem al segle XII, s'articula el nomenament dels notaris per part d'autoritats competents com el *prefectus urbis* i l'arquebisbe.²³

D'altra banda, a través d'uns capitulars del rei Lotari al segle IX, s'establiren el jurament notarial, ja present en època romana, i l'exigència de la idoneïtat tècnica i moral per ser escollit com a *notarius*. Un fet que posà de manifest ja un cert control d'accés a l'ofici, que evidenciava una categoria superior d'aquests en no ser ja simples redactors de documents.²⁴ Un exemple és Pavia, on els notaris van començar a ser escollits pel rei en cerimònia pública, amb un examen previ sobre els seus coneixements i competències. Així doncs, les bases pel renaixement del dret, d'acord amb l'escola jurídica de Pavia,²⁵ i l'evolució vers el notariat públic que es desenvoluparia a Bolonya al segle XII, estaven ja assentades.²⁶

La península ibèrica i els comtats catalans

El dret visigot va adoptar progressivament l'escriptura com un mitjà preferent per la formalització dels negocis jurídics, podent establir qualsevol acte a través d'aquest procediment, malgrat que l'oralitat encara tenia certa rellevància en l'àmbit contractual.²⁷ Així doncs, trobem que la redacció dels negocis jurídics requeia en els propis interessats i, en cas de no saber escriure, corresponia a tercers, generalment *scriptores* d'extracció clerical, la seva escriptura. A més a més, la validesa d'aquests documents radicava en la

²³ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 93-94.

²⁴ *Ibidem*, p. 95.

²⁵ L'escola jurídica pavesa tingué gran prestigi i notorietat a partir del segle XI. Tal i com afirma en Daniel Piñol Alabart: "En la continuïtat i rellevància de l'escola pavesa al llarg de l'alta edat mitjana hi ha precisament la relació entre el dret romà justinianeu i el notariat". Vegeu D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona...*, p. 63.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 99-100.

identificació de la lletra i la presència de testimonis, que eren dirimits per jutges per tal de confirmar la seva autenticitat.²⁸

Als comtats catalans, vinculats als territoris francs des de la segona meitat del segle VIII, aquesta situació es continuà mantenint pràcticament inalterable fins al segle XI.²⁹ És precisament a partir d'aquest, quan comencem a trobar una certa professionalització a través de la reiteració d'alguns personatges que actuaven en la redacció documental i que, molt sovint, feien constar la seva condició d'escrivents; malgrat que pocs utilitzaran la denominació de *notarius* i que el nombre de clergues no professionals que exercien de redactors continuava essent superior.³⁰ No obstant, les esmenes que feien notar a les seves subscripcions, d'acord amb Ignasi Baiges, ens permeten pensar que la seva activitat no era simplement com a redactors, sinó que llur intervenció dotava al document de certa credibilitat.³¹

En relació als *scriptores* dels comtats catalans, Bono Huerta afirma que es va produir un desenvolupament uniforme d'aquesta categoria a tots els territoris, disposant ja al segle XII d'un nivell comparable amb els *scriptores* prebolonyesos de la península itàlica. Un augment del nivell tècnic, que trobà el seu fonament en la formació vers l'escriptura de les escoles catedralícies i els *scriptoria* monacals a partir del segle X.³² A més a més, malgrat que fossin una minoria, també hem de tenir en compte l'activitat d'individus laics, com jutges o gramàtics, en la redacció dels negocis jurídics; aspecte que aniria creixent de forma progressiva fins arribar a establir-se al costat de l'estament eclesiàstic, amb certa primacia, al segle XIII amb la consolidació del notariat baix-medieval.³³

²⁸ I.J. BAIGES I JARDÍ, "El notariat català: origen i evolució" ..., p. 133; M.T. FERRER I MALLOL, "L'instrument notarial (segles xi-xv)"..., p. 30.

²⁹ Així observem, per exemple, en un document de l'any 895 la subscripció "*Vuisandus presbiter, qui hanc vendicionem scripsi et SSS sub die et anno quo supra*" (ADG, Cartoral Carlemany, p. 250b-251b) o en una venda de l'any 938 "*Senderedus presbiter, qui ec scripsi.*" (ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, carp. 31, núm. 214).

³⁰ I.J. BAIGES I JARDÍ, "El notariat català: origen i evolució" ..., p. 134.

³¹ Així ho observem, per exemple, a través de la subscripció "*Gregorius levita, qui hanc venditione scripsit..., cum literas superpositas in verso II in loco ubi dicit vel mea edificacione.*" (ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer III, carp. 29, núm. 134) o "*Raimundus levite, qui hec scripsi, cum literas fusas in prima linea et raras in XX, die et anno (senyal) quod supra.*" (ACA, Cancelleria, Ramon Berenguer II, carp. 23, núm. 47). Per a més informació, vegeu I.J. BAIGES I JARDÍ, "El notariat català: origen i evolució" ..., p. 133-134; M.T. FERRER I MALLOL, "L'instrument notarial (segles xi-xv)"..., p. 30; R. CONDE, "El pas de l'escrivà al notari", *Actes del I Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1993)*. Fundació Noguera, 1994, p. 445.

³² J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español*..., p. 119-120.

³³ *Ibidem*, p. 122, 161.

LA CONSTITUCIÓ DEL DOCUMENT PREBOLONYÈS

Arran del corrent renovador envers l'escriptura i la formalització dels negocis jurídics a la península itàlica, tal i com ja hem observat, als segles X i XI, trobem que es va establir un nou pensament jurídic, d'inspiració romà-vulgar, que va anar configurant progressivament el document prebolonyès; desapareixent així la subjecció a certs formulismes materials de tradició germànica, com la *wadiatio*, i aspectes formals com la *traditio chartae*.³⁴ A més a més, s'ha de tenir en compte que fou en aquest moment quan s'establí, en gran mesura, la identificació del negoci jurídic amb el document escrit; essent un requisit essencial per la perfecció del contracte, un mitjà de prova primordial i, també, suposà una incipient primacia de l'escriptura envers l'oralitat en la formalització dels negocis jurídics.

En relació als comtats catalans, Bono Huerta explica que es produeix un desenvolupament anàleg al de la península itàlica, passant del document de tradició visigòtica al document aïllat de formalismes i amb una formulació simplificada i tècnica; com és el cas de la *wadia* i la *traditio chartae* ja mencionades en el cas itàlic.³⁵ Una evolució documental en el seu fons i forma que podem observar a través del formulari de Santes Creus del segle XII, que presentava ja característiques del document prebolonyès.³⁶

LA GÈNESI DOCUMENTAL DE LA *CHARTA* ALT-MEDIEVAL

Segons Nuñez Lagos, sembla ser que, en un primer moment, els *scriptores* i *notarii* alt-medievals redactaven els documents en presència de les parts, probablement al dictat, sense mantenir res de l'acte o contracte celebrat. Una pràctica que probablement tingués estreta vinculació amb el procediment dels *tabelliones* romans, malgrat que, en època de Justinià, ja tenim constància indirecta de què feien ús d'esborranys per anotar les dades essencials del negocis jurídics a escripturar.³⁷ No obstant, el mateix autor afegeix que, en l'alta edat mitjana, la simplificació del formulisme i la supressió de la

³⁴ Ibidem, p. 123.

³⁵ Ibidem, p. 138-141; M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 124.

³⁶ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 157.

³⁷ Vegeu la nota 55, cap. 1, p. 22, en relació a la constiució de l'any 528 sobre la redacció *in mundum* i A. BOÛARD, *Manuel de Diplomatique française et pontificale: diplomatique générale: avec un album de 54 planches en phototypie*. Paris, 1929, p. 83; J. M. PONS GURI, "Algunes orientacions per a la utilització dels fons de seccions històriques en districtes notariais", *REHJC* I (1989), p. 162.

redacció del document de la unitat de l'acte, va fer que l'escrivent produís el document amb anterioritat al seu lliurament; separant així *scriptum* i *completio*.³⁸

Així doncs, l'escrivent prenia una breu anotació al dors o al marge del pergamí, indicant generalment el nom dels testimonis, l'objecte de l'acte i, a vegades, alguna referència al dia en què s'efectuà, constituint-se la *notitia dorsalis* com una mera notícia per redactar la *charta*.³⁹ Hem de tenir en consideració que la *notitia dorsalis* alt-medieval i la *scheda* baix-medieval, difereixen en la seva extensió i exposició de la informació com a conseqüència de la seva naturalesa i voluntat d'acció. Mentre la nota dorsal era un simple mitjà recordatori dels termes del contracte per procedir posteriorment a la seva redacció, la cèdula notarial es constituïa com un mitjà de prova indubtable de l'acte i de la redacció i absolució del document original als interessats; essent la matriu del document públic, a més a més de tenir valor jurídic.⁴⁰

³⁸ R. NUÑEZ LAGOS, *El documento medieval y Rolandino*. Madrid, 1951, p. 93.

³⁹ *Ibidem*, p. 93-94; M. T. FERRER I MALLOL, "La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes", EHDAP (Barcelona) IV (1974), p. 34; A. PRATESI, *Genesi e forme del documento medievale*. Roma, 1987, p. 56-57; A. BOÛARD, *Manuel de Diplomatique française et pontificale...*, p. 83.

⁴⁰ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 181.

CAPÍTOL 3

El notariat públic i la seva implantació a la Baixa Edat Mitjana

La institució notarial a la península itàlica

EL RENAIXEMENT DE LA CIÈNCIA JURÍDICA AL SEGLE XII: L'*STUDIUM* DE BOLONYA

A l'alta edat mitjana, l'estudi del dret s'emmarcava dins el sistema educatiu de les arts lliberals, més concretament en el *trivium*, incorporat a la docència de la retòrica i mancat així d'una forma autònoma de coneixement. A més a més, als territoris de l'occident europeu, regulats en base a la compilació teodosiana, el dret justinianeu es coneixia parcialment a través d'epítoms i/o resums de les obres, que abreviaven el text i prescindien de molts dels seus elements.¹ No obstant, aquest patró canviaria al segle XI, arran d'una sèrie d'esdeveniments que dotarien a Europa d'un renaixement de la ciència jurídica a través de l'*studium* de Bolonya.

Malgrat que, tradicionalment, s'ha considerat el renaixement bolonyès com una renovació espontània i aïllada dels estudis de dret,² no hem de menystenir alguns aspectes de tombants del segle XI, que pogueren influir notablement en la seva constitució i importància. El descobriment dels textos originals de la compilació justiniana, com les *litterae boloniensis* i *amalfitana*, va suposar el coneixement d'un ordenament jurídic considerat complet i perfecte, que podia donar resposta a les noves necessitats de la societat medieval. No obstant, aquesta visió és en cert punt parcial, atès que els ordenaments jurídics preexistents, ja havien donat en certa mesura resposta a les noves necessitats econòmiques que en derivaren del nou context.³ D'altra banda, d'aquesta nova realitat econòmica que propicià el desenvolupament de les ciutats i les classes menestrals, s'establí un creixent interès pel coneixement, que progressivament s'aniria instituint amb la creació de centres universitaris als segles XII-XIII.⁴ En darrer lloc, la identificació del sacre imperi amb el principi de *reductio ad unum*, derivat de la *renovatio imperii* de

¹ A. IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho...*, p. 368-369; V. L. SIMÓ SANTONJA, *El notariado español en los siglos XIII y XIV*. Madrid, 2007, p. 40.

² Hem de tenir en compte però, la importància de centres com l'escola pavesa, que tingué un paper rellevant en la formulació jurídica i l'assentament de les bases del renaixement bolonyès. Vegeu D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona...*, p. 63.

³ A. IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho...*, p. 373.

⁴ D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona...*, p. 72.

Carlemany i la proclama d'unitat jurídica a partir de la unitat política, també fou un element primordial en la constitució d'aquesta renovació cultural.⁵

Així doncs, assistim ja a la segona meitat del segle XI a la constitució de l'escola de glossadors de Bolonya, a través de la figura del monjo i jurista Irneri (1050-1138), que dedicà la seva activitat a l'estudi dels textos originals de la compilació justiniana i la seva recensió crítica; interpretant així, mitjançant la glosa, els conceptes i la tradició jurídica romana.⁶ Un primer estudi autònom del dret que, posteriorment i de forma progressiva, trobaria el seu conreu a altres centres i ciutats europees com Orleans i Ravenna. No obstant, hem de tenir en compte que a l'estudi del *Corpus Iuris Civilis* de Justinià, s'adherí al segle XIII el Liber Feudorum, basat en les regulacions escrites del dret feudal longobard, en el *Volumen Parvum* de la compilació bolonyesa.

En l'àmbit eclesiàstic, atès les divergències litúrgiques i jurídiques que les esglésies nacionals havien propiciat trencant la universalitat de l'església, el papa Gregori VII va centralitzar la creació del dret en Roma al segle XI; dotant així a l'església de major autonomia i d'un ordenament jurídic complet i universal fonamentat en el dret romà. Una renovació del dret canònic que trobà la seva expressió en la *Concordia discordantium canonum* del segle XII, més coneguda com *Decretum Graciani*, i la seva renovació pel *ius novum* de les decretals dels papes com a compilació oficial, derogant el dret canònic anterior a la seva publicació, que recollia tota la tradició jurídica canònica existent. Malgrat que no va formar part de la compilació justiniana, el dret canònic resultant va constituir un element important del nou pensament jurídic que s'articulà arran del renaixement de la ciència jurídica al segle XII.⁷

EL NOTARIAT PÚBLIC ITALIÀ ALS SEGLES XII-XIII

Al segle XI, la península itàlica disposava d'una certa organització estructural dels *scriptores* alt-medievals, a través de la seva creació oficial per part de les autoritats

⁵ Un principi que podem entroncar amb la concepció gaiana de la interrelació entre el dret comú a tots el homes i el dret propi de cada poble, ciutat, etc. Vegeu A. IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho...*, p. 307, 376; D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona...*, p. 73.

⁶ Com a conseqüència d'aquesta activitat, s'elaboraren *summae* o exposicions sistemàtiques d'alguns títols o llibres de la compilació, fonamentals per comprendre la seva difusió arreu d'Europa. Un exemple rellevant fou *Lo Codi*, escrit a la primera meitat del segle XII en llengua provençal, que donava a conèixer el *Codex Iustiniani* i que també fou traduït al català i castellà. Vegeu V. L. SIMÓ SANTONJA, *El notariado español en los siglos XIII y XIV*. Madrid, 2007, p. 41.

⁷ Per a més informació al respecte, vegeu A. IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho...*, p. 397-409; D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona...*, p. 75; J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 165.

reial i comtal, a més a més dels productors de documents no professionals d'extracció eclesiàstica que continuaven immiscits en la redacció dels negocis jurídics entre particulars. No obstant, el desenvolupament de les ciutats, la progressiva introducció d'una economia de mercat en detriment de la curtense feudal i el naixement d'una burgesia comercial, propiciaren noves necessitats socials en l'àmbit jurídic i contractual que havien de trobar una resposta. Fou precisament arran del renaixement de la ciència jurídica que en derivà als segles XI i XII, duta a terme pels glossadors bolonyesos i els canonistes, la doctrina notarial en correlació fàctica amb el desenvolupament del notariat italià; establint-se així el pas de l'*scriptor* alt-medieval al *notarius publicus* i de la *charta* a l'*instrumentum publicum*.⁸

La doctrina notarial dels glossadors bolonyesos i els canonistes

L'estudi i la recensió crítica dels textos originals del dret justinianeu, a més a més del context socioeconòmic ja esmentat, va comportar la formulació d'un dret notarial que trobaria, ja al segle XI, una certa rellevància a través de la creació de nombroses escoles laiques de notariat a Itàlia, on s'ensenyava el vell dret i se'n formulava un de nou. Un model d'ensenyament desenvolupat de les escoles episcopals i catedralícies, que trobà un dels seus màxims exponents en l'escola notarial de Bolonya, d'on sorgí el monjo Irneri; considerat, junt amb Pepo, l'artífex del renaixement de la ciència jurídica i de la constitució de l'escola de glossadors a la segona meitat del segle XI.⁹

Així doncs, la nova doctrina notarial derivada de l'activitat dels glossadors es constituí en base a dos conceptes fonamentals: l'autoria i la forma del document públic.¹⁰ D'una banda, ens trobem amb la consideració del notari com a *publica persona*, en tant que ostentava a partir d'ara un *officium publicum*, amb *plena fides publica* per redactar i autoritzar documents que rebien la categoria d'*instrumentum publicum* i, per tant, eren inapel·lables davant un tribunal. Una distinció que seria la principal característica de la institució notarial fins als nostres dies, establint-se així una clara diferenciació amb l'*scriptor* alt-medieval i el *tabellio* romà.

⁸ Ibidem, p. 174; R. M. Blasco Martínez, *Una aproximación a la institución notarial en Cantabria: desde sus orígenes a la Ley del Notariado*. Santander, 1990, p. 37; V. L. SIMÓ SANTONJA, *El notariado español en los siglos XIII y XIV...*, p. 43.

⁹ D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona...*, p. 64; A. IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho...*, p. 376-380.

¹⁰ M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 156.

No obstant, en relació al concepte de la fe pública, Arcadi Garcia i Sanz esmenta que la seva formulació procedeix del dret canònic i, més concretament, de la seva valoració jurídica vers el document notarial. Aquest autor atribueix la paternitat del concepte a Rolando Bandinelli, més conegut com a Alexandre III (1159-1181), a través de la decretal *Scripta authentica*; on s'estableix un comentari sobre l'autenticitat documental una vegada morts els testimonis instrumentals, decretant que aquests documents no tindrien valor probatori, llevat que haguessin estat redactats i clausurats per *manum publicam aut authenticum sigillum*.¹¹ Una formulació que, d'acord amb aquesta tesis, hauria estat adoptada per la doctrina notarial dels glossadors bolonyesos donant pas així al notariat públic.

D'altra banda, l'establiment del notari com a pública persona va comportar el pas de la *charta* a l'*instrumentum publicum* dotat de plena autenticitat com a mitjà de prova. Així doncs, el document públic tenia una forma reglada de producció i, perquè fos vàlid, requeria ser *in publicam formam confectum*; és a dir, havia de conformar-se d'acord amb els requisits exigits per la llei.¹² A més a més, com a garantia de la seva autenticitat, precisava d'una redacció sumària prèvia a l'extensió de l'original *in mundum*, anomenada *imbreviatura* o *scheda*, que s'establia com a matriu d'aquest per sanar els possibles errors que hi hagueren¹³ i, també, com a mitjà probatori en cas de litigi o pèrdua; dotant així de major seguretat jurídica els negocis establerts entre particulars.¹⁴

L'Ars dictandi i l'activitat notarial

Des d'un primer moment, els notaris feien ús d'eines que facilitaven les seves tasques com a redactors de documents. Als formularis de caire jurídic, ja emprats a l'alta edat mitjana i fonamentals en l'activitat notarial, hem d'afegir els tractats d'*ars dictandi*, entesa com la disciplina que tracta la tècnica de la redacció conforme a les regles gramaticals, lògiques i estilístiques de la composició textual. Aquesta art derivada dels

¹¹ "*Scripta vero authentica, si testes subscripti decesserint, nisi per manum publicam facta fuerint, ita quod appareant publica, aut authenticum sigillum habuerint, per quod possint probari, non videntur nobis alicuius firmitatis robur habere.*" (*Liber Extra*, 10, 2, 22.2). Per a més informació, vegeu A. GARCIA I SANZ, "Origen de la fe pública del document notarial", *Actes del II Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1998)*. Fundació Noguera, 2000, p. 491-501; M.T. FERRER I MALLOL, "L'instrument notarial (segles xi-xv)"..., p. 31-32; M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 160.

¹² D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona...*, p. 66; J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 169.

¹³ D'acord amb el principi "*ut si esset dubitatio in instrumento recurreretur ad imbreviatura*" derivat de la glossa de l'obra justiniana. Vegeu J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, nota 19, p. 169.

¹⁴ M. Á. MORENO NAVARRETE, *La prueba documental...*, p. 157.

estudis del *trivium* fou fonamental en el desenvolupament de la institució notarial i les seves obres tingueren una important producció i difusió a l'occident europeu sobretot al segle XIII.¹⁵

Així doncs, trobem que aquest tipus de literatura s'inicià a la segona meitat del segle XI amb el *Breviarium de dictamine* d'Albericus Casinensis i, al segle XII, es va desenvolupar intensament a la península itàlica, a través d'autors com Adalbertus de Samaria amb els *Praecepta dictaminum* (ca. 1120s) i el canonge Hug amb les *Rationes dictandi prosaice* (ca. 1124), entre d'altres.¹⁶ No obstant, tal i com ja hem esmentat anteriorment, el segle XIII fou un punt d'inflexió notable en la seva projecció, gràcies a obres com la *Rethorica antiqua* (1215-1227) del *magister* Buoncompagnus.¹⁷

La literatura notarial italiana al segle XIII: les summae d'Ars notariae

Malgrat la importància dels tractats d'*Ars dictandi* i les col·leccions de fórmules jurídiques, ambdues no constituïen una base teoricopràctica suficient per resoldre els problemes derivats del tràfic jurídic i l'activitat notarial. Per aquesta raó, es va desenvolupar al segle XIII una literatura especialitzada, enfocada en l'exposició i la resolució dels problemes pràctics de l'escripturació dels negocis jurídics, que rebé el nom d'*Ars notariae*.¹⁸ Aquesta disciplina, nascuda en el sí de la institució notarial, troba els seus precedents en els *Formularia Tabellionum* derivats de la *praxis* notarial del segle XII, com és el cas del formulari atribuït a Irneri de Bolonya, entre d'altres.

No obstant, fou a partir de la primera meitat del segle XIII on la literatura notarial va experimentar una important producció a través dels successius treballs dels notaris Rainier de Perugia (1185-1245), Salatiel (1210-1280) i Rolandino de Passaggeri (1215-1300), propiciant la difusió del nou dret a nivell pràctic en aplicar els coneixements que aportaven al treball diari de les notaries.¹⁹ Aquestes *summae d'Ars notariae*, tal i com veurem en un apartat posterior, no només van ser fonamentals en el desenvolupament de

¹⁵ V. L. SIMÓ SANTONJA, *El notariado español en los siglos XIII y XIV...*, p. 47.

¹⁶ Vegeu J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, nota 19, p. 201.

¹⁷ V. L. SIMÓ SANTONJA, *El notariado español en los siglos XIII y XIV...*, p. 47; J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 202-203.

¹⁸ *Ibidem*, p. 208.

¹⁹ D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona...*, p. 74.

l'activitat notarial, sinó que també tingueren un paper important en la difusió de la doctrina i la institució arreu de l'occident europeu.²⁰

La institució notarial a Catalunya

LA RECEPCIÓ DEL DRET COMÚ

El nou dret romà-canònic resultant del renaixement de la ciència jurídica als segles XI i XII a la península itàlica, aviat va experimentar una progressiva expansió vers els ordenaments jurídics de l'occident europeu, perfeccionant-los i harmonitzant els nous principis jurídics amb els costums locals (dret propi) de cada territori. A Catalunya, l'establiment de la institució notarial a la baixa edat mitjana estigué estretament vinculada amb la difusió del *ius commune* als seus indrets, notable ja a la segona meitat del segle XII, que s'introduí fonamentalment a través de dues vies.

En primer lloc, el seguit d'estudiants peninsulars i particularment catalans que, ja al segle XI, van anar a formar-se en el nou corrent jurídic a les universitats italianes, amb la voluntat d'adquirir un coneixement tècnic al respecte, va propiciar en tornar la difusió d'aquest saber. La formació jurídica superior d'aquests individus en contraposició als encarregats de la jurisprudència dels territoris catalans, motivà la seva introducció al servei dels sobirans i d'altres institucions de govern i justícia, donant pas a la transmissió dels principis del nou dret roma-canònic i, en el cas que ens ocupa, de la doctrina notarial que en derivà.²¹

En segon lloc, la tornada dels estudiants de Bolonya i de la resta d'universitats italianes va comportar, a més a més dels coneixements obtinguts, la introducció a la península ibèrica de llibres que contenien compilacions del nou dret romà-canònic, amb les gloses i interpretacions corresponents. Un fet que podem constatar, malgrat ser posterior al segle XII, a través dels testaments i inventaris *post mortem* de notaris i juristes on es documenten exemplars del *Corpus Iuris Civilis* de Justinià i del *Decretum Gratiani*, entre d'altres obres.²²

²⁰ Per un estudi en profunditat sobre l'*Ars notariae* i els seus autors principals, vegeu J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 208-228; V. L. SIMÓ SANTONJA, *El notariado español en los siglos XIII y XIV...*, p. 46-60.

²¹ A. IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho...*, p. 441, 446; A. PÉREZ MARTÍN, "El estudio de la recepción del derecho común en España", *I Seminario de historia del derecho y derecho privado: nuevas técnicas de investigación* (Bellaterra 1982). Universitat Autònoma de Barcelona, 1985, p. 247-250.

²² Un exemple el trobem en la biblioteca del jurisperit de Manresa Jaume Ricolf, on trobem un grapat d'exemplars de llibres dels *Corpus Iuris Civilis* i *Canonici*. (ASM, Lligall d'inventaris s. XIV-XV, doc.25) o del notari de Manresa Pere de Gamiçans, on també trobem una relació de títols semblants (AHPM, Llibre

Així doncs, podem afirmar que a partir de la segona meitat del segle XII va començar introduir-se de forma progressiva el dret comú als territoris del Principat de Catalunya. No obstant, aquesta incipient difusió no va significar una substitució total o parcial de l'ordenament jurídic vigent, sinó l'establiment d'un procés d'harmonització entre els costums locals i els nous principis jurisprudencials que, arran del nou context socioeconòmic que es desenvolupà als segles XI i XII, donaria resposta a les noves necessitats que acuitaven a la societat. La recepció del dret comú es va fer notar en les disposicions legislatives de la terra, on gran part dels jurisperits s'havien format en base al nou corrent jurídic, que s'aniria consagrant al llarg dels segles baix-medievals conformant un ordenament jurídic més complet i actualitzat.²³

En relació a la doctrina notarial, és ben sabut que molts dels estudiants que al segle XII anaren a Bolonya van formar-se en aquesta disciplina que, posteriorment, introduirien junt amb un seguit d'obres de caràcter pràctic als territoris catalans, entre la segona meitat del segle XII i el segle XIII, a través de la seva activitat en l'àmbit documental. Un fet que jugaria un paper important en la introducció i assimilació del dret comú que, tal i com ja hem esmentat, es difongué a través de la pràctica. Malgrat tot, la tasca dels notaris en aquest tema serà abordada més endavant en l'apartat corresponent a la seva aportació a la societat catalana.

EL NOTARIAT PÚBLIC CATALÀ A LA BAIXA EDAT MITJANA

La introducció del dret comú a Catalunya a la segona meitat del segle XII, portà implícitament la difusió de la doctrina notarial italiana, que s'erigí en causa i efecte d'aquest procés. No obstant, a diferència d'altres territoris peninsulars com Castella i Aragó, l'establiment de la institució notarial als territoris del Principat no va ser el resultat d'una creació orgànica d'aquesta, sinó la simbiosi pràctica entre els nous principis jurídics i l'alt grau de desenvolupament que els productors de documents alt-medievals havien assolit ja al segle XI; essent necessari només la promulgació d'ordinacions locals i municipals per regular qüestions concretes.²⁴ Per tant, hom es troba amb una certa

particular de Francesc Joan i Frances Joan de Gamiçans 1385-1454, ff.s.n, doc. 167). Vegeu M.TORRAS I CORTINA, *L'escriptura i el llibre a la Catalunya central als segles XIII i XIV*. Barcelona, 2004, p. 59-137; J. M. PONS I GURI, "Corpus iuris", *Documents Jurídics de la Història de Catalunya*. Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 1991, p. 118.

²³ Per a una informació més acurada sobre la recepció del dret comú a Catalunya, veure l'estudi de A. IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho...*, 2, p. 67-130.

²⁴ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 234, 293; D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona...*, p. 101; I.J. BAIGES I JARDÍ, "El notariat català: origen i evolució" ..., p. 137.

dificultat per determinar amb exactitud el pas de l'*scriptor* alt-medieval al *notarius publicus* i, conseqüentment, de la *charta* a l'*instrumentum publicum*.

Tal i com hem presentat en el capítol anterior, els *scriptores* alt-medievals havien assolit ja una certa professionalització al segle XI i la seva actuació a través d'esmenes a cos de text, evidenciava una certa credibilitat documental que anava més enllà de la simple tasca redactora. No obstant, encara no disposaven de la *fides publica* emanada de l'autoritat, per redactar i autoritzar documents *in publicam formam confectum* que tinguessin ple valor probatori davant un tribunal. Malgrat tot, d'acord amb els investigadors, sembla ser que aquest pas es produí a la segona meitat de segle XII on comencem a trobar concessions d'escrivanies públiques a eclesiàstics, en gran mesura, que denotaven ja una pràctica existent.

Les escrivanies públiques als segles XII-XIII

Les primeres escrivanies públiques es constitueixen en el sí d'institucions eclesiàstiques, en consonància amb l'hegemonia que aquest estament havia tingut a l'alta edat mitjana en l'escripturació dels negocis jurídics entre particulars. Així doncs, trobem l'any 1155 el nomenament del canonge Ramon de Lió com a encarregat a perpetuïtat de la redacció de documents de la vila i parròquia de Vic i, l'any 1189, la concessió del monestir de Sant Cugat de l'escrivania d'Igualada al rector de la vila. No obstant, arran de l'enfortiment del poder reial que s'inicià ja en aquesta època, comencem a trobar un seguit de concessions reials en favor d'eclesiàstics com l'any 1188 amb l'establiment d'Alfons el Cast al clergue Bernat de l'escrivania pública de Vilafranca del Penedès i la concessió de les escrivanies públiques de Manresa i Montblanc al paborde de la seu i al rector de Santa Maria, respectivament, l'any 1194, entre d'altres.²⁵

Tal i com hem pogut observar, les institucions eclesiàstiques van tenir un paper molt important en la constitució de les primeres escrivanies, essent atorgants i beneficiàries d'aquestes, d'acord amb una lògica evolució del context alt-medieval

²⁵ El dret comú va consolidar la creació del dret per part del sobirà i, en el cas que estudiem, l'establiment de notaries com a regalia, provocant un enfortiment del poder reial que seria visible sobretot al segle XIII. Malgrat tot, sovint el monarca va delegar aquesta facultat en favor d'institucions eclesiàstiques, baronies i municipis. Per un llistat exhaustiu de la constitució de les primeres escrivanies públiques al segle XII a Catalunya, vegeu R. GINEBRA I MOLINS, "Les escrivanies eclesiàstiques a Catalunya", *Actes del II Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1998)*, Fundació Noguera, 2000, p. 90-91; I.J. BAIGES I JARDÍ, "El notariat català: origen i evolució" ..., p. 134-135.

adaptat als nous corrents jurídics.²⁶ No obstant, l'establiment de la facultat de crear notaries com un privilegi reial propicià una creixent tensió entre el sector eclesiàstic i el sobirà, que es perpetuaria als segles XIII i XIV. Hem de tenir en compte que l'establiment de notaries, al marge del control del tràfic jurídic i els afers particulars, suposava una gran quantitat d'ingressos a través de les rentes anuals que es pagaven a l'autoritat per la seva concessió.²⁷ A més a més, l'existència d'un sistema judicial eclesiàstic propi al marge del control del sobirà, va provocar l'animadversió d'aquest contra l'estament eclesiàstic vers el control d'escrivanies públiques.

Així doncs, ens trobem a les Corts d'Osca l'any 1247 amb una expressa prohibició de Jaume I a l'accés dels eclesiàstics a l'ofici notarial; malgrat que a efectes pràctics, aquesta constitució no va ser respectada. A Catalunya, el rei Pere II va encarregar a Ramon de Besalú, ardiaca de Tarancón i jutge reial, censar i reglamentar les escrivanies i establir quines eren en mans de rectors de parròquies que exercien des d'antic funcions d'escrivania, amb la voluntat d'aconseguir un control sobre aquestes.²⁸ Es dictà que els rectors de les escrivanies haurien d'actuar per autoritat del rei i pagar una cinquena part dels seus ingressos a aquest, a més a més d'altres disposicions.

No obstant, el projecte de Besalú es va abandonar l'any 1283 per imposició de les Corts de Barcelona, en el context de guerra amb França, segurament degut a la pressió de l'estament eclesiàstic i baronial. Tot i així, d'acord amb Ginebra i Molins, tampoc podem precisar quin va ser l'àmbit d'aplicació d'aquestes mesures restrictives envers les escrivanies eclesiàstiques.²⁹ L'any 1302, Jaume II va prohibir l'exercici de la professió notarial als eclesiàstics adduint el perill que implicava evitar la justícia reial.³⁰ Malgrat tot, tal i com va ocórrer amb les anteriors disposicions, la seva aplicació no fou respectada i finalment l'any 1311 reconegué el dret de l'església, les baronies i els municipis que tenien des d'antic escrivanies, a mantenir-les i, a més a més, forçava a restituir als rectors les escrivanies parroquials.³¹ Una situació que posà de manifest que la fe pública emanada

²⁶ En relació a l'origen de les escrivanies públiques eclesiàstiques, Victorino Santa Maria diu: "*En un contexto marcado por costumbres locales y diferencias, solo la iglesia tenía autoridad y prestigio para suplir con su acción lo que la sociedad demandaba*". Vegeu V. SANTAMARÍA, *Estudios notariales...*, p. 23.

²⁷ A. GARCIA I SANZ, "Precedents, origen i evolució dels col·legis notarians" ..., p. 173.

²⁸ R. GINEBRA I MOLINS, "Les escrivanies eclesiàstiques a Catalunya", p. 94.

²⁹ *Ibidem*, p. 95; R. CONDE & F. GIMENO, "Notarías y escribanías de concesión real en la Corona de Aragón (s. XIII)", *Actas del VII Congreso Internacional de Diplomática (Valencia, 1986)*. Generalitat Valenciana, 1989, p. 304-305.

³⁰ I.J. BAIGES I JARDÍ, "El notariat català: origen i evolució" ..., p. 139.

³¹ R. GINEBRA I MOLINS, "Les escrivanies eclesiàstiques a Catalunya", p. 96.

de l'autoritat a la baixa edat mitjana fou, a efectes pràctics, més un concepte de teoria jurídica que real.

Les concessions d'escrivanies públiques a la segona meitat del segle XII no suposaven en la majoria dels casos una creació *ex novo*, sinó més aviat una confirmació d'una realitat ja existent procedent del període anterior, amb la voluntat de dotar-les d'una regulació i major solidesa; tal i com demostren les disposicions dels segles XIII i XIV.³² A més a més, al costat d'aquestes escrivanies de concessió, hi hagueren escrivanies a redós de parròquies i monestirs en l'etapa prenotarial, que van continuar funcionant activament a la baixa edat mitjana, tot adaptant-se als nous principis jurídics com a veritables notaries, sense patir cap creació ni concessió.³³

Reprement la qüestió del pas de l'*SCRIPTOR* alt-medieval al *NOTARIUS PUBLICUS*, podem observar com els productors de documents anaren adquirint la fe pública a través de les seves subscripcions on, al marge de la denominació equívoca de notari, sovint fan constar el seu nomenament en virtut de l'autoritat competent; un aspecte que es trobà plenament establert ja al segle XIII. No obstant, tal i com ja hem esmentat, podem intuir que a la segona meitat del segle XII aquest pas ja s'havia donat. L'estudi d'en Daniel Piñol Alabart sobre els notaris del camp de Tarragona al segle XII, evidencia ja l'adveniment d'aquesta concepció a efectes pràctics en les subscripcions, a través de les corresponents esmenes i, cap a finals de segle, dels nomenaments de l'autoritat eclesiàstica.³⁴

L'establiment de la institució notarial als segles XIII-XIV

El segle XIII fou un punt d'inflexió notable en el desenvolupament de la institució notarial a Catalunya, perquè donà pas a la seva consolidació i reglamentació local i territorial. Tal i com ja hem exposat anteriorment, l'alt nivell tècnic dels productors de documents al segle XII va fer que la doctrina notarial a Catalunya es difongués ràpidament sense la necessitat d'una ordinació general al respecte, deixant que es desenvolupés d'acord amb els usos tradicionals.³⁵ Però, a mesura que passà el temps,

³² Recordem les regulacions a les Corts de Barcelona de 1283 de Pere I, on es decretà: "Especialment restituim plena i francament les notaries i escrivanies a les esglésies i llocs religiosos..." i les Corts de Barcelona de 1311 de Jaume II, ja mencionades. Vegeu V. SANTAMARÍA, *Estudios notariales...*, p. 24-25.

³³ R. GINEBRA I MOLINS, "Les escrivanies eclesiàstiques a Catalunya", p. 90.

³⁴ Així trobem en un document de l'any 1148 la subscripció "*Bernardus, presbiter, qui hoc rogatus scripsi cum litteris suprascriptis...*", pròpia d'aquesta credibilitat documental que esmenta Ignasi J. Baiges, i en un document del 1197 "*Franciscus de Guardia, notarius domini archiepiscopi, hoc scripsi die et anno prefixo.*" Vegeu D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona...*, p. 108-117.

³⁵ J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 293.

foren necessàries certes mesures legislatives per resoldre noves qüestions derivades de la pràctica.

Així doncs, destaquem les provisions i constitucions de Pere II i Jaume II entorn a l'enfrontament per la facultat de creació d'escrivanies vers l'estament eclesiàstic, baronial i municipal a finals del segle XIII i principis del XIV; els Costums de Tortosa (1272), on s'establí una regulació local sobre l'ofici del notari, l'*instrumentum publicum* i el seu valor probatori; la constitució *Recognoverunt proceres* l'any 1283, que facultava al notari per autoritzar testaments *ipso solo notario existente cum testatore*; una provisió d'Alfons III a les Corts de Monzó l'any 1289, que ordenava l'examinació dels candidats a notari públic per part dels prohoms de la ciutat i altres notaris i jurisperits, a més a més de regular el jurament de l'ofici davant el veguer o batlle de la localitat; la reglamentació d'idoneïtat per l'ofici notarial disposada a les Corts de Montblanc l'any 1333, que entre d'altres coses establia l'edat mínima per ser notari en vint-i-quatre anys; i, finalment, les disposicions de les Corts de Perpinyà de l'any 1351 entorn a la gènesi de l'*instrumentum publicum* i la introducció del sistema de datació cronològica de la Nativitat del Senyor. A la segona meitat del segle XIV i durant el XV, es varen dictar altres disposicions sobre els drets aranzelaris de la documentació notarial, a més a més de regulacions de l'accés dels notaris a les institucions de govern i justícia, entre d'altres.³⁶

A mode de conclusió, malgrat la dispersió legislativa entorn al sobirà i els municipis, i certes divergències en funció de l'àmbit geogràfic, podem constatar l'existència d'un patró comú en l'establiment de la institució notarial a Catalunya a la baixa edat mitjana.

ELS TIPUS DE NOTARIS

Malgrat residir en mans del sobirà la facultat de creació de notaries, tal i com ja hem comentat, aquest sovint delegà aquesta prerrogativa a institucions eclesiàstiques, baronies, viles i municipis. Un fet que provocà l'existència de diverses categories de notaris en funció de l'autoritat de qui emanés la *fides publica* i del seu àmbit geogràfic

³⁶ En relació a les ordinacions sobre la institució notarial a Catalunya a la baixa edat mitjana, vegeu Canellas López, Angel, "El notariado en España hasta el siglo XIV: Estado de la cuestión", *Actas del VII Congreso Internacional de Diplomática (Valencia, 1986)*, Generalitat Valenciana, 1989, p. 119-120; J. BONO HUERTA, *Historia del derecho notarial español...*, p. 294-298, 322-329; I.J. BAIGES I JARDÍ, "El notariat català: origen i evolució" ..., p. 145-155; V. L. SIMÓ SANTONJA, *El notariado español en los siglos XIII y XIV...*, p. 86-89.

d'actuació.³⁷ Així doncs, a continuació presentem els diferents tipus de notaris que hi hagueren a la baixa edat mitjana en funció de la seva naturalesa jurisdiccional.

Notaris de creació reial

Aquesta tipologia de notari es caracteritzava per rebre del monarca la facultat per autoritzar i redactar documents. No obstant, hi hagueren diversos tipus de notaris de creació reial en funció del seu àmbit d'actuació en el conjunt del territori català i de la Corona d'Aragó. En primer lloc, ens trobem amb els notaris d'actuació *ubique*, facultats per redactar negocis jurídics a tots els regnes de la corona sense una adscripció local concreta. La seva actuació sembla ser que es centrava en l'escripturació de negocis comuns dels funcionaris reials, malgrat que també podia actuar com a fedatari del rei en qüestions puntuals.³⁸

En segon lloc, trobem notaris adscrits a viles i ciutats i, també, notaris extraurbans que actuaven fora dels límits de la ciutat. En tercer lloc, hi hagueren una sèrie de notaris que actuaven en llocs privilegiats fora del territori de la Corona d'Aragó, com eren els alfòndecs i consolats. En darrer lloc, també foren notaris de creació reial els titulars d'escrivanies locals amb un àmbit d'actuació sobre la vila i el seu terme, els titulars d'escrivanies de minories confessionals com els jueus i sarraïns i els titulars de les escrivanies de les cúries de l'administració reial i jutges de cort.³⁹

Notaris de creació municipal

El desenvolupament progressiu de les ciutats a partir del segle XI, va propiciar l'establiment d'una organització municipal ja al segle XIII, adaptada en gran mesura del model italià, que fou fonamental en desenvolupament de la política municipal i en la formulació de les ordinacions sobre la institució notarial que hem vist anteriorment. Així doncs, a mesura que aquests nous centres de poder polític de domini reial van anar sorgint, trobem que s'apropriaren de la facultat de crear els seus propis notaris. Aquests fedataris, rebien l'*auctoritas* del batlle i el veguer i el seu accés a l'ofici era controlat pels municipis. No obstant, a l'igual que passarà amb la resta de notaris, hi hagueren conflictes

³⁷ R. CONDE & F. GIMENO, "Notarías y escribanías de concesión real...", p. 284.

³⁸ I.J. BAIGES I JARDÍ, "El notariat català: origen i evolució" ..., p. 140.

³⁹ Per una informació detallada sobre les característiques d'aquests notaris a través de la documentació de l'època, vegeu R. CONDE & F. GIMENO, "Notarías y escribanías de concesión real...", p. 285-316.

competencials amb els notaris reials per la seva adscripció territorial; un fet que seria present a les fonts i ordinacions de l'època.⁴⁰

Notaris de creació senyorial-eclesiàstica

En aquest cas, hem de fer constar l'existència de dos grups de notaris: els de creació senyorial laica i els de creació senyorial eclesiàstica. El primer grup, el conformaven els notaris que rebien l'*auctoritas* dels comtes, vescomtes i barons, que s'encarregaven de la redacció de documents als territoris que es trobaven sota el seu domini. A més a més, es diferenciaren entre els que tenien una adscripció *ubique* i els que disposaven d'una adscripció local dins el domini; en consonància amb els notaris reials ja esmentats.⁴¹

El segon grup, el conformaven els notaris nomenats per institucions eclesiàstiques com abats, bisbes i rectors de parròquies, dels quals ja hem parlat en relació a la seva importància en l'establiment de la institució notarial a Catalunya a través de les primeres escriptures a la segona meitat del segle XII i el segle XIII. Només comentarem l'existència, a banda d'aquests notaris d'adscripció local, de notaris apostòlics nomenats pel papa o pel bisbe en funció delegada, amb adscripció *ubique locorum* pels territoris de l'església; fet que comportava la seva actuació arreu d'Europa.

L'aportació del notari a la societat catalana baix-medieval

D'acord amb Gutiérrez Montero, el notariat, com totes les institucions de dret, fou el resultat d'una necessitat social: fer constar de forma fefaent els contractes, pactes i altres actes jurídics.⁴² Una concepció que, tal i com hem vist durant l'exposició del present treball, s'assimilà definitivament a la baixa edat mitjana, arran del desenvolupament de les ciutats i el naixement d'una economia de mercat, que demandava un sistema documental adaptat als nous temps i, sobretot, major seguretat en el tràfic jurídic.

Unes necessitats que van trobar la seva resposta a través del renaixement de la ciència jurídica del dret a Bolonya als segles XI i XII, amb l'elaboració d'una doctrina notarial que es fonamentà en dues bases: el notari com a pública persona facultada per

⁴⁰ Per una informació detallada sobre els conflictes entre notaries de jurisdicció diversa, vegeu R. CONDE, "Notaries i conflictes entre notaris en les ciutats i viles", *Actes del II Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1998)*, Fundació Noguera, 2000, p. 15-28; I.J. BAIGES I JARDÍ, "El notariat català: origen i evolució" ..., p. 141.

⁴¹ *Ibidem*, p. 142.

⁴² J. A. GUTIÉRREZ MONTERO, "Fundamentos del derecho notarial", p. 53.

l'autoritat per autoritzar i redactar documents entre particulars i l'instrument públic, que requeria una forma reglada de producció, amb plena *fides publica* com a mitjà probatori davant qualsevol tribunal i institució. Així doncs, a continuació presentem quina fou l'aportació de la institució notarial a la societat catalana en els diversos àmbits que la fonamentaren, per valorar la seva importància en aquella època i el perquè de la seva perpetuïtat fins als nostres dies.

JURISPRUDÈNCIA

La principal aportació del notariat en matèria jurídica fou la seva importància en la introducció i l'establiment del dret comú als territoris catalans. Tal i com hem esmentat en un apartat anterior, els estudiants que anaren a estudiar a les universitats italianes el nou corrent jurídic derivat dels glossadors de Bolonya, van introduir a la península una gran quantitat de literatura jurídica versada en els nous coneixements del dret romà-canònic ja al segle XII.⁴³ En relació a la doctrina notarial, al seguit de formularis italians de caire pràctic, es difongueren les obres d'*Ars dictandi* i, ja a principis del segle XIII, d'*Ars notariae* que possibilitaren el coneixement i l'establiment al Principat de Catalunya del principi del dret comú i, conseqüentment, de la institució notarial. Hem de tenir en compte que, a través de la introducció de clàusules del nou dret roma-canònic als documents mirant d'adaptar la qüestió jurídica a la nova realitat socioeconòmica, es va contribuir notablement a la progressiva difusió de l'*ius commune* als territoris catalans; a més a més de produir una harmonització dels nous principis jurídics amb els costums i drets locals.⁴⁴

D'altra banda, la contribució dels notaris a la ciència jurídica catalana fou notable en la creació d'una literatura especialitzada a través de formularis notariais⁴⁵, que restaven vius a les noves formulacions jurídiques, i obres de caràcter doctrinal com la *Summa diversorum dictorum artis notariae* i *Vademecum* del notari barcelonès Gabriel de

⁴³ A. IGLESIA FERREIRÓS, *La creación del derecho...*, p. 432.

⁴⁴ D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona...*, p. 100; V. L. SIMÓ SANTONJA, *El notariado español en los siglos XIII y XIV...*, p. 85; J. EGEA FERNÁNDEZ & J. MARSAL GUILLAMET "L'aportació dels notaris a la ciència jurídica catalana (s. IX a XIX)", *Actes del I Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1993)*, Fundació Noguera, 1994, p. 281.

⁴⁵ Destaquem el formulari de Ripoll (ca. 1363) atribuït a Raimon de Çaera, un formulari anònim barcelonès elaborat durant el regnat de Joan I, l'anònim de l'Esplugu del Francolí (1398), el formulari del notari gironí Pascual de Montagut i el del notari barcelonès Gabriel Canyelles al segle XIV. Vegeu S. SOLÉ I COT & P. VERDÉS PIJOAN, "L'aportació dels notaris a la societat catalana en els camps del dret, la història, la literatura i la política", *Actes del I Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1993)*, Fundació Noguera, 1994, p. 40; V. L. SIMÓ SANTONJA, *El notariado español en los siglos XIII y XIV...*, p. 105.

Canyelles a la primera meitat del segle XV.⁴⁶ A més a més, també tingueren un paper important en la formulació del dret a través de la seva intervenció, per encàrrec dels governs municipals, en la redacció i conformació de recopilacions de drets locals, com fou el cas dels Costums de Tortosa l'any 1272 per part dels notaris Tamarit i Gil. Aquesta tasca no fou pas gens estranya, atès que el seu coneixement vers els drets propis dels territoris on actuaven els situà com a professionals idonis per realitzar aquestes recopilacions de drets i costums locals.⁴⁷

ECONOMIA

L'establiment de la institució notarial fou fonamental per articular i dinamitzar la nova economia de mercat que estava sorgint arran de les transformacions socioeconòmiques que es produïren als segles XI i XII. Un aspecte que entronca amb la història de la formalització dels negocis jurídics i l'escriptura des d'època romana. Tal i com hem pogut observar, l'oralitat fou el mitjà per excel·lència d'establir negocis jurídics entre particulars a l'antiguitat i a l'alta edat mitjana; essent el document un mitjà probatori, que només podia tenir plena validesa per un tribunal o a través del procés administratiu de la *insinuatio*.

No obstant, la identificació del negoci jurídic amb l'acte escrit i la progressiva simplificació del sistema de publicitat documental, va propiciar l'establiment d'un fedatari nomenat per l'autoritat competent, amb la facultat d'autoritzar i redactar documents amb plena validesa probatòria davant un tribunal i qualsevol altre institució de govern i justícia.⁴⁸ Un fet significatiu, ja que la simplificació del procés de publicitat i la unificació de les diverses funcions notariales que hem esmentat al llarg d'aquest treball, possibilitaren una major seguretat i dinamització del tràfic jurídic, a més a més del desenvolupament d'una burgesia comercial i una societat que començaria a mirar ja cap al renaixement dels segles XV-XVI.

CULTURA

A nivell cultural, l'aportació dels notaris fou fonamental en trencar ja als segles XIII i XIV, amb la presència important d'individus laics, el monopoli clerical de l'escriptura que havia primat durant tota l'alta edat mitjana fins al segle XIII. A més a

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ J. EGEA FERNÁNDEZ & J. MARSAL GUILLAMET "L'aportació dels notaris a la ciència jurídica catalana...", p. 281-282.

⁴⁸ D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona...*, p. 63-64.

més, trobem notaris reials que formaven part de la cancelleria reial actuant com a traductors d'obres clàssiques llatines a partir de la segona meitat del segle XIV; com fou el cas d'Andreu Febrer, funcionari de Martí l'Humà i d'Alfons el Magnànim, que va elaborar una versió de la Divina Comèdia de Dante en català.⁴⁹ També trobem una important manifestació literària en el terreny poètic, motivada pel desenvolupament d'un nou tipus de lector al segle XIV i XV, on destaquem funcionaris de la cancelleria com Bernat Metge i Pere Miquel Carbonell, a més a més de notaris públics de la ciutat de Barcelona com Pere Tresfort i Joan Fogassot, entre d'altres.⁵⁰

POLÍTICA

En el terreny de la política i l'administració catalanes, els notaris van tenir un paper important a través de la introducció del nou dret romà-canònic, en l'enfortiment del poder reial i en la reforma de la seva administració amb l'aparició d'òrgans especialitzats com el consell reial i la cancelleria.⁵¹ Així doncs, totes els institucions de govern i justícia disposaven de notaris i escrivans. A més a més, la seva actuació també fou destacada en les sessions de Corts, on el protonotari de la cancelleria reial era l'encarregat de redactar el procés comú. D'altra banda, cada braç de la Cort disposava d'un notari que s'encarregava de la redacció de les seves disposicions i, a vegades, intervenia en l'actuació de les comissions dels braços. En l'àmbit municipal, trobem que els notaris formaren part dels òrgans dels consells municipals, com per exemple fou el cas del Consell de Cent de Barcelona, i van ser escollits per ostentar càrrecs municipals com a conseqüència dels seus coneixements i la seva consideració social; essent ambaixadors, mostassafs, síndics de ciutats i viles al braç reial, etc.⁵²

HISTÒRIA

Els notaris i els historiadors comparteixen en la seva activitat una característica comuna: l'escriptura com a element que fa constar invariablement els fets i actes del passat i del present amb el pas de les generacions. Així doncs, a través dels documents i protocols notariais, s'ha pogut conservar una gran font de coneixement global de la societat baix-medieval, moderna i contemporània. Una activitat que es trobà vinculada amb la voluntat de deixar constància del present, en relació a la vigència i la seguretat del

⁴⁹ S. SOLÉ I COT & P. VERDÉS PIJOAN, "L'aportació dels notaris a la societat catalana en els camps del dret...", p. 110-111.

⁵⁰ Ibidem, p. 111-112.

⁵¹ A. IGLESIA FERREIRÓS, *La creació del derecho...*, p. 441.

⁵² S. SOLÉ I COT & P. VERDÉS PIJOAN, "L'aportació dels notaris a la societat catalana en els camps del dret...", p. 67-73.

tràfic jurídic, que entronca amb les actituds dels primers historiadors clàssics com Tucídides i Heròdot.⁵³

D'altra banda, a vegades els notaris també van actuar com a cronistes als seus registres notariais, a través d'inscripcions referents a notícies importants que succeïren en l'època i que es documentaren arran de la curiositat personal, la possible imposició d'una institució o, també, per la necessitat de disposar de referències cronològiques en un món en què el temps no era comptat d'una manera tan numèrica i precisa com avui en dia.⁵⁴ N'és un exemple un registre notarial de finals del segle XVI conservat a l'Arxiu de Santa Maria del Pi, que conté una notícia referent a la desfeta de l'armada invencible l'any 1588, que vam tenir l'oportunitat de veure malgrat que no disposem de la seva referència arxivística.

⁵³ Ibidem, p. 85.

⁵⁴ Ibidem, p. 88.

CAPÍTOL 4

L'instrument notarial a Catalunya

Plantejament general i objectius

La principal font de coneixement de la institució notarial, a banda de la normativa legal ja esmentada al llarg del present treball, deriva sens dubte de la seva pròpia activitat documental. La gran quantitat de protocols notariais conservats a Catalunya han permès als investigadors disposar d'una informació més completa de la societat i les seves activitats econòmiques, a més a més d'esdevenir una eina fonamental per l'estudi en profunditat del notariat català. Per aquesta raó, partint de l'article de referència de Maria Teresa Ferrer i Mallol sobre el procés de redacció de l'instrument públic a les notaries barcelonines, el present capítol té com a objectiu veure si el model de gènesi documental que presenta s'aplicà uniformement a través del territori català o, per contra, hi hagueren altres pràctiques documentals.

Hem optat per acotar cronològicament la present investigació a la segona meitat del segle XIV i, més concretament, a partir de les Corts de Perpinyà de 1351 i el Concili de Tarragona de 1364, per veure les possibles diferències en l'adopció del sistema de doble enregistrament de l'instrument notarial. Així doncs, centrem el nostre estudi en la notaria de l'església de Sant Miquel de Cardona, com a exemple de la província de Barcelona, i la notaria gironina de Santa Maria d'Amer, per analitzar quines foren les seves pràctiques documentals i, en cas de ser diferents als models presentats per Ferrer i Mallol, respondre al perquè de les seves circumstàncies. D'aquesta forma, la present investigació ens permetrà veure amb detall les característiques de la implantació del sistema notarial bolonyès a Catalunya.

El notariat barceloní baix-medieval

A continuació, tot seguint els estudis de Maria Teresa Ferrer i Mallol i Josep Maria Pons i Guri, entre d'altres autors, presentem el paradigma clàssic del procés d'elaboració de l'instrument notarial a través de documentació inèdita del notaris de Barcelona Bernat Nadal i Francesc de Laderosa, centrant-nos sobretot en les successives fases del sistema de doble enregistrament de l'instrument notarial.

ELS PRIMERS REGISTRES NOTARIALS FINS A LES CORTS DE PERPINYÀ

D'acord amb Pons i Guri, l'establiment de la institució notarial a Catalunya, adaptada en gran mesura del sistema notarial bolonyès, va comportar en l'àmbit

documental la incorporació de noves formalitats externes: la credibilitat, autoritat i fe dels escrivans, a més a més de diversos canvis en el seu procés de redacció.¹ Tal i com ja hem esmentat en apartats anteriors, a l'alta edat mitjana els *scriptors* utilitzaven com a matriu per redactar la *charta* una *notitia dorsalis* o breu nota situada al dors del pergamí, que contenia les dades principals de l'acte a escripturar. No obstant, amb l'establiment del notari com a pública persona dipositari de la fe pública per l'autoritat, l'instrument necessitava una forma reglada de producció (*in publicam formam confectum*) d'acord amb les formalitats que exigia la llei. Una pràctica que s'inicià amb el notariat bolonyès al segle XII, començant a emprar ja el sistema de doble redacció del document.²

El notari feia un petit esborrany amb les dades essencials del negoci jurídic en un tros de paper o pergamí anomenat *scheda*, per posteriorment assentar una *rogatio/protocollum* o petit resum de l'acte en un llibre de registre o *liber protocollorum*, que seria l'escriptura matriu de l'extensió del document *in mundum*. Així, l'instrument notarial, realitzat *in publicam formam confectum* i, per tant, dotat de fe pública a través de la prerrogativa notarial donada per l'autoritat, tenia ara ple valor probatori. D'altra banda, els llibres de registre esdevingueren una prova per confrontar els documents, fet que garantia la seva autenticitat, i conseqüentment ajudaren a afermar la confiança en el notari i la seva escrivania.³

A Catalunya, el sistema bolonyès fou adaptat a les escrivanies públiques, bé que els primers registres que es conserven són de la primera meitat del segle XIII; pràcticament un segle més tard respecte l'àmbit italià. És important tenir en compte que la difusió dels registres notarians coincidí amb la difusió del paper al segle XIII, abundant en matèria prima, que va produir l'abaratiment dels costos de producció. D'aquesta primera etapa, conservem un total d'onze llibres de registre com per exemple un fragment del més antic a la Seu de Manresa (1222-1225), el manual d'Alcover (1228-1229)⁴ i el de Siurana (1229-1239), custodiat a l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona.⁵ Aquests primers registres destaquen per la seva concisió en les *nòtula/imbreviatio* o assentaments,

¹ J. M. PONS GURI, "De l'escrivent al notari i de la *charta* a l'instrument...", p. 30.

² Laureà Pagarolas i Sabaté, "Gènesi i evolució dels registres notarians (s. XIII-XIX)", *Actes del II Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1998)*, Barcelona, Fundació Noguera, 2000, p. 164.

³ M. T. FERRER I MALLOL, *L'instrument notarial (segles XI-XV)*..., p. 40; D. PIÑOL ALABART, *El notariat públic al camp de Tarragona*..., p. 65.

⁴ Vegeu la transcripció i l'estudi de la unitat de Paleografia i Diplomàtica de la Universitat de Barcelona J. MATEU IBARS (coord.), *De scriptis notariorum*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1989, p. 161-261.

⁵ Laureà Pagarolas i Sabaté, "Gènesi i evolució dels registres notarians (s. XIII-XIX)"..., p. 168-169.

essent freqüent l'ús d'abreviatures per supressió de paraules i oracions senceres, així com etceteracions. També trobem moltes vegades que un mateix foli conté enregistrats un nombre considerable de documents, amb una lletra atapeïda i sense pràcticament deixar espais. A mesura que ens endinsem en el segle XIV, els registres notarians cuiden més la seva disposició interna i els assentaments es fan més intel·ligibles. Malgrat tot, la brevetat excessiva dels assentaments comportava un perill real d'interpretacions errònies dels negocis jurídics en qüestió, fet que propicià la seva legislació a través de les Corts de Perpinyà l'any 1351. La constitució *Ad occurrendum desidiaie*, intentà obligar als notaris a redactar el document íntegre al registre en un marc de dos mesos a partir de la ferma o prestació de conformitat dels atorgants, donant pas així a l'assentament de la *nota* i al sistema de doble enregistrament de l'instrument notarial.⁶ Una mesura que fou adoptada posteriorment pel Concili de Tarragona de 1364 en relació a les notaries eclesiàstiques.⁷

Malgrat que ambdues constitucions van suposar un punt d'inflexió notable en l'evolució dels registres notarians, tot i que la seva aplicació pràctica fou en molts casos difusa, hem de tenir en compte que els llibres de registre anteriors ja disposaven d'alguns documents redactats *in extenso* com a conseqüència de la seva solemnitat, o bé, per obtenir la continuïtat d'una fórmula laboriosament obtinguda; com és el cas de les procures i marmessories o altres documents relatius a la pràctica documental testamentaria.⁸ Així ho podem fer constatar a través dels fragments dels capbreus del notari de Barcelona Bernat de Villarrúbia l'any 1297⁹ i d'un notari anònim barceloní l'any 1337.¹⁰ No obstant, aquesta pràctica present als llibres de registre anteriors a les disposicions de les Corts de Perpinyà i el Concili de Tarragona, tot i que manifestaven

⁶ “*Ad occurrendum desidiaie quod in notariis seu tabellionibus hactenus inolevit, scribant seu scribi faciant in suis capibrevibus vel libris notularum notam dicti instrumenti largo modo et per consequentiam litterarum dictatam, sic quod in ipsa notula non sit aliqua abbreviatura que per verbum etcetera sicut hactenus fieri consuevit.*” Vegeu J. M. PONS I GURI, “Característiques paleogràfiques dels llibres notarians catalans fins al 1351”, *REHJC* (Barcelona) I (1989), p. 198; J. M. PONS GURI, “Algunes orientacions per a la utilització dels fons de seccions històriques...”, p. 165-166; L. PAGAROLAS I SABATÉ, “Notariat i cultura als registres notarians”, *Actes del I Congrés del Notariat Català* (Barcelona, 1993), Fundació Noguera, 1994, nota 25, p. 343.

⁷ Tot seguint la constitució de les Corts de Perpinyà: “*Scribat seu scribi faciat in suis capibrevibus vel libris notularum, notam dicti instrumento largo modo, et per continentiam litterarum dictatam, sic quod in ipsa nota non sit aliqua abbreviatura que per verbum etc. vel simile, prout hactenus consuevit fieri.*” Vegeu J. M. PONS I GURI, “Característiques paleogràfiques dels llibres notarians catalans...”, nota 12, p. 199.

⁸ J. M. PONS GURI, “Algunes orientacions per a la utilització dels fons de seccions històriques...”, p. 163.

⁹ AHPB, Bernat de Villarrúbia, Llibres comuns, Capbreu de 17 octubre de 1297- 28 octubre de 1297, f. 2v-3v.

¹⁰ AHPB, Anònim del segle XIV, Llibres comuns, Capbreu de 11 agost de 1337-11 agost de 1337, f. 1r.

una major amplitud de l'assentament en qüestió, no reproduïen íntegrament el contingut de l'instrument.

Reprement les disposicions de les Corts de Perpinyà s'ha de tenir en compte però que, a efectes pràctics, l'obligació de redactar el document íntegre en un llibre de registre no fou complerta unànimement, tal i com s'evidencia en els *liber notularum* o *capibrevium* posteriors a l'any 1351. Aquesta situació es degué a la gran quantitat de treball que tenien les oficines notariales a la baixa edat mitjana; fet que hauria suposat un augment de personal tan considerable que no es va poder dur a terme.¹¹ Un exemple d'aquesta situació el trobem al llibre comú de 1357 del notari de Barcelona Francesc de Ladernosa.¹² Al f.6r trobem les dues primeres línies d'un assentament que diu: *Ego Agnes, uxor vestri Guillelmi Medici, apothecarii, civis Barchinone, confiteor et recognosco*² *vobis dicto Guillelmo Medici*. Després d'aquest encapçalament, trobem que el foli presenta un espai en blanc fins al primer quart del seu vers, on apareix l'abreviatura *testes*. Els notaris o escrivans de l'oficina, redactaven les primeres línies del contracte a partir de la matriu del manual, deixant un espai en blanc per a redactar el document íntegre quan tinguessin temps. No obstant, tal i com es pot observar, molts d'aquests enregistraments no es van dur a terme.

EL SISTEMA DE DOBLE ENREGISTRAMENT

El doble enregistrament de l'instrument notarial, fou el sistema que va marcar el procés de redacció dels negocis jurídics entre particulars fins a finals del segle XV i principis del XVI; on s'establiria un sistema de triple registre, que comentarem més endavant. No obstant, hem cregut oportú en aquest apartat analitzar les diverses fases de l'instrument notarial a través de diversos documents de notaris barcelonins, que corresponen ja al sistema de doble enregistrament, amb la voluntat de presentar acuradament el procés de redacció de l'instrument notarial a la baixa edat mitjana.

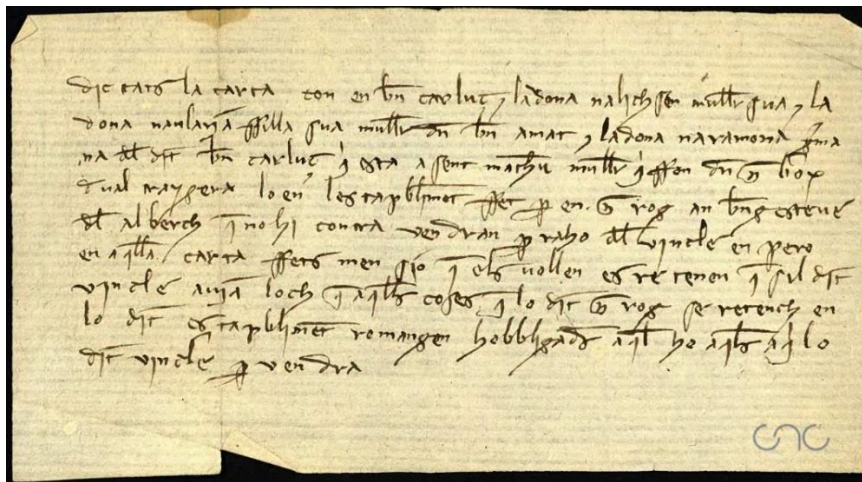
Rogatio

El primer pas en la formalització d'un negoci jurídic entre particulars, era establir la *rogatio* o encàrrec dels atorgants al notari de l'elaboració del document. Generalment, aquesta era de paraula però, a vegades, es realitzava per escrit a través de la tramesa al notari d'un tros de paper o pergamí—que anomenem bitllets— amb la sol·licitud i les

¹¹ M. T. FERRER I MALLOL, "L'instrument notarial (segles XI-XV)"..., p. 41.

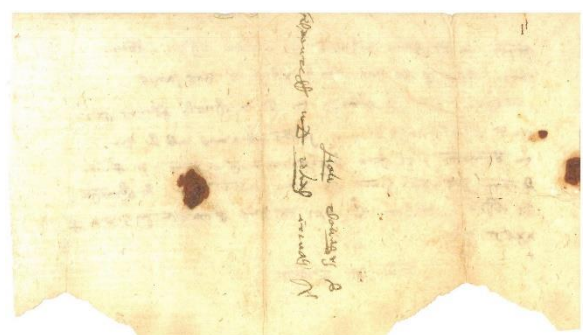
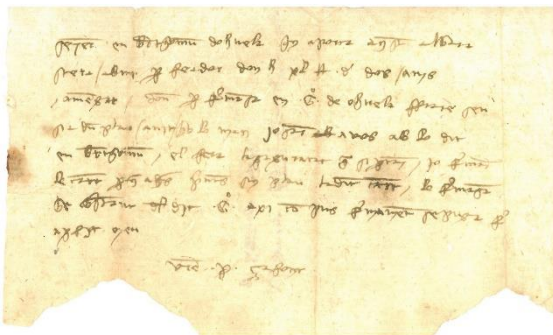
¹² AHPB, Francesc de Ladernosa, Llibres comuns, Llibre comú de 10 gener 1357-15 abril de 1357, f. 6r-v.

dades essencials del negoci a escripturar.¹³ N'és un exemple el bitllet inserit al manual de 26 agost 1388 a 15 abril 1389 del notari de Barcelona Bernat Nadal, on li demanen estendre un document en què Bernat Carlet, la seva dona Elisenda, la seva filla Eulàlia i la seva germana Ramona, lloen l'establiment d'un alberg fet per Guillem Roger a Berenguer Esteve.¹⁴ Així mateix, també li demanen que faci constar l'obligatorietat de les clàusules del dit establiment a aquells qui pervindrà. Malgrat que al document no hi cap referència a la seva persona, suposem que el destinatari del bitllet fou el notari Bernat Nadal per trobar-se inserit al seu manual.

AHPB, Bernat Nadal, Manual de 26 agost 1388-15 abril 1389. Paper solt

Com podem veure a la imatge, el bitllet presenta l'encàrrec al notari de l'elaboració de l'instrument i, alhora, dóna les dades essencials del negoci a escripturar. Des del punt de vista paleogràfic, trobem que la *rogatio* presenta una escriptura cursivitzada, possiblement escrita de mà dels propis interessats, tot i que fàcilment comprensible. Un altre exemple de *rogatio* escrita que ens ha semblat oportú esmentar com a paradigma d'aquest tipus de documentació i que fou publicada per Maria Teresa Ferrer i Mallol, la trobem a la bossa del manual comú de 29 octubre 1366 a 11 setembre

AHPB, Francesc de Ladernosa, bossa del manual comú de 29 octubre 1366-11 setembre 1368.

¹³ M. T. FERRER I MALLOL, "La redacció de l'instrument notarial a Catalunya...", p. 30.

¹⁴ Vegeu l'apèndix, doc. 1.

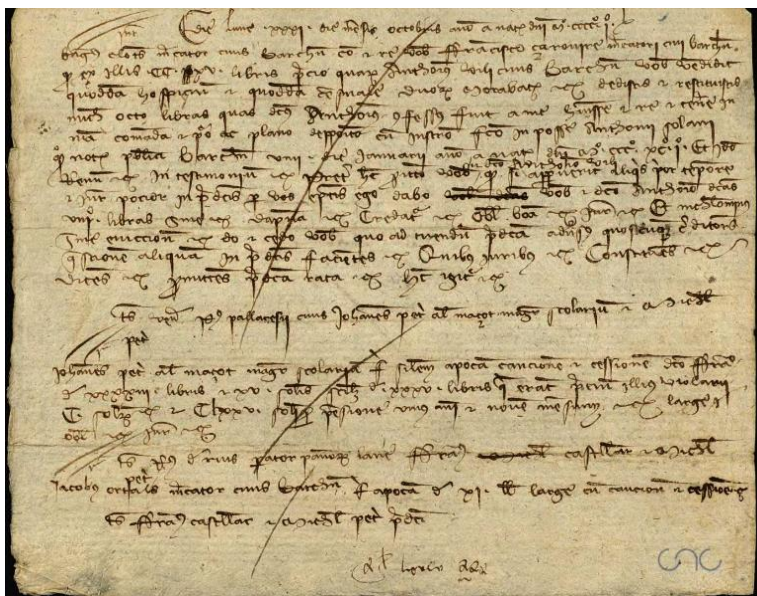
1368 del notari de Barcelona Francesc de Lavernosa.¹⁵ En aquesta, Pere ça Font, [mercader], demana al notari de Barcelona Francesc de Lavernosa, que faci un contracte de treball de dos anys com a factor per un sou de 40 lliures i el seu manteniment a Bartomeu d'Olivella, portador de la carta, essent fiador el seu germà Guillemó d'Olivella.

En aquest cas, la *rogatio* es presenta en forma de carta adreçant-se al notari Francesc de Lavernosa i amb la subscripció del productor del bitllet, Pere ça Font. A més a més, tal i com es pot observar a la imatge, el dors del bitllet presenta restes de cera vermella, fet que denota que la carta fou segellada.

Cèdula

Una vegada s'havia produït la *rogatio*, el notari redactava un petit esborrany amb les dades essencials del negoci jurídic en un tros de paper o pergamí, que li servia per inserir posteriorment l'assentament corresponent al registre. S'ha de tenir en compte però, que aquest procediment es feia quan la *rogatio* era oral i no escrita; ja que en el segon supòsit, en tenir ja les dades essencials del contracte, el notari les introduiria directament al manual corresponent. Tot i així, d'acord amb Ferrer i Mallol no sabem si la cèdula era

AHPB, Bernat Nadal, Compravendes i àpoques, Tercium manuale vendicionum de 22 juny 1400-9 juny 1402. Paper solt.

un pas obligatori en el procès de redacció de l'instrument notarial o si el notari podia escriure directament la notícia breu del contracte al manual. Segurament, per l'efimeritat d'aquests documents, només en conservem els més complets. D'altra banda,

s'ha de tenir en compte que la solemnitat o importància de certes tipologies documentals com els testaments feia que no es redactessin cèdules, sino que directament es posaven *in extenso* els seus principals continguts.¹⁶ El document escollit és una àpoca on Berenguer

¹⁵ Vegeu l'apèndix, doc. 2. Sobre l'anàlisi paleogràfic i diplomàtic del bitllet, a més a més de l'edició documental dels assentaments del manual i llibre corresponents, cf. Ferrer i Mallol a M. T. FERRER I MALLOL, "La redacció de l'instrument notarial a Catalunya...", p. 31-32; apèndixs, docs. 3, 4-A i B, p. 116-119.

¹⁶ *Ibidem*, p. 34-35.

Clotes, mercader i ciutadà de Barcelona, reconeix que Francesc ça Rovira, mercader i ciutadà de Barcelona, li ha donat vuit de les dos-centes quinze lliures que el dit Francesc va acordà pagar a Antoni Vila, ciutadà de Barcelona, per la compra d'unes cases a la ciutat de Barcelona i un cens de dos morabatins que rebia d'Umbert Moles, rubricador i ciutadà de Barcelona, per la possessió d'unes cases pròximes. A més a més, d'acord amb un document fet pel notari públic de Barcelona Antoni Solà el 9 de gener de l'any 1392, Antoni Vila autoritzà a Berenguer Clotes per rebre les dites vuit lliures en comanda.¹⁷

La cèdula es troba redactada a la part superior d'un tros de paper de la mida de mig foli, sobre l'assentament d'un altre negoci. D'acord amb Ferrer i Mallol, les cèdules podien tenir la mida tant de petits retalls com de folis i, a més a més, podien contenir una o més minutes. Redactades generalment en llatí, moltes vegades les cèdules eren tant completes que els notaris s'estalviaven redactar els corresponents assentaments als registres, restant així com a escriptura matriu de l'instrument públic, dotades de valor jurídic com les minutes dels manuals.¹⁸ Aquest és el cas de la cèdula que presentem com a exemple. Des del punt de vista de la diplomàtica notarial, aquestes argumentacions s'afirmen a través dels barrats, clàusules i notes de l'expedició o cancel·lació, en alguns casos, del document. A la present cèdula, podem observar el barrat vertical que creua el document d'esquerra a dreta, indicant l'assentament de la minuta al manual corresponent. D'altra banda, trobem al marge superior esquerre entre la cinquena i la sisena línia, l'abreviatura "ct" (clausum traditum) que fa constar la clausura i lliurament de l'*instrumentum publicum*. Generalment aquesta abreviatura apareix als llibres de notes però creiem que, en ser una cèdula força completa, s'hauria afegit també en aquesta o, potser, com a simple element de control.

Una vegada la cèdula havia estat redactada, es procedia posteriorment a la lectura de l'esborrany davant els interessats i a la prestació de conformitat o ferma d'aquests, davant testimonis, vers el document. Un element important dintre del procés de redacció que el notari havia de portar amb un exhaustiu control, ja que moltes vegades la ferma dels interessats no es feia en el mateix acte. D'aquesta forma, el notari feia constar els que havien fermat el contracte amb dues barres horitzontals sobre el seu nom, modalitat típica a Catalunya, o de vegades, amb un punt vigorós.¹⁹ A més a més, també trobem al

¹⁷ Vegeu l'apèndix, doc. 3, cèdula.

¹⁸ M. T. FERRER I MALLOL, "La redacció de l'instrument notarial a Catalunya...", p. 37.

¹⁹ J. M. PONS GURI, "De l'escrivent al notari i de la *charta* a l'instrument...", p. 35.

document el jurament de compliment del contracte sobre el nom amb l'abreviatura *iur* (*iurat* o *iuravit*) i, en altres casos, també podem veure l'abreviatura *hom* si fos necessari la prestació d'homenatge. Una vegada establerta la ferma, el negoci ja tenia força legal.²⁰

La minuta del manual notarial

Tal i com ja hem esmentat en apartats anteriors, als primers moments de la institució notarial es redactava un breu resum del contingut del contracte a escripturar als capbreus de notes, caracteritzat per la seva concisió. No obstant, a partir de la legislació produïda a les Corts de Perpinyà l'any 1351 i l'obligatorietat d'escripturar en un termini de dos mesos el document íntegre en el registre, s'implantà progressivament el sistema de doble enregistrament: manual i llibre de notes.²¹ Respecte l'àmbit italià, com fou el cas de Gènova, a Catalunya la tradició del doble enregistrament es va establir pràcticament un segle més tard. D'acord amb Laureà Pagarolas, el manual servia, d'una banda, com a memòria dels negocis jurídics que s'havien d'anar escripturant, necessari pel llarg temps que passava entre la *rogatio* i la *traditio cartae*, i, d'altra, com un índex de cèdules que es portava al dia. Així mateix, una vegada es redactaven les *notae* corresponents al llibre, el manual restava com a índex d'aquests; un pas que, com veurem a continuació, anava acompanyat de les corresponents anotacions diplomàtiques.²²

Generalment, la *minuta* o assentament dels manuals era redactada en llatí i el seu contingut era idèntic al de les cèdules, tot i que acostumava a ser una mica més extens. No obstant, trobem nombrosos casos on la minuta del manual consta de dues línies amb el nom dels atorgants i la definició concisa del negoci jurídic, seguida de l'expressió *est in cedula*. Aquesta expressió força recurrent, indicava que la cèdula del negoci en qüestió era força completa i, per tant, no era necessari un assentament al manual més desenvolupat.²³

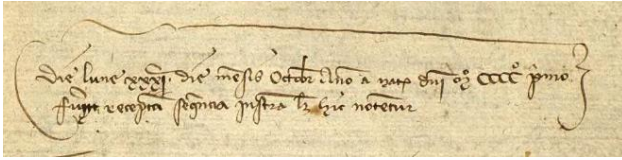
En quant a l'organigrama intern dels manuals, trobem que els assentaments es troben cronològicament ordenats, amb un encapçalament que expressa la data de l'any, mes i dia al que corresponen els assentaments que el segueixen; un exemple que també seguiran els capbreus.

²⁰ Ibidem, p. 42-47.

²¹ Ibidem, p. 60.

²² Laureà Pagarolas i Sabaté, "Gènesi i evolució dels registres notariais (s. XIII-XIX)"..., p. 171.

²³ M. T. FERRER I MALLOL, "La redacció de l'instrument notarial a Catalunya...", p. 36-37.

AHPB, Bernat Nadal, Compravendes i àpoques, Tercium manuale vendicionum de 22 juny 1400-9 juny 1402, f. 67r. .

Des del punt de vista paleogràfic, l'escriptura emprada als manuals notarians destaca per la seva cursivitat i la utilització constant d'abreviatures a les paraules i les clàusules; aquestes últimes expressades per les seves primeres paraules i etceterades. A nivell diplomàtic, trobem el clàssic barrat diagonal que indica l'assentament de la nota al llibre de registre; una tradició que fou adaptada a Catalunya de la sistemàtica notarial bolonyesa.²⁴

La nota del capbreu i la redacció in mundum

Arran de les Corts de Perpinyà l'any 1351 i l'obligació de redactar el document íntegre sense etceteracions en un termini de dos mesos després de la ferma dels atorgants, s'introduí un nou llibre de registre donant pas al sistema de doble enregistrament. D'aquesta forma, una vegada la minuta havia estat assentada al manual, el notari o escrivà procedia a la seva redacció corresponent al *liber notularum* o *capibrevium*. No obstant, tal i com ja hem citat, normalment es copiaven les primeres línies del negoci a escripturar per a posteriorment, quan es tingués més temps, redactar-lo íntegrament; tot i que en molts casos, mai s'arribà a produir. La *nota* restava així com l'esborrany final del document abans de la seva redacció *in mundum*. En canvi, a diferència de l'*instrumentum publicum* que es lliurava als atorgants, la nota inserida al llibre de registre no comprenia la clausura del document per part del notari.²⁵

En quant a la seva estructura interna, els llibres de notes seguien la mateixa disposició que els manuals, situant encapçalaments amb la data corresponent als assentaments enregistrats a continuació. No obstant, a diferència d'aquests, els capbreus no es portaven al dia, tal i com mostren els espais en blanc que es deixaven per la seva posterior redacció.²⁶ Pel que fa al contingut, manuals i llibres respecten generalment la disposició dels contractes; fet que facilitava la seva localització de cara a una possible

²⁴ J. M. PONS GURI, "De l'escrivent al notari i de la *charta* a l'instrument...", p. 35.

²⁵ M. T. FERRER I MALLOL, "L'instrument notarial (segles XI-XV)..." p. 82.

²⁶ M. T. FERRER I MALLOL, "La redacció de l'instrument notarial a Catalunya..." p. 61.

comprovació, etc.²⁷ Des del punt de vista diplomàtic, els llibres de notes estableixen un doble o triple ratllat vertical per designar la confecció de l'instrument públic i, d'altra banda, s'afegia al marge esquerre de l'assentament l'abreviatura “*ct*” (*clausum traditum*) que significava la clausura i lliurament del document en pública forma o, menys freqüentment, l'abreviatura “*f.*” (*factum/fiat*) per designar la confecció del document *in mundum*.²⁸

Generalment, la redacció del document *in mundum* era feta per un escrivà de la notaria i, el notari, era l'encarregat d'establir la comprovació del text amb els llibres de registre i clausurar el document amb el seu signe.²⁹ No obstant, aquesta no fou sempre la tònica a seguir. En molts casos, els interessats renunciaven a la seva redacció perquè amb les corresponents *nota* i *minuta* dels llibres de registre, ja tenien suficient per acreditar el negoci jurídic dut a terme i, d'altra banda, perquè els costos de l'elaboració del document eren llavors més econòmics. S'ha de tenir en compte que tant les notes, com les minutes i les cèdules donaven fe del contracte; amb una major importància en el cas de la nota del llibre, ja que era la redacció més completa en els registres.³⁰

EL SISTEMA DE TRIPLE ENREGISTRAMENT

El sistema de doble enregistrament es perpetuà fins a finals del segle XV i principis del XVI, amb la introducció del triple enregistrament. A partir d'aquest moment s'introduí un nou llibre de registre anomenat *manuale aprisiarum* o *manualetum*, que a efectes pràctics era un cedulari on el notari prenia nota directament dels contractes a escripturar; tot i que les cèdules no van desaparèixer. No obstant, en ser un registre originat en el pas de l'Edat Mitjana a l'Edat moderna, hem optat per no tractar-lo acuradament en aquest estudi.³¹

El notariat cardoní a la baixa edat mitjana

LA BARONIA DE CARDONA

El comtat d'Osona fou creat per l'exèrcit franc ca. l'any 798, essent el primer titular el comte Borrell I (770?-820), amb motiu de la conquesta d'Osona i altres poblacions adjacents vers Al-Àndalus, dotant així, junt amb la resta de comtats, als territoris nord-peninsulars que conformaven la Marca Hispànica de la política

²⁷ Ibidem, p. 65.

²⁸ Ibidem, p. 94-95.

²⁹ Ibidem, p. 82-85.

³⁰ Ibidem, p. 77.

³¹ Per aprofundir més en el sistema de triple registre, vegeu M. T. FERRER I MALLOL, “La redacció de l'instrument notarial a Catalunya...”, p. 72-73.

administrativa de l'imperi carolingi. Delimitat inicialment a la comarca ripollesa, la seves possessions i jurisdicció s'estengueren al segle IXe fins al Montseny i el Tagamanent amb la plana de Vic i el Lluçanès i, per ponent, fins a Cardona.³² Una vasta demarcació territorial que va necessitar d'un important aparell funcional per a poder administrar adientment els seus termes; apareixent així, des d'un primer moment i per analogia amb el model carolingi, la figura dels vescomtes. Establerts primerament com a funcionaris al servei dels comtes a la capital o a un *pagus* del comtat, des de començaments del segle X el càrrec vescomtal es feu hereditari i, a més a més, començaren a adoptar el nom d'alguna de les seves possessions alodials o feudals, essent freqüent l'assimilació nominal del terme més important.³³

En el cas d'Osona, l'actuació dels vescomtes vers les terres d'Anoia i el Bages va anar desvinculant progressivament el vescomtat original, donant pas ca. l'any 1062 a l'establiment del vescomtat de Cardona sota la titularitat de Ramon Folc I (?-1086). En un primer moment, la seva demarcació territorial estigué limitada a la frontera occidental del comtat d'Osona pel castell de Cardona, part de la vall del Cardener, la riera de Navel i l'aigua d'Ora, i al nord per Sorba i Gargallà. Posteriorment, el vescomtat de Cardona va anar creixent considerablement amb l'annexió de nous territoris al Solsonès, el Berguedà, la Noguera i l'Anoia, entre d'altres, arribant a adquirir el vescomtat una extensió de 1.578 km² amb 3.611 focs els anys 1365-1370.³⁴ L'ampliació dels seus termes i la seva jurisdicció van propiciar que el vescomtat de Cardona s'erigís en comtat l'any 1375 sota la titularitat del vescomte Hug II (1328-1400). Un notable poder i prestigi que augmentaria considerablement l'any 1491 en esdevenir ducat per concessió del rei Ferran II i, a més a més, en ser el duc de Cardona el president nat del braç militar de Catalunya a corts.³⁵

L'ESCRIVANIA DE LA CÚRIA O CORT VESCOMTAL-COMTAL DE LA BATLLIA DE CARDONA

La baronia de Cardona, com la resta de baronies que conformaven els comtats catalans, es servia d'una xarxa administrativa jerarquitzada per gestionar adientment el seguit de termes que comprenien sota la seva jurisdicció. Dins d'aquest sistema

³² A. DE FLUVIÀ, *Els primitius comtats i vescomtats de Catalunya*, Enciclopèdia Catalana, 1989, p. 80.

³³ *Ibidem*, p. 128.

³⁴ Per una explicació més acurada dels territoris que formaven part del vescomtat de Cardona als segles XIV i XV, vegeu A. DE FLUVIÀ, *Els primitius comtats i vescomtats de Catalunya*, Enciclopèdia Catalana, 1989, p. 156.

³⁵ *Ibidem*; A. GALERA I PEDROSA, Andreu, "L'escrivania pública de la canònica de Sant Vicenç de Cardona entre els anys 1326 i 1498", *Actes del I Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1993)*, Fundació Noguera, 1994, nota 41, p. 661.

organitzatiu tingué una importància cabdal la figura dels batlles, que eren una sort de funcionaris encarregats d'administrar justícia a una vila, ciutat o demarcació territorial determinada en nom del senyor feudal, a més a més d'esdevenir governadors d'aquestes. Al vescomtat de Cardona, ja trobem al segle XI un seguit de batllies entre les quals va destacar la batllia de Cardona, sotmesa directament a la cort vescomtal pel seu emplaçament, que comprenia la vila de Cardona i els termes adjacents.

Dins l'organigrama de la batllia de Cardona, tingué una importància cabdal en la seva administració l'escrivania de la cúria o cort vescomtal-comtal, vinculada al llinatge dels Folc, amb una activitat palesa des de principis del segle XIII, tal i com ho testimonia la donació feta pel vescomte Guillem I de Cardona a l'església de Sant Vicenç de Cardona de 12 diners a rebre de la sal que s'extragués i es vengués cada setmana de l'Areny, a través de la subscripció de Ponç, prevere d'Entort i capellà del dit Guillem I, com a escrivà per manament vescomtal.³⁶ A continuació presentem un quadre amb el seguit d'escrivans que actuaren per manament dels vescomtes de Cardona al segle XIII, presumiblement abans de l'adopció de la institució notarial a la dita baronia, d'acord amb la documentació editada per Andreu Galera i Pedrosa en el seu estudi sobre la vila de Cardona:

Escrivans/notaris	Signatura	Anys d'actuació
Ponç, prevere d'Entort i capellà del vescomte Guillem I	<i>“Poncius, presbiter d'Entort, chapellanus domini Guillelmi de Cardona, qui hoc scripsit iussu iamdicti vicecomiti Guillelmi de Cardona, die et anno quo (signe) supra.”</i> (APSMV, Fons Sant Vicenç, ACC, doc. núm. 100).	ca. 1212
Guillem de Font, prevere i escrivà de Guillem I	<i>“Guillelmus de Fonte, presbiter, scriptor domini Guillelmi, vicecomitis Cardone, qui eius mandato hoc scripsit et hoc suum</i>	ca. 1222

³⁶ *“Poncius, presbiter d'Entort, chapellanus domini Guillelmi de Cardona, qui hoc scripsit iussu iamdicti vicecomiti Guillelmi de Cardona, die et anno quo (signe) supra.”* (APSMV, Fons Sant Vicenç, ACC, doc. núm. 100). Vegeu l'edició documental a M. CASAS I NADAL, *El monestir de Sant Vicenç de Cardona a l'Edat Mitjana. Alguns aspectes de la seva història des dels orígens fins al 1311*, tesi doctoral, Fac. de Geografia i Història (Universitat de Barcelona), Barcelona, 1989, doc. núm. 238, p. 394-395; A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*, Fundació Noguera, 1998, doc. núm. 313, p. 383-384.

	<p><i>sig+num fecit die et anno prefixi.</i>” (APSMV, Fons Sant Vicenç, ACC, doc. núm. 1.494. Còpia del segle XIII autoritzada per Bernat, acòlit, capellà de Merola).</p>	
<p>Pere Fabrer, notari de Ramon Folc IV, vescomte de Cardona</p>	<p>[O]. APSMV, Fons Sant Vicenç, ACC, doc. núm, 830, perdut. R. Regest del segle XVIII (1718-1721). ADS, Secció Cardona, núm. 25, <i>Índex</i>, f. 234, doc. núm. 830. R.* Regest editat a A. GALERA I PEDROSA, <i>Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)</i>, Fundació Noguera, 1998, doc. núm. 364, p. 441.</p>	<p>ca. 1229</p>
<p>Guillem Josa, notari de Ramon Folc V, vescomte de Cardona</p>	<p>“<i>Sig+num Guillelmi Iossa, notarii domini Raimundi de Cardona, in cuius posse domine Esclaramonde de Cardona hoc firmavit</i>” (AHC, XVII. 1, doc. núm. 130. Còpia del 17 d’abril de 1341, feta per mandat de Bernat de Brull, procurador general d’Hug I, vescomte de Cardona, i autoritzada per Pere de Casagualda, de Solsona, notari reial).</p>	<p>ca. 1247</p>
<p>Bernat Guinard, canonge d’Urgell i notari de Ramon Folc V, vescomte de Cardona</p>	<p>“<i>Sig+num Bernardi Guinardi, Urgellensis canonici et notarii domini Raimundi, vicecomitis Cardone, qui hoc scribi feci.</i>” [O]. Original. APSMV, Fons Sant Vicenç, ACC, s. n., perdut</p>	<p>ca. 1249</p>

	<p>R. Còpia simple parcial en paper del segle XVIII (ca. 1783-1786). BC, Ms. 729, vol. IV, f. 151.</p> <p>R.* Edició documental a A. GALERA I PEDROSA, <i>Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)</i>, Fundació Noguera, 1998, doc. núm. 426, p. 519-520.</p>	
--	---	--

En relació a l'escrivania vescomtal-comtal de la batllia de Cardona en època notarial, no disposem d'informació actualitzada que ens permeti fer un seguit dels notaris que hi actuaren als segles XIV i XV, atès a la seva dispersió i interrelació amb altres notaries coetànies. D'acord amb Andreu Galera i Pedrosa, a la vila de Cardona hi hagueren tres escrivanies que actuaren alhora, sobretot a partir del segle XIII i durant el XIV: l'escrivania pública de la canònica de Sant Vicenç de Cardona, que estava sota l'autoritat del sagristà, l'escrivania de la cúria o cort vescomtal-comtal i l'escrivania parroquial del rector de l'església de Sant Miquel de la vila de Cardona, vinculada des d'un primer moment a la canònica de Sant Vicenç.³⁷ La interrelació d'aquestes tres escrivanies, així com la dels seus funcionaris, fou força activa, tal i com bé ha demostrat Andreu Galera i Pedrosa en el seu estudi. Per aquest motiu, en relació a la nostra investigació i, més concretament, als protocols notariais que hem treballat del "Fons de la Batllia de Cardona" de la Biblioteca de Catalunya que, en gran mesura, provenen de l'escrivania de Sant Miquel, trobem una manca documental que ens dificulta fer un estudi detallat de l'escrivania vescomtal-comtal, així com dels notaris que hi actuaren al segle XIV i XV. Segurament, gran part d'aquests notaris actuaren en més d'una escrivania alhora, però l'estat actual de la nostra investigació no ens permet dilucidar més al respecte.

Així doncs, a continuació presentarem una aproximació a la història de l'escrivania de l'església parroquial de Sant Miquel de Cardona, amb el seguit de notaris que hi actuaren als segles XIV i XV, per posteriorment analitzar els protocols notariais

³⁷ A. GALERA I PEDROSA, Andreu, "L'escrivania pública de la canònica de Sant Vicenç...", p. 653; A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona...*, p. 37- 43.

que es conserven i veure quines característiques tingué el sistema d'enregistrament emprat per aquests.

L'ESGLÉSIA PARROQUIAL DE SANT MIQUEL DE LA VILA DE CARDONA I LA SEVA ESCRIVANIA

Amb el creixement de la vila de Cardona als segles XI i XII, sorgí una nova església al nucli urbà sota l'advocació de Sant Miquel, encarregada d'exercir la cura d'ànimes als habitants del burg. Aquesta església, estava sota l'empara dels canonges de l'església de Sant Vicenç, i no fou fins a les darreries del segle XIII i començaments del XIV, quan s'erigí com a església parroquial de la vila de Cardona; malgrat que continuava essent sotmesa a l'autoritat de la sagristia de la canònica de Sant Vicenç, qui s'encarregava de nomenar els seus rectors i capellans.³⁸ Paral·lelament a la seva constitució, l'església de Sant Miquel va conformar una escrivania pròpia cap a finals del segle XI, tal i com resta documentat a través de la convinença signada el 5 de maig de 1094 entre el sagristà de Sant Vicenç i el prevere de Sant Miquel, mitjançant la qual s'establien les condicions que havien de garantir el bon funcionament de l'església i, d'entre les diferents clàusules, la cessió del sagristà al capellà de la facultat de poder redactar les escriptures de la parròquia, exceptuant els testaments i els judicis majors.³⁹

No obstant, trobem ja al segle XII la delegació de l'escrivania en favor d'altres individus que no fossin els rectors o capellans de la parròquia, tot mantenint la seva condició eclesiàstica, com fou el cas del levita Roland, qui rebé a títol vitalici la regència de l'escrivania de l'església de Sant Miquel, actuant entre els anys 1180-1193. Posteriorment a Roland, hi hagueren un seguit de preveres, capellans i diaques al capdavant de l'escrivania, essent l'any 1233 amb la regència del prevere Arnau la primera vegada que trobem la signatura com a notari públic de Cardona.⁴⁰ Així doncs, trobem establerta cap a mitjans del segle XIII una escrivania eclesiàstica en consonància amb la progressiva introducció i consolidació del sistema notarial bolonyès als territoris catalans.

Els notaris de l'escrivania de Sant Miquel de Cardona

A continuació, presentem el seguit de notaris que actuaren a l'escrivania de l'església parroquial de Sant Miquel de Cardona als segles XIV i XV, d'acord amb la

³⁸ A. GALERA I PEDROSA, Andreu, "L'escrivania pública de la canònica de Sant Vicenç...", p. 655-56.

³⁹ APSMV, Fons Sant Vicenç, ACC, núm. 4. Vegeu l'edició documental a A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona...*, doc. 104, p. 183-185.

⁴⁰ "Arnaldus, presbiter, publicus notarius Cardone, qui hoc scripsit die et anno quod (signe) supra." (APSMV, Fons Sant Vicenç, ACC, núm. 246). Vegeu l'edició documental a A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona...*, doc. 371, p. 451-452.

llista actualitzada que presenta Andreu Galera i Pedrosa en el seu estudi en relació a l'elaborada anteriorment pel notari Josep Maria Thomasa a *Catálogo de los Notarios públicos que han actuado en la villa de Cardona*, alguns protocols dels quals formen part de l'anàlisi documental del present estudi.⁴¹

Notaris	Anys d'actuació
Romeu Llobet	1303-1344
Ramon de n'Agut	1306-1314
Eginat de Sancho	1308
Bernat Font, prevere en nom i lloc de Berenguer d'Aguilar	1308
Jaume Llobet	1317
Ramon de Lorença	1318
Jaume de Torrents	1322-1328
Bonanat de Boix	1325-1330
Bernat de Sant Gervasi	1332-1348
Ramon Llobet	1333
Guillem de Palau	1340
Berenguer de Sant Gervasi	1344-1345
Bernat Bestorra	1345
Pere d'Olbis	1346-1348
Pere de Fortesa	1346-1347
Romeu Grosset	1349
Felix Bach	1350-1351
Guillem Boldó	1352
Jaume Gros	1355
Pere Moxó	1357
Pere de Torra	1370
Pere sa Tor	1371-1383
Guillem de Segalers	1376
Berenguer Joan	1376
Joan Pau Feliu	1377

⁴¹ En relació al seguit de notaris que actuaren al segle XIII i al segle XVI en endavant, remetem a l'estudi A. GALERA I PEDROSA, *Diplomatari de la vila de Cardona...*, p. 40-42.

Nicolau Morera	1378
Nicolau Vilanova	1381
Francesc de Navel	1381-1386
Antoni Pons	1384-1385
Pere Carbonell	1389-1401
Joan Pilós	1402-1406
Bernat Marquilles	1408-1410
Romeu de Fontelles	1411-1412
Lluís Martí	1422-1426
Antoni Molgosa	1427-1434
Joan Amorós	1434-1439
Pere Perelló	1445

ELS PROTOCOLS NOTARIALS DE LA BATLLIA DE CARDONA ALS SEGLES XIV-XV

Estat actual de conservació

El fons de protocols notarial de la vila de Cardona ens ha arribat als nostres dies força malmès i dispers com a conseqüència, en gran mesura, del seu recorregut històric. La informació que ens aporta Laureà Pagarolas i Sabaté al seu article sobre l'estat actual dels fons notarial a Catalunya diu que, al segle XIX, bona part dels protocols notarial de Cardona es conservaven a l'antiga cúria del duc i, a mitjans de segle, van anar a parar a Berga en integrar-se Cardona al seu partit judicial. A més a més, també trobem al segle XIX que alguns protocols notarial de Cardona es trobaven en mans de privats, com fou el cas del notari cardoní Joaquim Thomasa, que conservava protocols del segle XIII en endavant. En posar-se en venda la seva biblioteca, part dels protocols foren adquirits per privats que, a principis del segle XX, donarien part a l'Ajuntament de Cardona.

D'altra banda, trobem que gran part dels protocols notarial de Cardona anaren a parar al 1871 a l'Arxiu General de Protocols del Districte de Berga, un altra a l'arxiu del Jutjat de Primera Instància i Instrucció i, en darrer lloc, una part important fou incorporada per via de compra, a través de l'Institut d'Estudis Catalans, a la Biblioteca de Catalunya l'any 1919; a més a més d'altres protocols conservats a arxius i biblioteques en menor proporció i rellevància. Posteriorment, els protocols de l'Arxiu General del Districte de Berga foren incorporats a l'Arxiu de la Corona d'Aragó l'any 1940, on resideixen actualment. Finalment, els protocols conservats a l'Ajuntament, que procedien de l'Arxiu

General del Districte, foren incorporats a l'Arxiu Històric Comarcal de Berga l'any 2004.⁴²

En relació als protocols notariais conservats a la Biblioteca de Catalunya dins el “Fons de la Batllia de Cardona”, que fonamenta la crítica documental del present apartat, Laureà Pagarolas i Sabaté parla d'un total de 213 volums amb una cronologia compresa entre el 1273 i el 1625. No obstant, si ens atenem al catàleg elaborat per la Biblioteca de Catalunya l'agost de 2011, consultable en xarxa a través de la seva pàgina web, trobem un conjunt de 300 protocols notariais datats entre 1273 i 1650. D'aquests, 123 corresponen a finals del segle XIII i la primera meitat del XIV, 116 a la segona meitat del segle XIV i el segle XV, i 48 es troben sense datar malgrat que, per les seves característiques paleogràfiques, corresponen als segles XIV i XV.

Així doncs, ens trobem amb un seguit de 164 protocols notariais de la segona meitat del segle XIV i el segle XV, que hem consultat en certa mesura per dur a terme el present estudi. Val a dir que de la gran quantitat de registres notariais que es conserven, hem trobat alguns que provenen de l'escrivania de la parròquia de Sant Miquel de Cardona i, d'altres, és difícil discernir si corresponen a l'escrivania vescomtal-comtal de la batllia de Cardona atès a la seva dispersió. En relació al seu estat de conservació, trobem que en general és força dolent com a conseqüència de les condicions en què es trobaven conservats antigament a la Diputació, concretament per l'acció dels rosegadors i la humitat; fet que provoca que gran part dels protocols, malgrat les successives tasques de restauració, estiguin actualment exclosos de consulta.

Característiques paleogràfiques

Els registres notariais consultats en el present apartat, corresponents a la segona meitat del segle XIV i la primera meitat del segle XV, presenten cossos d'escriptura propers encara a les formes de la lletra gòtica catalana i altres més propers a les formes de la gòtica bastarda; tot i que observem ja, a partir de la segona meitat del segle XV, manuals notariais redactats en lletra humanística. A nivell general i, sense entrar en particularitats puntuals, podem afirmar que els registres presenten una escriptura minúscula semicursiva-cursiva levogira, encabida en un esquema quadrilineal amb una homogeneïtat entre astils i caiguts, amb una caixa d'escriptura marcada, un mòdul

⁴² Per una informació més acurada al respecte, vegeu L. PAGAROLAS I SABATÉ (coord.), *Els fons de protocols de Catalunya: Estat actual i proposta de sistematització*, Barcelona, col·l. “Textos”, 5, 2005, p. 79-82.

proporcionat, poc pesada i adequada en el contrast entre traços prims i gruixuts, amb un traçat força continu marcat per la utilització de nexes com *do*, *st*, *si* i *ci*, i lligadures menys profuses i, en darrer lloc, un angle d'escriptura de 60°. En relació al sistema braquigràfic, es fa un ús habitual d'abreviacions per suspensió i contracció, essent menys freqüent el procediment de l'afèresi. Al marge dels signes especials d'abreviació *-um*, *-us*, *con-*, *contra-* i els referents a la *q* i la *p*, destaquem l'ús habitual del barrat horitzontal i les lletres sobreposades *i*, *o* i *a*.

Característiques formals i notes de diplomàtica

Els protocols notariais consultats del "Fons de la Batllia de Cardona" a la Biblioteca de Catalunya es presenten en un format mida foli, majoritàriament fragmentaris i, en alguns casos, enquadrats en pergami malgrat el seu deficient estat de conservació; fet que, tal i com veurem més endavant, no ens ha permès determinar el seguit de notaris que actuaren a l'escrivania vescomtal/comtal a la segona meitat del segle XIV i el XV. A més a més, com a conseqüència d'esdevenir incomplets, la majoria de protocols presenten un volum mitjà de 50-60 folis, malgrat que, en comparació amb els exemplars complets que es conserven, podem afirmar que la seva extensió original comprendria entre els 100 i 200 folis aproximadament.

De d'un punt de vista intern, trobem que els assentaments presenten un espaiat normal, que permet localitzar fàcilment el principi i final de cada negoci jurídic escripturat, en consonància amb els registres notariais del segle XIV i, diferint així, de l'aglutinament i aprofitament de l'espai propi dels primers registres notariais catalans del segle XIII. En relació al seu ordenament, hi ha una disposició cronològica dels assentaments en correlació fàctica amb la seva execució, emprant els registres anteriors a les Corts de Perpinyà de l'any 1351 el sistema de calendació romana (*kalendas*, *nones* i *idus*), a més a més de regir-se per l'any de l'encarnació pel còmput florentí (25 de març), i els posteriors, el sistema directe i l'expressió de l'any de la nativitat del Senyor (25 de desembre).

Així mateix, trobem que els registres de la primera meitat del segle XIV presenten una major concisió en els assentaments, limitant-se als noms dels atorgants, el títol del negoci, els béns i/o objectes en qüestió, els terminis de pagament, els testimonis i, a vegades, les referències a negocis addicionals. En canvi, observem una major extensió en els assentaments dels llibres de registre de la segona meitat del segle XIV, d'acord amb les disposicions establertes a les Corts de Perpinyà (1351), on trobem una informació més

detallada dels atorgants, els béns en qüestió i la casuística, entre d'altres, del contracte a escripturar.

En relació a la notació diplomàtica dels protocols notarials de la batllia de Cardona, trobem la utilització de tres línies obliqües que ratllen el document de dalt a baix per indicar la confecció *in mundum*, acompanyades, generalment, de la nota marginal *t* (=traditum) i, menys freqüentment, *f* (=factum/fiat). Així mateix, també trobem una creu en forma d'aspa o una línia ondulada per indicar la cancel·lació dels instruments, a més a més d'un parell de línies indicant concisament el dia i la cancel·lació, com per exemple “*Et die XVIII^a septembris anni¹⁰ a nativitate Domini Mⁱ CCCⁱ LXXXⁱ [I] dictus Franciscus Zescomes habuit¹¹ sibi pro satisfacto de dicto debito et ideo fuit deleta*”.⁴³

D'altra banda, també són freqüents les notacions marginals *d* (=debet), *s* (=solvit) i *p* (=pacatum) referents a les taxes que el notari cobrava per l'expedició del document que, en el cas de la seva satisfacció, a vegades apareixen amb la quantitat cobrada en números romans, com per exemple “*solvit II denarios*”.⁴⁴ En darrer lloc, els protocols notarials de la batllia de Cardona no acostumen a emprar dues petites línies diagonals per indicar la ferma de l'autor i, només ocasionalment, trobem la nota *iur* (=iurat/iuravit) sobreposada al nom de de l'autor, per indicar el compromís mitjançant jurament de complir els termes del contracte.⁴⁵

EL SISTEMA D'ENREGISTRAMENT A L'ESCRIVANIA DE L'ESGLÉSIA DE SANT MIQUEL DE CARDONA

Els protocols notarials cardonins de la primera meitat del segle XIV presenten una disposició dels assentaments concisa i etceterada, en consonància amb els sistema d'enregistrament únic característic dels llibres anteriors a les Corts de Perpinyà (1351) i el Concili de Tarragona (1364)⁴⁶; exceptuant el cas dels testaments, que ja des d'antic conformaven un llibre de registre especial, al marge de la resta de tipologies documentals, com a conseqüència de la seva solemnitat.⁴⁷ No obstant, a vegades trobem entre el conjunt d'assentaments etceterats, alguna procura *in extenso* relacionada amb un negoci jurídic

⁴³ BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Manual notarial Bat Car 82/3, de 25 desembre 1353 a 23 gener 1354, f. 3r.

⁴⁴ BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Manual notarial Bat Car 72/3, de 29 gener 1381 a 17 desembre 1381, f. 5r.

⁴⁵ BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Manual notarial Bat Car 82/3, de 29 gener 1381 a 17 desembre 1381, f. 5r.

⁴⁶ Vegeu l'apèndix, doc. 4 i 5.

⁴⁷ Així ho observem, per exemple, a través del *Liber testamentorum* de 1347-1348, del notari públic de Cardona Pere d'Olbis (BUB, Fons de Reserva, Vila de Cardona, *Liber testamentorum* de Pere d'Olbis de 8 juliol 1347 a 4 juliol 1348).

anterior o posterior del dit manual, que els notaris introduïen presumiblement per deixar constància de l'entramat jurídic del negoci en qüestió.

En relació als protocols posteriors a les Corts de Perpinyà i el Concili de Tarragona, trobem que es continua emprant un sistema de registre únic, a diferència del que hem pogut observar en el cas de les notaries barcelonines, on s'intercalen assentaments etceterats amb d'altres *in extenso*; aquests darrers circumscrits, generalment, a la seva complexitat documental i jurídica. Així ho podem veure, per exemple, en un manual notarial de l'any 1375 on trobem entre el seguit d'assentaments concisos, la venda d'un censal que s'introduí *in extenso* als folis 6r-10r.⁴⁸

El document compren tot el seguit de caràcters diplomàtics interns a excepció de la signatura notarial, que només s'inclou a l'original, en consonància amb els assentaments dels *libri notularum* barcelonins. A més a més, trobem al foli 101v del mateix protocol un assentament que només consta dels seu encapçalament, amb un espai en blanc fins al marge inferior on apareix l'enumeració dels testimonis.⁴⁹ La mateixa pauta la trobem en protocols notariais anteriors dels anys 1352-1354 i 1363-1364, essent el sistema de calendació directe del dia del mes i l'any de la nativitat del Senyor els únics elements adoptats de les mesures imposades a les Corts de Perpinyà i el Concili de Tarragona.⁵⁰

La disposició de documents en extens als llibres de registre, suggereix la possibilitat de què fossin establerts pels notaris a mode de patró/model per la resta d'assentaments etceterats que corresponien a la mateixa tipologia documental. Malgrat que no podem negar aquesta possibilitat, pensem que la redacció *in extenso* només s'utilitzava per desenvolupar negocis jurídics que, per la seva solemnitat o per la seva complexitat diplomàtica i formularia, necessitaven de certa extensió o, d'altra banda, pels documents que tenien una puntual importància a criteri del notari. Aquesta afirmació la sustentem en el fet que, en el cas de les èpoques, no trobem cap assentament en extens que evidenciés un patró, com a conseqüència de la seva relativa facilitat documental. Per tant, suposem que en aquest sistema de registre únic emprat a la vila de Cardona, els

⁴⁸ BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Manual notarial de Pere sa Tor Bat Car 82/3, de 25 desembre 1375 a 13 desembre 1375, f. 6r-10r. Vegeu l'apèndix, doc. 6.

⁴⁹ "Raymundus de Vilalta, domiciliatus in podio Castri Cardone, tutor et procurator² Testes Burdus sa Val, Guillelmus de Çaragosa et Raimundus de Manso." (BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Manual notarial de Pere sa Tor Bat Car 82/3, de 25 desembre 1375 a 13 desembre 1375, f. 101r).

⁵⁰ BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), *Protocollus Comunis* Bat Car 72/5, de 25 desembre 1352 a 23 gener 1354; Manual notarial Bat Car 76/1, de 30 març 1363 a 14 gener 1364.

notaris farien ús de formularis jurídics per estendre els originals i, només en el cas de documents amb una certa complexitat, introduirien assentaments *in extenso* per tal d'evitar errors de contingut a la redacció *in mundum*.

No obstant, trobem a partir de l'any 1376 l'establiment d'un sistema de doble enregistrament als protocols de la vila de Cardona, amb l'aparició de manuals notariais i llibres de notes. Malgrat que el primer llibre de notes que trobem data de l'any 1388⁵¹, atès el mal estat de conservació dels llibres anteriors exclosos de consulta, la disposició i ordenament interns dels manuals fragmentaris de 1376 i 1381 suggereixen ja l'adopció d'un sistema de doble enregistrament.⁵² Posteriorment trobem altres llibres de notes com per exemple el de l'any 1399-1400 del notari Pere Carbonell.⁵³

En relació al perquè de l'adopció del sistema de doble enregistrament de l'instrument notarial a la vila de Cardona a partir de l'any 1376, trobem que hi hagué una estreta vinculació d'aquest fet amb el pas del vescomtat a comtat de Cardona l'any 1375, sota la titularitat del comte Hug I Folc de Cardona. La incorporació de nous termes com el vescomtat de Vilamur, la baronia de Bellpuig i de Juneda sota la jurisdicció del comtat de Cardona, va jugar al nostre enteniment un paper important en el desenvolupament d'un sistema de doble enregistrament, poder adaptat d'altres termes, per la necessitat de mantenir un control estricte sobre la documentació que s'expedia en ampliar-se l'àmbit d'actuació dels notaris públics de Cardona; principalment els que actuaven a instancies del comte amb facultat *ubique locorum*.

La notaria eclesiàstica gironina de la vila d'Amer

LA VILA D'AMER I EL MONESTIR BENEDICTÍ DE SANTA MARIA D'AMER (S. IX-XIV)

Com molts altres nuclis poblacionals catalans conformats a l'edat mitjana, la constitució de la vila d'Amer estigué estretament vinculada amb el seguit de possessions eclesiàstiques que estructuraren el territori català alt-medieval. Establerta primerament a Sant Medir de Cartellà ca. l'any 830, tal i com mostra un precepte del rei franc Carles el

⁵¹ BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Manual de Pere Carbonell Bat Car 9/5, de 8 maig 1388 a 6 desembre 1388. Vegeu l'apèndix, doc. 8.

⁵² BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Manual notarial fragmentari Bat Car 80/3, de 12 setembre 1376 a 2 novembre 1376; Manual notarial fragmentari Bat Car 82/3, de 29 gener 1381 a 22 desembre 1387. Vegeu l'apèndix, doc. 7.

⁵³ BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Llibre notarial de Pere Carbonell de 28 desembre 1399 a 2 desembre 1400. Vegeu l'apèndix, doc. 9 i 10.

Calb el 14 de maig de l'any 844,⁵⁴ la comunitat benedictina es traslladà a mitjans del segle X a la vila d'Amer, que formava part de les seves possessions territorials, com a conseqüència del creixent nucli poblacional que s'establí al voltant de l'església i, d'altra banda, pel control directe de les possessions territorials meridionals que havien incorporat a través de donacions i llegats, com fou el cas d'Osor i Far.

Així doncs, trobem el 9 de novembre de l'any 949 la consagració del bisbe Gotmar de Girona, a prec del comte Borrell II, de les esglésies de Santa Maria d'Amer, Sant Joan i Sant Benet⁵⁵ i, d'altra banda, l'acte d'elecció d'Eimeric com a abat de Santa Maria d'Amer, succeint l'abat Alexandre, amb el consell del comte Borrell, el bisbe Gotmar de Girona i d'altres senyors i eclesiàstics.⁵⁶ L'acte de consagració, a més a més de l'estipulat, va dotar al monestir dels delmes, les primícies, les oblacions i els termes de les viles de Lloret Salvatge, Riu-sec, Rocasalva, Gallisà i la vall d'Amer,⁵⁷ i va incorporar per donació del comte Borrell sota el seu domini i jurisdicció els alous i altres terres que disposava de la vall d'Anglès.⁵⁸ A mesura que va transcórrer el temps, les possessions del monestir van anar creixent considerablement no només a través de donacions i llegats, sinó també a través de compres com fou el cas de la venda feta l'any 1195 per l'abat de Sant Benet de Castres al monestir de Santa Maria d'Amer dels drets sobre possessions situades a les parròquies de Fontclara, Sant Feliu de Boada, Rupià, la Sala, Canet de Verges i Vilacolum, per un preu de 5.000 sous barcelonesos i 300 sous melgoresos.⁵⁹

⁵⁴ R. D'ABADAL I DE VINYALS, *Catalunya carolíngia. Els diplomes carolingis a Catalunya*, Institut d'Estudis Catalans, II, 1926-1950, edició facsímil 2007, primera part, p. 11-13; R. D'ABADAL I DE VINYALS, *Catalunya carolíngia. Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*, Institut d'Estudis Catalans, 2003, es publica el regest a la primera part, doc. núm. 25, p. 82; E. PRUENCA, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer* (edició a cura de Josep M. Marquès), Fundació Noguera, 1995, doc. núm. 2, p. 27-29.

⁵⁵ R. D'ABADAL I DE VINYALS, *Catalunya carolíngia. Els comtats de Girona...*, doc. núm. 287, p. 265-266; E. PRUENCA, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, doc. núm. 9, p. 38-39.

⁵⁶ R. D'ABADAL I DE VINYALS, *Catalunya carolíngia. Els comtats de Girona...*, doc. núm. 287, p. 265-266; E. PRUENCA, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, doc. núm. 10, 39-41.

⁵⁷ "... donavit atque concessit ad eundem cenobium decimas et primicias et oblaciones fidelium de villa que dicitur Loreddo cum finibus et terminis suis, et de villa que dicitur Rivosicco cum finibus et terminis suis, et de villa que dicitur Albeccario cum finibus et terminis suis, et de valle que dicitur Amera cum finibus et terminis suis...". Vegeu l'edició documental a E. PRUENCA, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, doc. núm. 9, p. 38 i les correspondències toponímiques a l'estudi J. PUIGDEMONT OLIVERAS, "L'acta de consagració de l'església de Santa Maria d'Amer", *Quaderns de la Selva* (Santa Coloma de Farners) 14 (2002), p. 117.

⁵⁸ "Ideoque ego Borrellus comes in die dedicacionis harum ecclesiarum dono ibidem pro amore Dei et remedium anime mee alodem quem habeo in comitatu Ierundensi in valle que dicitur Anglès sive ipso Lauro, quantum ibidem abeo vel pro quacumque voce succedere debeo". Vegeu R. D'ABADAL I DE VINYALS, *Catalunya carolíngia. Els comtats de Girona...*, doc. núm. 287, p. 265-266; E. PRUENCA, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, doc. núm. 9, p. 39.

⁵⁹ *Ibidem*, doc. núm. 49, p. 92-95.

Al segle XIII, a més a més del privilegi de notaria concedit pel rei Jaume I l'any 1238 que comentarem més endavant, es va produir una certa limitació de la jurisdicció reial sobre la vila d'Amer l'any 1274⁶⁰ que, posteriorment, seria venuda al monestir l'any 1364 per 23.000 sous; essent necessària la venda de les seves possessions a Sant Hipòlit de Voltregà, a més a més de demanar préstecs amb interessos per valor de 3.000 sous anuals.⁶¹ Així doncs, ens trobem al segle XIV amb què el monestir de Santa Maria d'Amer comprenia una gran quantitat de propietats immobles com masos, a més a més de tots els drets ja esmentats, conformant una important senyoria territorial i jurisdiccional.

LA NOTARIA D'AMER ALS SEGLES XIII-XV

El privilegi de concessió

El 18 de novembre de l'any 1238, el rei Jaume I va concedir en perpetuïtat al monestir d'Amer i a l'abat Berenguer el privilegi d'anomenar notaris a la vila i a tota la parròquia de Sant Miquel d'Amer.⁶² Una concessió que vingué a regular *de facto* l'escrivania eclesiàstica preexistent, tal i com podem observar en l'activitat de l'*scriptor* Arnau de Crosses, qui després fou el primer notari públic de la vila d'Amer.⁶³ Així doncs, ens trobem davant un paradigma del procés de constitució de gran part de les notaries baix-medievals catalanes, a través de la confirmació d'una realitat ja existent procedent del període alt-medieval i l'alt grau de desenvolupament dels productors de documents que, en la seva majoria, foren eclesiàstics.

No obstant, hem de tenir en compte que la notaria d'Amer fou una institució de creació reial, propietat del monestir de Santa Maria d'Amer a través del privilegi de notaria del rei Jaume I. La incidència o àmbit d'actuació d'aquesta dins la vila i la parròquia de Sant Miquel d'Amer, la constituí com una scrivania parroquial que estava sota la direcció de l'abat del monestir; posseint l'abat la facultat d'instituir als notaris, tot

⁶⁰ Ibidem, doc. núm. 146, p. 234-235.

⁶¹ X. SOLÀ I COLOMER, *El Monestir de Santa Maria d'Amer a l'època moderna: religió, cultura i poder. De la reforma benedictina a la vigília de les desamortitzacions (1592-1835)*. Barcelona, 1, 2010, p. 37-38.

⁶² "... *damus et concedimus in perpetuum monasterio Ameriensi et tibi Berengario eiusdem loci abbati tuisque successoribus ut possitis habere publicum tabellionem in vestra villa de Amerio et in tota parrochia Sancti Michaelis de Amerio...*" (ACA, Monacals Amer, núm. 68 (550 x 211 mm)). Vegeu E. PRUENCA, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, doc. núm. 101, p. 159-161.

⁶³ Així podem veure el maig i març de l'any 1235, dos documents de compravenda amb la subscripció "*Arnallus de Crosis qui hoc scripsit, die et anno quo supra*" (ACA, Monacals, Amer núm. 59-60) i, després de la concessió del privilegi de notaria l'any 1238, una donació del 13 de maig de 1239 amb la subscripció "*Arnallus de Crosis, publicus notarius Amerii, qui hoc scripsit die et anno quo supra*" (ACA, Monacals, Amer, núm. 69). Vegeu E. PRUENCA, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, doc. núm. 92-93; 102, p. 148-151; 161-162.

i que havia de ratificar periòdicament i esmentar en els nous nomenaments d'aquests l'origen reial.

Els notaris públics de la vila d'Amer

Tal i com ja hem esmentat en l'apartat anterior, d'acord amb la documentació original conservada a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i editada per l'Esteve Pruença, podem afirmar que el primer notari públic de la vila d'Amer fou Arnau de Crosses. La seva activitat sembla ser que es va desenvolupar entre el 1238 amb la concessió del privilegi de notaria i el 1262, d'acord amb un compromís on Ramon de Boada i la seva esposa Alamanda prometen servir la indemnitat d'Arnau d'Aveneta i altres de Sant Julià del Llor, fermances d'un préstec de 800 sous que han rebut.⁶⁴ No obstant, si ens atenem als protocols de la notaria d'Amer dels fons notariais de l'Arxiu Històric de Girona, trobem que el primer llibre que es conserva data entre el 12 de desembre de 1261 i el 20 de juliol de 1262, amb la subscripció dels notaris públics de la vila Arnau de Crosses i Ramon de Susqueda.⁶⁵ Un fet que presenta la coexistència durant un període determinat de temps d'ambdós notaris al capdavant de la notaria, tal i com succeiria posteriorment entre Ramon de Susqueda i Pere de Planca els anys 1272-1284, entre d'altres.

A continuació, presentem a través d'un quadre informatiu el seguit de notaris que actuaren com a titulars a la vila d'Amer fins al segle XV, amb els anys d'actuació i la quantitat de protocols que es conserven als fons notariais de l'Arxiu Històric de Girona.

Notari	Anys d'actuació	Protocols conservats
Arnau de Crosses	1238-1262	1
Ramon de Susqueda	1261-1303	8
Pere de Planca	1278-1284	1
Bartomeu Descatllar	1307-1337	14
Bonanat Ballester	1325-1355	52
Bernat Tufarer	1355-1406	73
Bartomeu Collell	1396-1444	25

⁶⁴ ACA, Monacals, Amer, núm. 94. En la subscripció d'aquest document, podem llegir "*Arnaudus de Crosis, publicus notarius Amerii, qui hoc scripsit cum litteris in IIII linea, die et anno quo supra*". Vegeu E. PRUENCA, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer*, doc. núm. 134, p. 212-213.

⁶⁵ AHG, Fons notariais. Districte de Girona, Notaria d'Amer, Arnau de Crosses, Protocol 12 desembre 1261 a 20 juliol 1262. Es tracta d'un protocol notarial que consta de 16 f. en quart, sense enquadernar i que presenta un estat de conservació regular. Vegeu M. A. ADROER I PELLICER & AL., *Catàleg dels protocols del districte de Girona (I)*. Fundació Noguera, 1996, p. 52.

Dalmau Tufarer	1404-1420	17
Joan Colomer	1431-1433	1
Bernat de Boada	1432-1433	1
Esteve Puig	1435-1436	1
Joan Serra	1438	1
Pere Joan de Puig	1444-1445	6
Pere Ros	1454-1483	15
Joan Falgueres	1463-1469	3
Bernat Caselles	1472-1494	9
Pere Font de Borrell	1478-1491	2
Total de protocols conservats		230

En relació al nostre objecte d'estudi ens centrarem en l'activitat dels notaris Bonanat Ballester i Bernat Tufarer, que actuaren als anys següents de les Corts de Perpinyà de 1351 i el Concili de Tarragona de 1364, per veure les característiques dels registres notariais i l'adopció o no del sistema de doble enregistrament de l'instrument notarial.

ELS PROTOCOLS NOTARIALS DE LA VILA D'AMER

Estat de conservació

Els protocols de la notaria d'Amer conservats al "Fons notarial del districte de Girona" de l'Arxiu Històric de Girona, anteriorment a 1984 constituït com a Archivo Histórico Provincial, presenten un seguit de 908 volums dels quals 230 corresponen al període baix-medieval. La notaria d'Amer conté els volums més antics del fons notarial de l'arxiu, essent el primer protocol el llibre de registre dels notaris Ramon de Susqueda i Arnau de Croses l'any 1261, a més a més d'altres 9 protocols corresponents també a la segona meitat del segle XIII.

En relació al seu estat de conservació, trobem que els protocols de la notaria d'Amer han arribat als nostres dies força malmesos i fragmentats com a conseqüència, en gran mesura, del seu recorregut històric. Malgrat no disposar d'una informació detallada al respecte de la seva història a l'edat moderna i contemporània, suposem que el seu deficient estat de conservació es deu a les precàries condicions pròpies de moltes biblioteques eclesiàstiques, on trobem l'acció continua dels rosegadors i la humitat sobre els llibres de registre; essent aquesta última la més nombrosa i problemàtica. Un estat que

ens ha dificultat la tasca d'investigació duta a terme en aquest estudi, per la fragmentació dels volums, arribant a haver-hi protocols amb una desena de folis conservats. Així mateix, són poques les encuadernacions originals en pergamí que es conserven, essent freqüent la salvaguarda dels documents a través de les carpetes de cartró i el paper especial emprat per l'arxiu.

Característiques paleogràfiques

Els registres notarials consultats en el present apartat, corresponents al segle XIV, presenten cossos d'escriptura propers encara a les formes de la lletra gòtica catalana i altres més propers a les formes de la gòtica bastarda. A nivell general i, sense entrar en particularitats puntuals, podem afirmar que els registres presenten una escriptura minúscula força cursivitzada i levogira, encabida en un esquema quadrilíneal amb una homogeneïtat entre astils i caiguts, amb una caixa d'escriptura no sempre marcada, un mòdul proporcionat, poc pesada i adequada en el contrast entre traços primis i gruixuts, amb un traçat força continu marcat per la utilització de nexes com *do, st, si* i *ci*, i lligadures menys profuses i, en darrer lloc, un angle d'escriptura de 60°. En relació al sistema braquigràfic, es fa un ús habitual d'abreviacions per suspensió i contracció, essent menys freqüent el procediment de l'afèresi. Al marge dels signes especials d'abreviació *-um, -er, -us, con-, contra-* i els referents a la *q* i la *p*, destaquem l'ús habitual del barrat horitzontal i les lletres sobreposades *i, o* i *a*.

Característiques formals i notes de diplomàtica

Els protocols notarial del fons de la notaria d'Amer que es conserven a l'Arxiu Històric de Girona, presenten generalment un format en quart els que corresponen a la primera meitat del segle XIV i un format en foli els de la segona meitat de segle. El mal estat de conservació del fons i la habitual composició fragmentària de les unitats documentals, no ha permès salvaguardar en la majoria dels casos les cobertes originals; essent freqüent, en els casos que es conserven, la encuadernació en pergamí documental. A més a més, com a conseqüència d'aquesta situació, trobem que la majoria de manuals presenten un número de folis reduït, oscil·lant entre uns 30-40 folis de mitjana, malgrat que també es conserven en menor proporció manuals i llibres complets de 100 i 200 folis, sobretot a partir de la segona meitat del segle XIV i el segle XV.

A nivell intern, els protocols mantenen una disposició cronològica dels assentaments, emprant la calendació romana i l'any de l'encarnació als corresponents a la primera meitat del segle XIV, i el sistema directe i l'any de la nativitat del senyor als

de la segona. L'espaiat entre els assentaments tendeix, generalment, a ser normal, malgrat que als manuals que presenten un format en quart, trobem una major aglutinació d'aquests, en consonància amb l'aprofitament de l'espai. En relació a la notació diplomàtica, a més a més dels barrats clàssics de la confecció *in mundum* i la creu d'aspa o línia ondulada per la cancel·lació del document, acompanyats de les notes marginals *f* (=factum/fiat), *t* (=traditum) i *ct* (=clausum traditum), hem de destacar la nota *in libro est*, que indica la redacció in extenso del document en un altre llibre de registre.⁶⁶ També trobem les notes *d* (=debet) i *p* (=paccatum/paccavit) relatives a les taxes cobrades pels notaris en l'expedició de la documentació⁶⁷ i, d'altra banda, apareixen esporàdicament les dues línies diagonals per indicar la ferma de l'autor; essent infreqüent l'aparició dels termes *iuravit* i *homagium*.

EL SISTEMA D'ENREGISTRAMENT A LA NOTARIA D'AMER

Els protocols de la notaria d'Amer de la primera meitat del segle XIV, presenten una disposició dels assentaments concisa i etceterada, en consonància amb els registres notariais del sistema d'enregistrament únic ja esmentats en el cas de Barcelona i Cardona.⁶⁸ Així mateix, també trobem que s'empren llibres especials pels testaments i, en el cas de les procures i heretaments, sovint trobem la seva redacció *in extenso* als propis llibres de registre, intercalant-se amb els assentaments breus i etceterats. Arran de les Corts de Perpinyà (1351) i el Concili de Tarragona (1364), trobem la mateixa disposició dels assentaments, poder més extensos en quant a la informació del negoci jurídic, però etceterant les seves clàusules.⁶⁹

No obstant, comencem a veure ja a partir de l'any 1351 la proliferació de l'expressió marginal *in libro est*, generalment associada a àpoques i vendes, com per exemple trobem en els manuals del 1353⁷⁰ i 1365.⁷¹ Un fet que ens indueix a pensar en la utilització de llibres especials de compravendes i àpoques on, per la necessitat de portar

⁶⁶ AHG, Fons notariais, Amer, Bernat Tufarar, Manual de 19 febrer 1365 a 22 desembre 1365, *f.* 12r.

⁶⁷ Així observem, per exemple, en un document de l'any 1351 la nota marginal "*paccavit IIII*", en referència al pagament fet al notari per l'expedició del document (AHG, Fons notariais, Amer, Bonanat Ballester, Manual de 25 abril 1351 a 19 març 1351, *f.* 25v). Vegeu l'apèndix, doc. 12.

⁶⁸ AHG, Fons notariais, Amer, Bonanat Ballester, Manual de 20 febrer 1335 a 8 febrer 1345, *f.* 4r. Vegeu l'apèndix, doc. 11.

⁶⁹ AHG, Fons notariais, Amer, Bernat Tufarar, Manual de 25 agost 1355 a 14 març 1356, *f.* 7v. Vegeu l'apèndix, doc. 13.

⁷⁰ AHG, Fons notariais, Amer, Bonanat Ballester, Manual fragmentari de 2 maig 1353 a 27 agost 1353, *f.* 3r.

⁷¹ AHG, Fons notariais, Amer, Bernat Tufarar, Manual de 19 febrer 1365 a 22 desembre 1365, *f.* 12r. Vegeu l'apèndix, doc. 14.

un control estricte i quotidià sobre aquestes transaccions, es redactarien *in extenso*.⁷² Hem de tenir en compte que aquest tipus de llibre especial era força freqüent a les notaries catalanes, tal i com podem observar en el cas de l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. No obstant, també hem de considerar la possibilitat de què l'extensió d'aquests documents es realitzés en llibres comuns, aspecte aquest que necessitaria d'un anàlisi més minuciós dels protocols conservats.

Pel que fa a la resta de negocis jurídics, el patró que es segueix sembla ser en certa mesura anàleg al sistema d'enregistrament que hem vist en el cas de Cardona, intercalant els assentaments breus amb alguns d'extensos; responent així a un presumible esquema model/patró o, d'altra banda, a l'extensió de documents amb unes formalitats diplomàtiques més complexes. Malgrat tot, hem de tenir en compte que a la notaria d'Amer si que podem parlar, d'acord amb les observacions fetes fins al moment, d'un sistema de doble enregistrament de l'instrument notarial, almenys en el cas de les compravendes i èpoques.

⁷² AHG, Fons notarians, Amer, Bernat Tufarer, Manual de 19 febrer 1365 a 22 desembre 1365, f. 12v. Vegeu l'apèndix, doc. 15.

CONCLUSIONS

Així doncs, tal i com hem pogut veure al llarg d'aquest treball, l'escriptura en època clàssica s'introduí en l'àmbit dels negocis jurídics arran de la conquesta del Peloponès i la maduresa dels contactes culturals i comercials entre Roma i Orient. Una influència que en l'aspecte documental fou notable a través dels *nomina transscripticia*, essent la primera referència al document escrit com a constitutiú de dret a Roma, i els documents grecs *syngraphum et chirographum*; amb especial atenció a aquest últim, per constituir-se com a mitjà de prova de la conformitat de les parts.

No obstant, en relació amb els fonaments romans de la institució notarial medieval, aquests contractes, al marge d'algunes formalitats en quant a la subscripció de les parts en el cas dels documents grecs, només enllacen amb aquesta en quant a l'element constitutiú de dret. És, si més no, en el cas dels testaments i la seva redacció com a mitjà de prova de l'acte oral, on si trobem part d'aquests fonaments en la figura dels *testamentarii*: una categoria no professional d'escriptors que tingué estreta relació amb la posterior figura del *tabellio* i, en conseqüència, amb el notari baix-medieval.

El segle III va marcar un punt d'inflexió en el desenvolupament de l'escriptura i la formalització dels negocis jurídics entre particulars, arran de l'Edicte de Caracal·la i les conseqüències que en derivaren de l'extensió de la ciutadania romana i el *ius civile* a tots els habitants de l'imperi. L'adopció del sistema de publicitat grec consistent en l'enregistrament dels documents de caire privat en els arxius públics de les cúries municipals, va dotar a la societat baix-imperial d'una major seguretat en el tràfic jurídic; fet que ens permet connectar la *praxis* del notari baix-medieval, a través del principi de matricitat o protocol·lització documental, amb aquesta pràctica administrativa romana.

A més a més, hem pogut observar com l'escriptura s'introduí dins el món oral contractual romà, en l'àmbit de la prova documental, arribant a establir-se la *stipulatio* de forma escrita com a mitjà probatori. No obstant, l'aspecte més important en relació a la formalització dels negocis jurídics i la gènesi de la institució notarial baix-medieval, és l'aparició de noves formes contractuals i la consolidació dels *tabelliones* com a categoria professional d'escriptors, que trobaria la seva completa regulació en el *Corpus Iuris Civilis* de Justinià. Malgrat que la institució notarial, tal i com l'entenem avui en dia, no va existir en època baix imperial, si que hem pogut resseguir el que Nuñez Lagos anomenà "història de les funcions notariales", veient els diversos elements d'època romana que,

arran del renaixement de la ciència jurídica, serien interpretats pels juristes bolonyesos del segle XII en la formulació de la doctrina notarial.

En l'època de transició a l'alta edat mitjana, els *tabelliones* i les tradicions documentals romanes van sobreviure a la caiguda de l'imperi romà d'occident, adaptant-se a la idiosincràsia de cada territori i esdevenint actors principals en la formulació del dret pràctic, sobretot en relació al dret d'obligacions. Així doncs, trobem que al costat d'aquests *tabelliones* laics, es desenvolupà una classe de *notarii* eclesiàstics que, progressivament, anirien aglutinant la funció redactora dels negocis jurídics establerts entre particulars, fins establir-se definitivament ja a l'alta edat mitjana.

En relació al document, veiem com en aquesta època de transició es produeix un canvi en la seva naturalesa jurídica arran de la simbiosi entre les tradicions germànica i romana, que donà pas al document dispositiu i a l'inici del procés d'identificació del negoci jurídic amb la forma escrita, que arrelaria definitivament a la baixa edat mitjana. A més a més, el procediment de la *insinuatio*, malgrat sobreviure a l'imperi com a sistema de publicitat, va experimentar una progressiva caiguda en desús com a conseqüència del valor del document romà-germànic i la simplificació del dret, restant inexistent ja a finals del segle VIII. Malgrat certes diferències, hem pogut observar com els models documentals dels nous regnes presenten una sèrie de característiques comunes en el seu fons i terminologia, que evidencien la utilització de formularis en la redacció dels documents per part dels *scribae seu tabelliones* alt-medievals.

L'alta edat mitjana fou una època marcada per la indeterminació, en molts aspectes, envers la formalització dels negocis jurídics. No obstant, s'introduïren elements substancials que fonamentarien la institució notarial baix-medieval. Així doncs, arran del domini carolingi de la península itàlica a partir del segle VIII, es va establir la creació oficial dels *scriptores/notarii* per part de les autoritats competents, a més a més d'un control de l'accés a l'ofici a través de la idoneïtat tècnica i moral dels seus integrants; ambdós factors indispensables per la conformació del notariat prebolonyès. Als comtats catalans, malgrat no tenir una reglamentació estricta al respecte, s'articulà una classe d'escrivents professionals, generalment eclesiàstics, amb una gran qualitat tècnica, que seria fonamental pel posterior establiment del notariat italià baix-medieval als territoris catalans. D'altra banda, hem pogut observar com es va produir un procés de simplificació dels formulismes i un progressiu allunyament de certes tradicions germàniques, que donarien pas a la constitució del document prebolonyès. A més a més, la *charta* adoptaria

la pràctica de la *notitia dorsalis* com a matriu del document, malgrat que, a diferència de la *scheda* baix-medieval, només tindria una voluntat merament pràctica.

Arran del desenvolupament de les ciutats, la progressiva constitució d'una economia de mercat i el sorgiment d'una burgesia comercial als segles XI i XII, s'establí a l'occident europeu un nou context socioeconòmic i cultural que necessitava nous instruments per respondre a les situacions que en derivaren. Així doncs, com a conseqüència d'aquest nou clima i motivat pel principi d'unió jurídica carolíngi, es va produir un renaixement de la ciència jurídica a la península itàlica a través de l'escola de glossadors de Bolonya que, fonamentat en el dret justinianeu i la renovació canònica, va propiciar la creació de la doctrina i la institució notarial. Aquest fet es manifestà com el resultat d'una necessitat social, a través de la simplificació dels sistemes de publicitat documental d'èpoques anteriors, dotant a l'*scriptor* alt-medieval de la facultat emanada per l'autoritat de redactar i autoritzar documents amb plena validesa probatòria. D'aquesta forma, es produí el pas de l'*scriptor alt-medieval* al *notarius publicus* i, conseqüentment, de la *charta* a l'*instrumentum publicum*, dotant al tràfic jurídic d'una major dinamització i seguretat.

Aquest incipient notariat italià, es difongué ràpidament arreu de l'occident europeu a través de la introducció del *ius commune* al conjunt d'ordenaments jurídics de l'època. En el cas de Catalunya, trobem que el notariat s'inicià a partir de la segona meitat del segle XII sota l'empara de les institucions eclesiàstiques, d'acord amb la realitat alt-medieval, i del poder reial fins establir-se plenament ja al segle XIII. El desenvolupament tècnic dels escriptors alt-medievals va propiciar que als territoris del Principat no fos necessària una ordinació general sobre la institució notarial; essent només reglamentades certes qüestions desenvolupades de les noves realitats juridico-pràctiques. També hem pogut observar com la institució notarial a la baixa edat mitjana es va desenvolupar en correlació fàctica amb el panorama jurisdiccional de l'època, establint-se una sèrie de tipus de notaris en funció de l'autoritat de qui emanava la *fides publica*: la monarquia, els municipis, les baronies i les institucions eclesiàstiques.

En relació a l'*instrumentum publicum*, hem pogut demostrar a través de la pràctica documental com la doctrina notarial desenvolupà una forma reglada de producció, consistent en la redacció sumària del negoci a través d'esborranys i, posteriorment, llibres de registre per donar major seguretat al tràfic jurídic i comprovar la seva validesa com a mitjà probatori. A més a més, en consonància amb el desenvolupament dels negocis

jurídics iniciat ja a l'alta edat mitjana, el període baix-medieval fou la culminació de la plena identificació del negoci jurídic amb la forma escrita; consolidant-se d'aquesta forma definitivament els dos *essentialia* que fonamentarien l'*instrumentum publicum*: la fe pública com a mitjà probatori i l'escrit com a element constitutiu de dret i, per tant, generador d'obligacions.

En relació al sistema d'enregistrament emprat a les notaries catalanes, hem pogut observar com el model explicat per Maria Teresa Ferrer i Mallol en el cas de Barcelona amb la implantació a partir de les Corts de Perpinyà de l'any 1351 del sistema de doble enregistrament, no s'aplicà a altres indrets com la vila de Cardona i l'escrivania de l'església parroquial de Sant Miquel o la notaria gironina de Santa Maria d'Amer, almenys durant les primeres dècades de la segona meitat del segle XIV. Així doncs, podem afirmar presumiblement que les notaries localitzades a indrets menys poblats i, amb un tràfic jurídic menys abundant en relació a les grans ciutats, mantindrien el sistema d'enregistrament únic amb certes particularitats com és el cas exposat de la notaria d'Amer. No obstant, hem de tenir en compte que les observacions fetes al respecte corresponen a casos particulars i que, per tal d'establir una teoria general, seria convenient fer un estudi més exhaustiu sobre les notaries catalanes d'arreu del territori català als segles XIV i XV.

A mode de conclusió, al llarg d'aquest treball hem pogut constatar com la institució notarial no fou una creació *ex novo*, sinó que fou el resultat de l'aglutinació i simplificació dels processos pràctics i administratius d'èpoques anteriors en relació a la formalització dels negocis jurídics, que es configurà a la baixa edat mitjana com a conseqüència de les conjuntures socioeconòmiques, polítiques i culturals, amb la voluntat de donar resposta a les noves realitats que es desenvolupaven. Així doncs, s'articulà algunes vegades com a motor dels canvis que es van produir i, d'altres, com a dinamitzador d'aquests, que obririen progressivament un camí cap al renaixement humanista.

NORMES DE TRANSCRIPCIÓ

Els criteris adoptats en aquesta edició han estat els proposats per la Comissió Internacional de Diplomàtica. Pel que fa a les transcripcions, hem seguit els criteris acceptats generalment entorn a la disposició del text i els usos ortogràfics, essent tan fidels com sigui possible a l'original; desenvolupant totes les abreviatures i indicant els errors comesos per l'escrivà amb l'indicatiu (*sic*); regulant la utilització de u i v d'acord amb els usos actual i, en el cas de la i, mantenint el seu valor vocal; regularitzant l'ús de majúscules i minúscules segons els criteris ortogràfics actuals, així com la puntuació dels textos; i adaptant als criteris actuals els mots units o separats irregularment. Els signes convencionals de l'edició són els següents: [] mots o lletres il·legibles que hem reconstruït hipotèticament; [...] mots o lletres que, per un forat o una corrosió de la tinta, no es poden llegir correctament. S'ha utilitzat [*cursiva*] per a les expressions d'etceteració de les clàusules del document.

Per la redacció dels regestos, hem utilitzat l'estil subjectiu, aportant la informació essencial per fer els documents clars i entenedors. Així mateix, hem normalitzat els topònims i antropònims llatins al català, d'acord amb els criteris generalment acceptats actualment, tot intentant ésser el més fidel possible al text original. La taula de tradició incorpora la informació relativa al procés de gènesi documental, centrat exclusivament en els llibres de registre, malgrat l'aportació, quan ha estat possible, d'altres documents relatius a les fases successives del procés de redacció. Així doncs, utilitzem la lletra "R" per designar la còpia d'un registre i la lletra "E" per l'esborrany (cèdula). En darrer lloc, les notes de cada document es disposen a través d'una enumeració alfabètica al final de la transcripció, establint una crítica documental del text amb les seves anomalies, adherències i notes diplomàtiques.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1

BITLLET

[1388 agost-1389 abril. Barcelona]

Bitllet demanant la confirmació d'un establiment. *Es demana al [notari de Barcelona Bernat Nadal] que faci una carta on consti que Bernat Carlet, la seva dona Elisenda, la seva filla Eulalia i la seva germana Ramona, lloen l'establiment d'un alberg fet per Guillem Roger a Berenguer Esteve. Així mateix, li demanen que faci constar l'obligatorietat de les clàusules del dit establiment a aquells qui pervindrà.*

O. AHPB, Bernat Nadal, Manual de 26 agost 1388-15 abril 1389. Paper solt. Bon estat de conservació.

Dictats la carta con en Bernat Carlut; la dona n'Alichsen, muller sua; la² dona n'Aulalya, filla sua, muller d'en Bernat Amat; la dona na Ramona, germa³ na del dit Bernat Carlut, qui està a Sent Matheu, muller qui ffou d'en Guillem Box⁴ de Val Traygera; loen l'estapbliment ffet per en Guillem Roger a n Berenguer Esteve⁵ de l'alberch, que no hi contravendran per rahó del vincle. Enperò,⁶ en aquella carta ffets mensió que els vollen e·s retenen que si·l dit⁷ vincle avia loch, que aquelles coses que lo dit Guillem Roger se retench en⁸ lo dit establiment romangen hobbligades aquel ho aquels a qui lo⁹ dit vincle pervendrà.

2

BITLLET

[1367 desembre. Barcelona]

Bitllet demanant la redacció d'un contracte de treball. *Pere ça Font, [mercader], demana al notari de Barcelona Francesc de Ladernosa, que faci un contracte de treball de dos anys com a factor per un sou de 40 lliures i el seu manteniment a Bartomeu d'Olivella, portador de la carta, essent fiador el seu germà Guillemó d'Olivella. Així mateix, informa que al vespre o a l'endemà ambdós passaran per fermar la carta.*

O. AHPB, Francesc de Ladernosa, bossa del manual comú de 29 octubre 1366-11 setembre 1368. Paper solt (9 x 11cms.), trencat al marge inferior. Al dors restes de segell de cera vermella.

a. M. T. FERRER I MALLOL, "La redacció de l'instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes", EHDAP (Barcelona) IV (1974), p. 29-192.

Sènyer, en Barthomeu d'Olivela que·us aporta aquest albarà² sterà ab mi per feador; don-li XL lliures de dos anys,³ amengat; dóna per fermansa en Guillemó de Olivela, ffrare seu.⁴ Si a Déu plau, a nit ho lo matí, jo saré^a a vós ab lo dit⁵ en Barthomeu; el ferà la saguretut que s'i pertany, jo feramaré⁶ le carta; per què adés prenets, si us plau, la dita carta. Le fermansa⁷ he abastant del dit Guillemó axí com pus fermament se puga fer⁸ a profit meu.

⁹ Vostre, Pere ça Font.

(Al dors) Al honrat sènyer en Ffrancesch de Laderrosa, notari.

a. *Segueix ab ratllat.*

3

CÈDULA

1401 octubre 31. Barcelona

Àpoca. *Berenguer Clotes, mercader i ciutadà de Barcelona, reconeix que Francesc ça Rovira, mercader i ciutadà de Barcelona, li ha donat vuit de les dos-centes quinze lliures que el dit Francesc va acordà pagar a Antoni Vila, ciutadà de Barcelona, per la compra d'unes cases, situades a la dita ciutat, i un cens de dos morabatins que rebia d'Umbert Moles, rubricador i ciutadà de Barcelona, per la possessió d'unes cases pròximes. D'acord amb un document fet pel notari públic de Barcelona Antoni Solà el 9 de gener de l'any 1392, Antoni Vila autoritzà a Berenguer Clotes per rebre les dites vuit lliures en comanda.*

E. Barcelona, AHPB, Bernat Nadal, Compravendes i àpoques, Tercium manuale vendicionum de 22 juny 1400-9 juny 1402. Paper solt. Bon estat de conservació.

Die lune XXXI die mensis octobris anno a Nativitate Domini M° CCCC° I°.

²Berengarius^a Clotes,^b mercator civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis Ffrancisco ça Rovire, mercatori civi Barchinone,³ quod ex illis CC° XV libris precio quarum Anthonius Vili, civis Barchinone, vobis vendidit⁴ quoddam hospicium et quoddam censuale duorum morabatinorum *et cetera*, dedistis et restituistis⁵ michi octo libras quas dictus Anthonius confessus fuit a me habuisse et recepisse et tenere in⁶ mea comanda et puro ac plano deposito, cum instrumento facto in posse Anthonii Solani,⁷ quondam notarii publici Barchinone, VIII die januarii anno a Nativitate Domini M°CCC°XC°II°. Et ideo⁸ renunciando *et cetera*, in testimonium *et cetera*, preter hec promitto vobis et dicto Anthonio Vili^d quod si apparuerit aliquis prior tempore⁹ et iure potior in predictis per vos emptis, ego dabo^e vobis et dicto Anthonio dictas¹⁰ VIII° libras sine *et cetera*, dampna *et cetera*, credatur *et cetera*, obligo bona *et cetera*, iuro *et cetera*. Et nichilominus¹¹ sine eviccione *et cetera*, do et cedo vobis quod ad tuendum predicta adversus quoscumque creditores¹² questionem aliquam in predictis facientes *et cetera*, quibus iuribus *et cetera*, constituens *et cetera*,¹³ dicens *et cetera*, promittens predicta rata *et cetera*. Hec igitur *et cetera*.

¹⁴Testes venerabiles Petrus Pallaresii, civis, Johannes Petri, alias Maçot, magister scolarium, et Michael¹⁵ Petri.

a. *Sobre Berengarius dues ratlles diagonals per indicar la ferma de l'autor.* — b. *Sobre Cloties el terme iuravit per indicar el compromís mitjançant jurament de complir els termes del contracte.* — c. *Segueix X ratllat.* — d. et dicto Anthonio Vili *afegit a la interlínea.* — e. *Segueix vobis dictas ratllat.*

MINUTA DEL MANUAL

R. Barcelona, AHPB, Bernat Nadal, Compravendes i àpoques, Tercium manuale vendicionum de 22 juny 1400-9 juny 1402, f. 67r-67v.

Die lune XXXI^a die mensis octobris anno a Nativitate Domini M^oCCCC^o primo,² fuerunt^a recepta^b sequentia instrumenta licet hic notentur.

³ Berengarius^c Clotes, mercator civis Barchinone, confiteor et recognosco vobis Ffrancisco ça Rovire, mercatori⁴ civi Barchinone, quod ex illis ducentis quindecim libris monete Barchinone de terno precio quarum⁵ Anthonius Vili,^d civis Barchinone, vendidit vobis et vestris *et cetera* quoddam hospiciu[m]⁶ introitibus *et cetera* quod ipse habebat et possidebat in civitate Barchinone, in vico vo⁷cato^e de n Oliver, et totum^f illud censuale duorum morabatorum bonorum *et cetera*⁸ et totum dominium *et cetera* que ipse Anthonius habebat et recipiebat in et super quibusdam domibus cum⁹ introitibus *et cetera*, quas Ombertus Moles, rubicator civis Barchinone, habet et possidet in dicto vico¹⁰ et tenebat per dictum Anthonium ad dictum censum dictorum duorum morabatorum *et cetera*, qui hec omnia¹¹ tenebat per *et cetera vide vendicionem IX^a die mensis julii proxime lapsi*, dedistis et tradidistis michi¹² octo libras monete Barchinone de terno quas dictus Anthonius Vili confessus fuit a me habuisse et rece-¹³-pisse et tenere in mea comanda et puro ac plano deposito cum instrumento inde confecto in posse Anthonii¹⁴ Solani, quondam notarii publici Barchinone, nona die januarii anno a Nativitate Domini M^oCCC^oXC^o primo. Et¹⁵ ideo renunciando *et cetera*,⁸ salva vobis cessione subscripta, in testimonium *et cetera* et quia ante¹⁶ huiusmodi solucionem et in actu solucionis eiusdem fuit actum *et cetera*. Ideo, sine eviccione *et cetera*¹⁷ per me et meos do, cedo et mando vobis dicto Ffrancisco ça Rovire et vestris *et cetera* scilicet quantum ad tuendum¹⁸ et deffendendum predicta per vos empta et quo ad agendum adversus quoscumque creditores dicti Anthonii¹⁹ Vili et alias etiam personas vobis vel vestris in predictis hospicio et censuali questionem fa²⁰cientis *et cetera*, omnia iura *et cetera* in predictis et contra dictum Anthonium competencia *et cetera* quibus *et cetera*²¹ constituens *et cetera*. Preter hec promitto vobis et dicto Anthonio Vili quod si de cetero apparuerit ali²² quis prior tempore et potior in iure in predictis per vos^h michi solutis, ego restituum et solvam vobis^{i,f,67v} vel vestris^j omnes predictas octo libras sine *et cetera*, dampna *et cetera*, credatur *et cetera*, obligo ² bona *et cetera*, iuro *et cetera*,^k intelligatur tamen et michi expresse, retineo pro causa quo^{l3} in futurum me restituere contingat predictas^m octo libras, tunc presens apocha et cessio et⁴ omnia in presenti instrumento contenta sint etⁿ habeantur pro nullis et infectis et in ipso casu vos habeatis et⁵ teneamini michi reddere et restituere dictum comande instrumentum scincerum et integrum quod vobis⁶ tradidi^o de presenti ad hoc, ut ego a⁷ dicto Anthonio et bonis suis predictas octo libras valeamus^p cum ipso instrumento recuperare et⁸ habere presenti instrumento non obstante. Hec igitur *et cetera*.

⁹ Testes venerabiles Petrus Pallaresii, civis, Johannes Petri, alias Maçot, magister sco-¹⁰larium, et⁹ Michael Petri, scriptor, civis Barchinone.

a. [n] *corregeix* [ii]. — b. *recepta amb un signe d'abreviació ratllat*. — c. *Sobre Berengarius dues ratlles diagonals per indicar la ferma de l'autor*. — d. *Segueix mer ratllat*. — e. *Segueix pon ratllat*. — f. *Segueix id ratllat*. — g. *Segueix in tes ratllat*. — h. *Segueix emptis ratllat i michi solutis afegit a la interlínea*. — i. *Segueix seu ratllat*. — j. *El foli comença amb dicto Anthonio Vili vel suis ratllat; vel vestris afegit a la interlínea*. — k. *Segueix hec igitur et cetera ratllat*. — l. *Segueix ego ratllat*. — m. *Segueix un signe gràfic ratllat*. — n. *sint et afegit a la interlínea*. — o. *Segueix volo et iubeo per notarium tenentem scripturas scribanie dicti Anthonii Solani ratllat i de presenti afegit a la interlínea*. — p. *Segueix un signe gràfic ratllat*. — q. *Segueix I ratllada*.

NOTA DEL LLIBRE

R. Barcelona, AHPB, Compravendes i àpoques, Llibre de vendes de 9 setembre 1401-5 maig 1402, f. 34v-36r.

Die lune XXXI^a die mensis octobris anno a Nativitate Domini M^o CCCC^o primo, fuerunt recepta sequentia instrumenta quamvis hic³ notentur.

⁴ Sit omnibus notum^a quod ego Berengarius^b Clotes, mercator civis Barchinone,⁵ confiteor et recognosco vobis Ffrancisco ça Rovira, mercatori civi Barchinone, quod ex illis⁶ ducentis quindecim libris monete Barchinone de terno precio quarum Anthonius Vili, mercator⁷ civis Barchinone, vendidit vobis et vestris et quibus velitis perpetuo quoddam hospicium sive⁸ domos, cum duobus portalibus extra in via publica apparientibus, ex abisso usque in celum⁹ et cum introitibus et exitibus, omnibusque iuribus et pertinenciis suis, quod seu quas ipse An¹⁰thonius Vili habebat et possidebat in civitate Barchinone, subtus^c molendina de Ma-¹¹ri, in carraria scilicet Petri Oliverii. Et etiam totum illud censuale duorum moraba-¹²tinorum bonorum alfonsinorum et totum dominium, firmam, faticam et quodlibet aliud ius eorum,¹³ quos dictus Anthonius habebat et^d recipiebat et habere et recepire debebat in et super¹⁴-quibusdam domibus cum duobus portalibus extra in via publica apparientibus, et cum medietate¹⁵ bassie que esse solebat hospicii sive domorum supra dictarum, ex abisso usque in celum et cum¹⁶ introitibus et exitibus et omnibus pertinenciis et iuribus suis quas Ombertus Moles, tubicina-¹⁷tor civis Barchinone, habet et possidet in dicta civitate et in dicta carraria Petri Oliverii¹⁸ et tenebat per dictum Anthonium Vili ad dictum censum dictorum duorum morabatinorum¹⁹ quolibet anno perpetuo solvendorum in ffesto Nathalis Domini. Et ipse Anthonius Vili predicti hos-²⁰picium et censuale tenebat prout nunc tenetur per Guillelmum Pulinyani, textorem fustanio[rum]²¹ civem Barchinone, qui hec tenet per elemosinam pauperum sedis Barchinone succedentem in hiis²² Petro Oliverii, quondam, sub dominio et alodio prepositure ecclesia julii canonice Barchinone, prout de dicta²³ vendicione^e constat^f instrumento publico inde facto in posse notarii infrascripti nona die²⁴ mensis julii proxime lapsi, dedistis et^g tradidistis michi octo libras mo²⁵ nete Barchinone de terno quas dictus Anthonius Vili confessus fuit a me habuisse et recepisse²⁶ et tenere in mea comanda et puro ac plano deposito, cum publico instrumento inde facto²⁷ in posse Anthonii^h Solani, notarii publici Barchinone, nona die januarii anno a Nativitate²⁸ Domini M^o CCC^o XC^o primo. Et ideo renunciando excepcioni peccunie non numerate et non^{f. 35r} recepte et doli mali et accioni infactum et omni alii iuri hiis obviantii, salva vobisⁱ et vestris succesoribus cessione subscripta, ffacio vobis et vestris et dicto Antho-³nio Vili et suis de predictis octo libris michi per vos, ut pretangitur, traditis et solutis^j bonum et perpe-⁴tuum finem et pactum de ulterius non pretendo et de non agendo solemnii stipulacione val-⁵atum. Et quia ante solucionem et in actu solucionis et tradicionis dictarum octo librarum⁶ et^k post fuit expresse conventum et in pactum deductum inter me et vos, ut⁷ facerem inde vobis cessionem subscriptam, idcirco, sine tamen eviccione et bonorum meorum⁸ obligacione,¹ do, cedo et mando vobis dicto Ffrancisco ça Rovira et vestris in⁹ hiis succesoribus, omnia iura omnesque acciones reales et personales et alias quascumque¹⁰ michi competencia et competentes et competere debencia et debentes, in et pro predictis octo¹¹ libris quarum scilicet ad tuendum et deffendendum predicta hospicium et censuale per vos¹² empta adversus quascumque personas facientes seu moventes, aut facturas, vobis¹³ in eisdem questionem aliquam, petitionem vel demandam in iudicio vel extra iudicium¹⁴ et etiam quo ad agendum in

casu eviccioniſ eorumdem et non alia. Ita videlicet quod vos et vestrif¹⁵ predictifſ ſucceſores vigore preſentifſ habeatis et vobifſ et eifſ competant pleno iure prioritate¹⁶ temporifſ et iure etiam pocioritas, que michi in predictifſ per vos emptifſ preceptu dictarum octo librarum¹⁷ ante preſentem qualiter cumque competebant. Quibus iuribus et actionibus predictifſ poſſitifſ [vobifſ...]¹⁸ et vestrifſ ſucceſores predicta per vos empta deffendere et tueri et in caſu eviccioniſ uti, agere¹⁹ et experiri et omnia alia facere, quecumque et quemadmodum ego poſſem ſeu poteram ante²⁰ preſentifſ confeccionem. Ego enim iuxta formam predictam facio et conſtituo vos et veſtroſ²¹ in hiifſ dominofſ et procuratores in rem veſtram propiam. Preter hec convenio et promitto vobifſ²² dicto Ffranciſco ça Rovira et dicto etiam Anthonio Vili quod ſi forſan de cetero apparuerit ali-²³ quis prior tempore et potior in iure quam ego in predictifſ octo librifſ per vos michi traditifſ²⁴ atque ſolutifſ, ego in hoc caſu reſtituam et ſolvam vobifſ vel vestrifſ^m²⁵ in continenti, cum et ubique inde ſum requiſitufſ,²⁶ omneſ predictafſ octo librafſ michi ut predicatur per vos per ſolutafſ ſine omni videlicet dilacione,²⁷ excuſacione et excepcionem et abſque omni dampno, miſſione et intereſſe vestrifſ et veſtrorum. Et [ut ſemper]²⁸ reſtituam et ſolvam vobifſ et vestrifſ ad veſtram et eorum voluntatem indilateⁿ [omneſ et]^{f.35v} ſingulaſ miſſioneſ, ſupmtufſ, dampna et intereſſe, ſi quaſ vel ſi que vos vel veſtroſ² oportuerit facere vel modo aliquo ſuſtinere pro predictifſ octo librifſ vel aliqua ea-³ rum parte ſeu quantitate in dicto caſu a me vel meis petendis, exhigendis re-⁴ cuperandifſ et habendis in iudicio vel extra iudicium. Super quibus miſſionibus ſupmtibus,⁵ dampniſ et intereſſe, credatur vobifſ et vestrifſ plano et ſimplici verbo, nullo alio proba-⁶ cionum genere requiſito.^o Promitto etiam vobifſ quod predictam ceſſionem⁷ et omnia et ſingula ſupra dicta ratam, gratam et firmam et rata, grata atque^p firma ſemper⁸ habeo, tenebo et obſervabo et in aliquo non contrafaciam vel veniam aliquo⁹ iure, cauſa vel racione. Et pro hiifſ omnibus et ſingulis complendis et firmiter¹⁰ attendendis, tenendis et obſervandifſ, obligo vobifſ et vestrifſ omnia bona mea¹¹ mobilia et immobilia, habita et habenda. Et ad maiorem cauthelam iuro ſponte¹² in animam meam per dominum Deum et eius Sancta Quatuor Evangelia ma¹³ nibuſ meis corporaliter carta predicta omnia et ſingula attendere et complere,¹⁴ tenere et obſervare et in aliquo non contra facere vel venire aliquo iure,¹⁵ cauſa vel etiam racione. Intelligatur tamen et michi expreſſe retento quod¹⁶ caſu quo in futurum me reddere et reſtituere contingat predictafſ octo¹⁷ librafſ, tunc preſens apocha et ceſſio et omnia et ſingula in preſenti instrumento¹⁸ contenta ſint caſſa et vana et nulliuſ roboris ſeu valoris et pro caſſifſ¹⁹ et nullifſ et infectifſ penituſ habeantur; et in ipſo caſu, vos vel vestrifſ ſucceſoreſ²⁰ habeatis et teneamini michi reddere et reſtituere dictum comande instrumentum ſcin-²¹ cerum et integrum quod vos tradidi de preſenti ad hoc, ut ego et mei et dicto²² Anthonio Vili et bonifſ ſuiſ predictafſ octo librafſ valeamus cum ipſo instrumento²³ habere et reccuperare preſente instrumento in aliquo, non obſtante. Hec^{f. 36r} omnia et ſingula ſupradicta facio, paciſtor et promitto ego dictuſ Berengariuſ Cloteſ vobifſ² dicto Ffranciſco ça Rovira et vestrifſ necnon et notario infracripto ut publice perſone³ pro vobifſ et pro aliifſ etiam perſonifſ omnibuſ quarum inter eſt et intererit recipienti⁴ et paciſtenti ac etiam legitime ſtipulantifſ.

Actum eſt hoc Barchinona, triceſi-⁵ ma die menſifſ octobrifſ anno a Nativitate Domini milleſimo quadrin⁶ geſimo primo.

Sig + num Berengarii Cloteſ predictifſ, qui hec laudo,^q ⁷ firmo et iuro.

⁸ Teſteſ huiuſ rei ſunt: venerabileſ Petruſ Pallareſii, civiſ, Johannes Petri,⁹ alias vocatuſ Maſſot, magiſter ſcolariuſ, et Michael Petri,¹⁰ ſcriptor, civeſ Barchinone.

a. *El document s'inicia amb la notificació Noverint universi que l'escrivà va ratllar per canviar-la per Sit omnibus notum, que va escriure a la interlínea.* — b. *Sobre Berengarius dues ratlles diagonals per indicar la ferma de l'autor.* — c. *Segueix de ratllat.* — d. *Segueix possi ratllat.* — e. *Sobre l'última e un signe gràfic cancel·lat.* — f. *Segueix a ratllat.* — g. *Segueix solvistis michi ratllat.* — h. *Segueix de ratllat.* — i. *Segueix a l'inici de la línia següent cessione subscripta ratllat.* — j. *et solutis afegit a la interlínea.* — k. *Segueix fui ratllat.* — l. *Segueix eviccionem ratllat.* — m. *Segueix aut dicto Anthonio Vili²⁵ vel suis vel illi etiam cui deceat et pertineat ratllat.* — n. *indilate afegit a la interlínea.* — o. *Segueix et pro predictis ratllat.* — p. *Segueix et ratllat i atque afegit a la interlínea.* — q. *Segueix mus ratllat.*

4

1349 març 16. Cardona

Àpoca. *Ramon de Llobera, habitant de la vila de Solsona, reconeix rebre de Francesca, vídua de Bernat Sacirera, senyor d'Albí, trenta sous barcelonesos d'acord amb allò estipulat pel dit Bernat en el seu darrer inventari de béns.*

[O]. Original perdut.

R. BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Manual notarial Bat Car 71/1, de 26 març 1349 a 23 febrer 1350, f. 11r.

Raymundus de Lobera, habitator ville Celsone, confiteor vobis domine Francische, uxori quondam venerabilis² Bernardi za Cirera, militis et domini de Selalbi, me habuisse et recepisse a vobis triginta solidos barchinonenses³ terni^a, quos dictus venerabilis Bernardus za Cirera recognovit mihi^b et dari mandavit in suo ultimo⁴ inventario. Quare renunciando *et cetera*, facio vobis *et cetera*.

Testes: Guillelmus Vinyals et Berengarius⁵ de Vilangosa, de Cardona.^d

a. *Al marge esquerre, la nota diplomàtica t (= traditum) que indica la tradició del document.* — b. *mihí afegit a la interlínea.* — c. *Segueix testamento ratllat.* — d. *Document ratllat per tres línies obliqües, que indiquen la confecció in mundum.*

5

1349 març 16. Cardona

Comanda. *Jaume i Bernat d'en Estés, germans i fills d'en Jaume d'en Estés, difunt, habitants de la vila de Cardona, reconeixen tenir en comanda de Guillem Cervera, tutor de Romieta, pubilla i filla d'en Berenguer de Vilanova, difunt, habitant del mas de Vilanova, al terme de Cardona, cent sous barcelonesos de tern per mercadejar, quantitat que reconeixen haver rebut en l'apoca corresponent.*

[O]. Original perdut.

R. BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Manual notarial Bat Car 71/1, de 26 març 1349 a 23 febrer 1350, f. 11v.

Iacobus^a et Bernardus d'en Stez, fratres^b, filii Iacobi d'en Stez, quondam, habitatores² ville Cardone, confitemur nos tenere in puro deposito seu comanda a vobis Guillelmo Cervera,³ tutori Romiete, filie pupille^c Berengarii de Vilanova, habitatoris quondam mansi de Vila-⁴ nova termini Cardone, centum solidos barchinonenses terni, cum quibus tot solidis *et cetera*, super⁵ quibus *et cetera*, promittimus^d mercari *et cetera*. Fiat ad tercium lucri et tercium detrimenti *et cetera*.⁶ Super quibus promittimus vobiscum vel cui^e vel quibus volueritis computare et tam capitalis quam⁷ parte dicti lucri iuxta formam superius distinctam vobis vel vestris, aut cui vel quibus⁸ volueritis reddere et

tradere quodcumque *et cetera*, sine dilacione *et cetera*, obligando quisque *et cetera*, renunciando⁹ *et cetera*.

Testes Berengarius ze Spluga, rector ecclesia Sancti Michaelis Cardone et Petrus zes Torres, de¹⁰ Cardona.

|¹¹ Et dicti Iacobus et Bernardus d'en Stez firmarunt apocham^f de dictis centum solidos¹² dicto Guillermo de Cervera *et cetera*.

Testes predicti.^g

a. *Segueix d'en Stez, filius Iacobi d'en Stez quondam et ratllat i et afegit a la interlínia. — b. L'escrivà, inicialment, va escriure Iacobus d'en Stez, filius Iacobi d'en Stez quondam, et Bernardus d'en Stez, fratres eius (sic). Posteriorment va ratllar una part del que havia escrit i va deixar Iacobus et Bernardus d'en Stez, fratres. Cal puntualitzar que la s de fratres està ratllada. — c. Segueix et heredi ratllat. — d. Segueix vobiscum ratllat. — e. Segueix quo sense cancel·la. — f. Segueix dicto G ratllat. — g. Document ratllat per tres línies obliqües, que indiquen la confecció in mundum.*

6

1375 gener 12. Cardona

Venda. *Francesc Sescomes, sabater, i la seva dona Romieta, habitants de la vila de Cardona, venen a perpetuïtat a Roger Soler Vicent un lot de terra i vinya situat a Afertioles, al terme de Cardona, que és tingut a cens de 3 sous i 10 diners barcelonesos, a lliurar cada any al mes de setembre per la festa de Sant Miquel, sota domini de la capellania de l'església de Sant Miquel de Cardona, per un preu de 140 sous barcelonesos. Així mateix, Romieta, filla de Francesc Sescomes i de la seva dona difunta Frnancisca, renuncia a qualsevol dret per herència, per raó del dot de la seva mare difunta o per qualsevol altre dret sobre els dits béns.*

[O]. Original perdut.

R. BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Llibre comú i de propietats del notari Pere sa Tor Bat Car 79/5. de 26 desembre 1374 a 21 desembre 1375, f. 17r-v.

XII^a die ianuarii.

|² Francischus zes Comes, sutor, et eius uxor Romieta, habitatores ville Cardone, gratis et ex |³ certis scientiis, cum hoc presenti publico instrumento perpetuo valituro et duraturo, vendimus et animo vendendi |⁴ concedimus vobis Rogerio Solerii Vincentii et vestris et cui vel quibus volueritis perpetuo quoddam tro- |⁵ cium terre et vinee nostrum, situm in^a termino Cardone, loco vocato Afertiolas, prout|⁶ confrontatur cum trocio terre et vinee Romeui Aprilis, et cum trocium terre et vinee Petri ça Cort, et cum trocium|⁷ terre et vinee Guillelmi de Baruls, et cum torrente qui ibi disterit. Et tenetur sub dominio capellanie|⁸ Sancti Dominici institute in ecclesia Sancti Michaelis Cardone et capellani eiusdem ad censum trium|⁹ solidorum et undecim denariorum barchinonensium terni anno quolibet dicte capellanie et eius capellani, dandorum|¹⁰ et solvendorum in festo Sancti Michaelis mensis septembris. Et hanc vendicionem *et cetera*, sicut me-|¹¹ lius *et cetera*, inducentes *et cetera*. Salvo tamen dicte capellanie et eius capellano dicto censu cum omni|¹² dominio, laudemio, firma, faticha, empara et omni alio pleno iure in omnibus imperpetuum. Et pro pre-|¹³ tio huius venditionis a vobis habuisse et recepisse confitemur centum quadraginta solidos barchinonenses|¹⁴ terni, quorum *et cetera*. Ideo renunciantes *et cetera*, dantes *et cetera*, promitentes *et cetera*, obligamus quisque nostrum in solidum|¹⁵ et per toto *et cetera*, renunciamus *et cetera*. Et ego, dicta Romieta, ad plenum de iuribus

meis certificata,¹⁶ renuncio *et cetera*, sponteque iuro per Deum *et cetera*, contra predicta non venire ratione dotis vel sponsa-¹⁷ licii mei nec aliqua alia ratione, iure, modo uel causa. Huic autem vendicioni consentio ego¹⁸ Romieta, filia dicti Francischi zes Comes et eius uxoris Francische, quondam, et faciens me etatem ¹⁹ sexdecim annorum et amplius excessisse minorem tamen viginti annorum, renuncians excepcioni ²⁰ doli, metus et vis, et beneficio minoris etatis et restitutionis in integrum et omni alii iuri me²¹ in hac parte, iuvantiu iuro per Deum *et cetera*; predicta omnia et singula mihi ad intelligendum data, rata,²² grainta et firma semper habere et contra ea non venire racione partis hereditatis legitime et frarescha²³ nec ratione dotis vel alterius iurium quae et quod dicta Francischa, quondam, mater mea, habebat in et super²⁴ omnibus bonis dicti Francischi zes Comes nec aliqua alia racione nec racione etiam dicte minoris etatis^{f. 16v} vel restitutionis in integrum vel quavis alia racione.

Testes Romeus ça Vinya, Gillelmus Oliveris² et Guillelmus de Gamiçans, de Cardona.

Sig+num Petri de Palacio, presbiteri Cardone, capellani capellanie³ Sancti Dominici predictae, qui, recepto primitus laudemio mihi in dicta vendicione pertinenti, ipsam laudo, concedo⁴ et firmo, salvo tamen mihi et meis successoribus in dicta capellania dicto censu cum omni dominio, laudemio,⁵ firma, faticha, empara et omni alio pleno iure in omnibus in perpetuum, quam firmam fecit die et anno⁶ predictis et presentibus testibus supra dictis.

⁷ Item fiat instrumentum possessionis quia dictus Francischus zes Comes constitutus personaliter in⁸ domo scribanie publice Cardone, misit et posuit dictum emptorem de predicto trocium terre et⁹ vinee in plenam et corporalem possessionem, iuris et facti, vel quuasi, in signum cuius sibi tradidit¹⁰ quoddam suum capucium panni lividi in signum vere et tradite possessionis, sic quod recepta¹¹ dicta possessione *et cetera*.

Testes predicti.

¹² Item fiat instrumentum guirentie obligando quisque eorum in solidum et pro toto *et cetera*, renunciando *et cetera*, et¹³ dicta Romieta, ad plenum de suis iuribus certificata, renunciavit *et cetera*, sponteque iuravit per Deum¹⁴ *et cetera*, contra predicta non^b venire racione dotis vel sponsalicii sui *et cetera*.

Testes predicti.

¹⁵ Item fiat apoche instrumentum de predictis centum quadragintam solidis precii iam dicte vendicionis.¹⁶ Testes predicti.^c

a. *Segueix villa Cardone ratllat.* — b. *Segueix non ratllat.* — c. *Document ratllat per tres línies obliqües, que indiquen la confecció del document in mundum.*

1381 febrer 7 i setembre 18. Cardona

Compromís d'assumir el pagament d'un deute i cancel·lació del mateix. *Arnau de Pedraforca i la seva dona Guillemona, del terme de Saler, es comprometen davant el batlle de Cardona, sota pena de terç, a pagar a Francesc Sescomes, habitant de la vila*

de Cardona, 10 florins d'or d'Aragó que li devien a causa d'un préstec del que no constava cap instrument. El 18 de setembre del mateix any, Francesc Sescomes va reconèixer el cobrament de l'esmentada quantitat i es va procedir a cancel·lar aquest document.

[O]. Original perdut.

R. BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Manual notarial Bat Car 82/3, de 29 gener 1381 a 17 desembre 1381, f. 5r.

Arnaldus^a de Pedrafità et eius uxor Guillemoneta^b, termini de Saler, obligarunt se² baiulo Cardone, sub pena tercii, quod solvent Francisco Sescomes, ville³ Cardone, in primo venturo festo Pasche Resurrectionis Domini, decem⁴ florenos auri Aragonum quos sibi debent causa mutui sine instrumento,⁵ scilicet intus villam Cardone sine dilacione et cetera, pro quibus uterque⁶ eorum in solidum et pro toto obligarunt et cetera, renunciantes et cetera, foro eorum et cetera, submitentes⁷ et cetera. Et dicta mulier certificata et cetera, renunciavit et cetera, et iuravit per Deum et cetera, contra⁸ predicta non venire racione dotis et cetera, nec aliqua alia racione.

Testes⁹ Guillelmus Cirera et Bernardus Oliveri.

Et die XVIII^a septembris anni¹⁰ a nativitate Domini Mⁱ CCCⁱ LXXXⁱ [Iⁱ]^c dictus Franciscus Zescomes habuit¹¹ sibi pro satisfacto de dicto debito et ideo fuit deleta.^d

a. Arnaldus corregeix Petrus. — b. Sobre Guillemoneta l'abreviatura iur (= iuravit) per indicar el compromís mitjançant jurament de complir els termes del contracte. — c. [Iⁱ] manca. — d. Document ratllat per una línia ondulada que indica la cancel·lació del document.

8

1388 maig 18. Cardona

Procura. Blanca, filla de Pere Guix i dona de Pere Carni, manyà, habitant de la vila de Cardona, nomena procurador el seu germà Francesc Guix, prevere, procurador seu, per recuperar les 10 lliures barceloneses que Sibila, dona difunta de Pere Safort, va atorgar-li d'acord amb el seu darrer testament.

[O]. Original perdut.

R. BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Llibre de notes Bat Car 9/5, de 4 maig 1388 a 6 desembre 1388, f. 11r.

Noverint universi quod ego Blancheta, filia Petri Guixos, de ville Cardone, uxorque Petri Carni, manyani, habitatoris² dicte ville, de consensu et voluntate dicti viri mei, cum presenti publico instrumento ubique valituro, facio, constituo et ordino certum³ et specialem procuratorem meum, tamen videlicet^a dicretum Franciscum Guixos, presbiterum fratrem meum, presentem et^b eius procurations in se gratis⁴ suscipientem, ad habendum, petendum, exigendum, recuperandum et recipiendum pro me et nomine meo omnes illas decem libras⁵ barchinonenses de terno, quas domina Sibilia, uxor condam venerabilis Petri za Fortesa, michi dimisit in suo ultimo testamento.⁶ Dantes et concedens vobis, dicto procuratori meo, plenam et liberam potestatem cum plenissima facultate quod predictas decem⁷ libras possitis ab herede et manumissoribus et ab aliis quibus vis personis bonorum detentoribus dicte domine Sibilie, petere,⁸ recipere et habere et eiusdem vel alterius eorum^c facere nomine meo et pro me apocham seu apochas de recepto et firmare ipsosque vel alterium eorum⁹ si ipsas decem libras solvere distulerint

coram quibuscumque curiis [officialibus]^d, ecclesiasticis vel secularibus, convenire et reconvenire et contra¹⁰ ipsos vel alterium eorum querimoniam seu querimonias et retroquerimonias^e facere et petitiones quascumque dare et offerre. Et litteras excomunionis et alias¹¹ quaslibet scripturas contra ipsos vel alterium eorum^f [impetrare], habere et obtinere, et omnia alia facere que in lite seu litem fieri requirentur^g, et generaliter omnia alia et singula facere¹² in et circa predictas que fuerint necessaria et opportuna et que ego facere possem personaliter constituta. Et promito et sponte iuro¹³ per dominum Deum et eius sancta quatuor Evangelia corporaliter per mea tacta me semper habere ratum, gratum et firmum quicquid per¹⁴ vos, dictum procuratore meum, in predictis et circa predicta actum, gestum fuerit seu etiam procuratum, et in ullo tempore revocabiliter¹⁵ aliqua ratione sub omnium bonorum meorum ubique sint obligatione. Et ego, Petrus Carni, maritus dicte Blanchete¹⁶ predictis, consencio tamquam factis per dictam uxorem meam de meis consensu ac etiam voluntate.

Actum est hoc Cardone,¹⁷ XVIII^a die madii anno a nativitate domini M^o CCC^o LXXX° VIII°.

Sig+num Blanchete predicte que hec laudo, firmo et iuro.¹⁸ Sig+num Petri Carni, eius mariti predicti^h, qui predictis per dictam uxorem meam factis laudo et consencio atque firmo.¹⁹ Testes Guillelmus Vilela et Ffranciscus Castayols, ville Cardone.ⁱ

a. tamen videlicet *afegit a la interlinea*. — b. *Segueix hoc ratllat*. — c. vel alterius eorum *afegit a la interlinea*. — d. [officialibus] *afegit a la interlinia*. — e. retroquerimonias *afegit a la interlínia*. — f. *Segueix [...] habendu ratllat i [impetrare]*. — g. et obtinere... fieri requirentur *afegit a la interlínia*. — h. predicti *afegit a la interlínia*. — i. *Document ratllat per tres línies obliqües, que indiquen la confecció del document in mundum*.

9

1398 març 23. Cardona

Venda. *Romieta, vídua de Bernat Cases, obrer, i Romieta, filla seva i dona d'en Pere Desvinya, venen a perpetuitat a Francesc Cases, germà seu, un lot de terra i vinya a Agalinart, al terme de Cardona, amb tots els seus drets i pertinences, pel preu de 10 florins. Així mateix, Maria, filla de Romieta i dona d'en Bernat Sescases, renuncia als seus drets per raó de dot i d'hèrència sobre les dites possessions.*

[O]. Original perdut.

R. BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Llibre notarial de Pere Carbonell de 28 desembre 1399 a 2 desembre 1400, f. 12r-13r.

Noverint universi quod nos Romieta^a, uxor Bernardi Zescases, fabri^b, quondam, et Romieta^c, eius filia uxorque^d Petri Dezvinia, gratis et certis nostris scientis, nullo interveniente errore, |³ per nos et nostros heredes et successores quoscumque presentes pariterque futuros, pro evidente⁴ necessitate et pro expedicione, comodo et utilitate nostris, cum hoc presenti publico instrumento⁵ in suis robore et valere perpetuo permanenti, omni fraude ac decepcione postpositis, ven-⁶dimus et ex certa huiusmodi pure, perfecte et irrevocabilis vendicionis tradimus et concedimus de⁷ presenti^e seu quasi vobis, Francisco Cases, fratri nostro, ex utroque latere presenti, et vestris et⁸ cui vel quibus volueritis, perpetuo, illud trocium terre et vinee loco vocato Agalinart|. ⁹ Et afrontatur cum vinea Bernardi Zaselva, quondam, et de alia parte cum terra Andre de Aquilaro,¹⁰ mediante quadam via, et de alia cum terra Petri^f Rovira de Graells, et de alia

cum¹¹ terra Francisci Cervera. Et est elodium francum et quitium ab omni sensu. Et hanch^g vendi-¹² cionem dicti troci terre et vinee, cum suis ingressibus et egressibus cuicumque aliis iuribus et perti-¹³ nenciis eiusdem facimus^h vobis et vestris perpetuo, sicut melius, firmitus ac uti-¹⁴ lius dici, intelligi, scribi ac etiam nominari potestⁱ ad totum commodum et utilitatem¹⁵ vestri, dicti emptoris, et vestrorum. Precio decem^j florenos, de quibus sumus bene vestri paccate¹⁶ pariterque contrente. Renuncians omni excepcioni dicte pecunie non numerate et non habite et¹⁷ predictae vendicionis legitime non facte et legi qua subvenitur deceptis in contratibus¹⁸ ultra dimidiam iusti precii et beneficio minoris precii et restitutionis in integrum et omni contitucioni, consuetudini ac dolo malo et infactum accioni. Dando¹⁹ et remittendo donacione irrevocabili inter vivos vobis et vestris totum quicquid²⁰ plus predicta que vobis vendimus valent vel possunt valere nunc vel in futurum²¹ precio supradicto. Extrahentes predicta que vobis vendimus de nostri et nostrorum²² iure, dominio, posse, proprietate ac corporali possessione eaque in vestrum [et]^k vestrorum ius,²³ dominium, posse, proprietatem ac corporalem possessionem mitimus et transfferimus irrevo-²⁴ cabiliter cum omni iuris plenitudine. Promittentes vobis et vestris ex pacto²⁵ vel cui volueritis tradere de premissis corp[or]alem^l pleno iure possessionem, et²⁶ in ea vos et vestros facere existere potiores interim vero nos donech vos eam²⁷ acceperitis corporalem possessionem, iuris et facti, confitemur predicta possidere²⁸ pro vobis precario nomine. Preterea dantes, concedentes ac cedentes vobis et vestris²⁹ omnia iura omnesque acciones, questiones, petitiones^m vel damandas, utiles³⁰ mixtas, coherentes, ordinarias et extraordinarias et alias quaslibet nobis et nostris³¹ in predictis pertinentes et pertinencia et pertinere debentes etⁿ debencia quavis causa, iure,^f ^{12v} titulo sive modo. Quibus iuribus, vocibus et accionibus possitis uti et agere et² experiri in iudicio et extra, agendo, respondendo et omnia alia faciendo quemadmodum³ nos poteramus^o ante presentis instrumenti confeccionem et nunc et etiam postea quandocumque.⁴ Constituimus vos et vestros super predictis veros dominos et porprietarios ut in rem vestram⁵ propriam ad habendum, tenendum^p, possidendum, vendendum et inde omnimodas voluntates⁶ faciendum. Promittentes vobis et vestris quod nos^q et nostri faciemus vos et vestros et⁷ quos volueritis habere, tenere, possidere et^r expletare contra omnes personas.⁸ Et de eviccione et legali guirentia totali et particulari sine dolo et ulla excepcione vestri et⁹ vestrorum ternei promito, ita videlicet quod si ullo unquam tempore aliqualis questio,¹⁰ petitio vel demanda fieret aut moveretur contra^s vos vel vestros,¹¹ in totum vel in parte, iuste debite^t vel iniuste, in et pro predictis, promitimus vobis et¹² vestris ex pacto stipulacione qua supra nos et nostros ponere et parare ante vos et vestros¹³ ante omnem causam vel in causa et etiam post causam, in iure et extra ius, ipsis questioni¹⁴ et petitioni, et sucipere totum honus litigii iuri pro vobis et vestris me offerre et¹⁵ illud sequi et firmare et eas causas et lites in nos et nostros assumere et transferre¹⁶ tanquam nostras et nostrorum proprias et ducere et prosequi a litis principio usque ad finem¹⁷ nostris et nostrorum propriis missionibus et expenssis, et hoc tantum et tandiu donech¹⁸ vos et vestri a predictis quiti fueritis et penitus liberati aut tali sententia fuerint¹⁹ terminate a qua ulterius non liceat appellari et casu quo apelleretis appellacionem²⁰ ipsam minime prosequi seu finiri sitis astricti. Verum, si vos vel vestri ipsam²¹ causam vel causas ducere volueritis, illud facere possitis eleccione vobis et vestris²² super predictis specialiter reservata^u nulla denunciacione si volueritis nobis^v vel²³ nostris minime fienda seu etiam intimanda. Remittentes vobis et vestris super²⁴ hiis honus et necessitatem denunciandi eviccionem et causam eviccionis ac²⁵ appellandi et appellacionem prosequendi non posse renuti. Renunciantes iuribus²⁶ dicentibus quod

eviccionem apperentem in re^w vendita venditori debere de-²⁷nunciari et quod emptor primo debet suam guirentiam deffendere antequam venditorem²⁸ convenire et quod venditor non tenetur emptori de eviccionem quando propter errorem²⁹ vel imprudenciam iudicantis est contra emptorem vel pronunciatum, insuper^x³⁰ vobis et vestris refficere, restituere et plenarie emendare ad solam et simplicem³¹ vestri requisicionem vel ad hostencionem huius presentis publici instrumenti, omnia et³² singula dampna interesse et omnes missiones et expenssas, que et quas feceritis aut³³ sustinueritis pro predictis litibus ducendis vel tratandis vel alias, et tam si obtinueritis^f ^{13r} in premissis quam si subcubueritis in eisdem. Super quibus quidem^y dampnis, missionibus² et expenssas credatur et credi volumus vestro simplici et plano verbo absque testibus et iuramento,³ quod iuramentum nunc et pro tunc et econverso vobis defferimus et remitimus et id pro delato haberi⁴ volumus. Renunciantes iuri dicenti quod defferens alicui iuramentum antequam prestetur⁵ potest per defferentem licite revocari et consuetudini cuicumque loquenti de expenssas⁶ a parte parti non restituendis. Et tactis a nobis et quelibet nostrum super sanctis Dei quatuor⁷ Evangeliiis corporaliter iuramus et iurando promitimus^z predicta habere rata,⁸ grata et firma perpetuo et non contra facere seu venire ratione dotis vel sponsalicii nostrorum.⁹ Renunciantes benefificio Velleyani senatus consulti et iuribus ypothecarum nostrarum¹⁰ et omnibus aliis iuribus in favorem mulierum introductis. Et pro predictis omnibus et singulis attendendis firmiter et complendis obligamus¹⁰ vobis et vestris omnia nostra^a de utriusque nostrum in solidum et pro toto habita et habenda¹¹ ubique. Ad hec^b ego Maria, uxor d'en Rogerius Dipre, quondam, et filia dicte Romiete,¹² uxoris dicti Bernardi Zescases, iuro per dominum Deum et eius sancta quatuor Evangelia¹³ corporaliter per me tacta^c predictis non contra facere seu venire ratione¹⁴ dotis, partis hereditatis, legitime iure [nature] vel alterius iure seu¹⁵ ratione. Renuncians benefificio Velleyani senatus consulti et iuribus ypo-¹⁶thecarum mearum.

Actum est hoc Cardone, XXIII^a die marcii anno¹⁷ a nativitate Domini M^{od} CCC^o XC^o octavo.

Sig++na Romiete et Romiete, eius filia, predictarum, que hec concedimus, iuramus et firmamus. Sig+num¹⁹ Marie predicte, que hec concedo, firmo et iuro.

²⁰ Testes Andreas Voltet, Petrus Bo, de domo domini comitis, et venerabilis²¹ Raymundus Alamany de Torayells.

²² Fiat instrumentum possessionis per quoddam capucium.

²³ Item firmarunt instrumentum apocham dicti precii.

²⁴ Testes predicti.^e

a. *Segueix filia ratllat i uxor interliniat.* — b. *fabri afegit sobre la línia.* — c. *Segueix eius ratllat i eius filia afegit sobre la línia.* — d. *Segueix que fuit Bernardi Vincentis, uxorque [mea] ratllat.* — e. *Segueix s ratllat.* — f. *Segueix Servera ratllat.* — g. *hanch afegit a la interlínia.* — h. *Segueix vos ratllat.* — i. *potest afegit a la interlínia.* — j. *Segueix [solidos] ratllat i florenos afegit a la interlínia* — k. *[et] manca.* — l. *[o] manca.* — m. *Entre e i s, en rillades.* — n. *et afegit a la interlínia.* — o. *Al text poteramamus.* — p. *Al text tenenendum.* — q. *nos afegit a la interlínia.* — r. *Segueix explarare ratllat.* — s. *Segueix omnes personas ratllat.* — t. *debite afegit a la interlínia.* — u. *ta afegit a la interlínia.* — v. *Segueix et ratllat.* — w. *Segueix vendid ratllat.* — x. *Segueix pro[mito] ratllat.* — y. *Entre i i d, bus ratllat.* — z. *Segueix predictis ratllat.* — a'. *Segueix utrique ratllat.* — b'. *Segueix nos ratllat.* — c'. *Segueix iure ratllat.* — d'. *Segueix CCCC^o ratllat.* — e'. *Document ratllat per tres línies obliqües, que indiquen la confecció in mundum.*

10

1400 gener 10. Cardona

Àpoca. *Hug d'Aguilar, mercader de la vila de Cradona, reconeix rebre de Guillem Mijans, paraire del dit lloc, 55 lliures barceloneses que li debia per l'arrendament d'una casa situada al carrer Major de la vila de Cardona.*

[O]. Original perdut.

R. BC, Arxiu, Fons de la Batllia de Cardona (s. XIII-XVII), Llibre notarial de Pere Carbonell 11/1, de 28 desembre 1399 a 2 desembre 1400, f. 3v.

Noverint universi quod ego Hugo de Aquilario, mercatori de vila Cardone, ex certa mea sciencia confiteor et² recognosco vobis Guillermo Miyans, paratori pannorum lane de dicta villa Cardone, quod solvistis michi numerando ad meam voluntatem quinquaginta quinque libras barchinonenses monete de terno de maiori peccunie quanti-³ tate quam mihi debetis de precio illius hospicii per me vobis venditi ad in perpetuum quod est in vico Maiori⁴ dicte ville, inter hospicium Romei de Fontcalda et hospicium Raimundi Zaselva. Unde, renunciando⁵ excepcioni non numerate peccunie et non recepte et doli, ffacio vobis et bonis vestris de predictis quinquaginta quinque libris bonum finem et firmam pactum ulterius de non petendo, salvo iure mihi in residuo.

⁷ Actum est hoc Cardone, X^a die ianuarii anno a nativitate Domini millesimo CCCC^o.

Sig+num Hugonis⁸ de Aquilario predicti, qui hec laudo et firmo.

⁹ Testes venerabiles Philipus Zacirera, domicellus, et Petrus de Malagarriga, presbiter¹⁰ Cardone.^a

a. Document ratllat per tres línies obliqües, que indiquen la confecció del document in mundum.

11

1336 gener 25. Amer

Reconeixement de deute. *Guillem de Gilabert, habitant de la parròquia de Sant Climent d'Amer, reconeix deure a Pere Ballester, habitant de la vila d'Amer, 28 sous de tern per la compra de blat, quantitat que es compromet a pagar a mitjan del proper mes de [desembre].*

[O]. Original perdut.

R. AHG, Fons notariales, Amer, Bonanat Ballester, Manual de 20 febrer 1335 a 8 febrer 1345, f. 4r.

VIII^{oa} kalendas februarii, anno Domini predicto.

Guillelmus de Guilabert^b, parrochie Sancti Clementis de Amerio, confiteor et recognosco debere² vobis Petro Ballasterii, ville de Amerio, XX octo solidos de terno racione bladi³ quem a vobis emi et habui. Renuncio excepcioni *et cetera*, solve in medio [decembre] proxi-⁴ me venienti, nisi fiat *et cetera*, obligo *et cetera*.

Testes Berengarius de Fegia, ville de Amerio,⁵ et Guillelmus de Podio, filius Guillelmi de Podio, de [...].^c

Fuit cancellatum de voluntate partium.^d

|⁶ Idem apocha.
Testes predicti.^e

|⁷ Fuit cancellatum de voluntate partium.^f

a. *Corregeix x[IX] ratllat.* — b. *Sobre Guillelmi dues ratlles diagonals per indicar la ferma de l'autor.* — c. *Document ratllat per dues línies obliqües, que indiquen la confecció in mundum.* — d. *Document cancel·lat amb una creu en forma d'aspa que, per al seu traçat, aprofita una de les línies obliqües que indiquen la confecció in mundum.* — e. *Document ratllat per dues línies obliqües, que indiquen la confecció in mundum.* — f. *Document amb dues creus en forma d'aspa, per indicar la seva cancel·lació.*

12

1351 octubre 18. Amer

Àpoca. *Guillema Desabater, habitant de la parròquia de Sant Climent d'Amer, reconeix rebre de Joan Bosc, marit seu, 100 sous barcelonesos de tern en concepte del seu aixovar.*

[O]. Original perdut

R. AHG, Fons notariais, Amer, Bonanat Ballester, Manual de 25 abril 1351 a 19 març 1351, f. 25v.

Sit omnibus notum quod ego Guillelma Dezsabater, parroquie Sancti Clementis de|² Amerio, recognosco vobis Johanni de Boscho, vir meo, quod solvistis|³ mihi^a centum solidos barchinonenses de terno, racione illius exovarii quod mihi|⁴ aportare et solvere promisistis tempore que intrastis causa [muliendi] manso- |⁵ veriam vocatam dez Sabater. Et ideo renuncio excepcioni peccunie non|⁶ numerate et non recepte et doli, per me et meos facio vobis et bonis|⁷ vestris de istis centum solidis bonum finem et pactum de ulterius non petendo,|⁸ salvo tamen iure meo in residuo dicti exovarii quod fuit actum in villa de Amerio, et per dictam Guillelmam dez Sabater laudatum et firmatum|⁹ quarta die mensis iuni anno a nativitate Domini [M^o] CCC^o LI presentibus|¹⁰ [testibus] Petro Artau de Contas[...], Guillelmo Calvet et Petro de [Sihilies] dammunt,|¹¹ parroquie Sancti Stephani de [Beneva].

a. *Al marge esquerre, la nota diplomàtica f (= factum) que indica la confecció del document in mundum. Al marge dret: paccavit IIII, en referència al pagament fet al notari per l'expedició del document.*

13

1355 setembre 13. Amer

Àpoca. *Bernat Vidal de Puig, habitant de la vila d'Amer, reconeix rebre de Vidal de Pujol, habitant de la parròquia de Sant Climent d'Amer, 50 sous de tern de les 6 lliures acordades per la venda d'un terreny.*

[O]. Original perdut.

R. AHG, Fons notariais, Amer, Bernat Tufarer, Manual de 25 agost 1355 a 14 març 1356, f. 7v.

Bernardus^a Vitalis de Podio, ville de Amerio, confiteor et recognosco vobis Vitali de Podiolo, parroquie|² Sancti Clementis de Amerio, quod solvistis mihi quinquaginta solidos de terno ex illis|³ sex libris pro quorum precio vobis vendidi quendam campum terre cum trilia^c|⁴ que ibi est, prout in instrumento inde confecto continetur. Et ideo

renuncio *et cetera*, de predictis⁵ L solidis facio vobis bonum finem *et cetera*, sicut melius *et cetera*, salvo iure in residuo.

⁶ Testes Guillelmus de Podiolo, sagio Gerunde, et Bernardus Codayerii, de Anglesio.^e

a. *Al marge esquerre*, est in libro. — b. *Al marge esquerre*, [...] ratllat. — c. *Segueix que ratllat*. — d. *Al marge esquerre*, IIII, en referència al pagament fet al notari per l'expedició del document. — e. *Document cancel·lat per una línia obliqua*.

14

1365 març 10. Amer

Àpoca. *Bernat de Camp, habitant de la parròquia d'Amer, reconeix rebre de Pere Oliver, habitant de la parròquia de Granollers, 20 sous de tern que li devia en concepte de l'aixovar que li corresponia pel mas Oller, 10 l'any anterior, que li havien estat lliurats per Ramon Sitjar, i 10 el present, lliurats pel dit Pere Oliver.*

[O]. Original perdut.

R. AHG, Fons notarians, Amer, Bernat Tufarer, Manual de 19 febrer 1365 a 22 desembre 1365, f. 12r.

Bernardus de Campis, parroquie de Amerio, confiteor vobis Petro Olerii, parroquie de Granoyeriis, absentia^a, quod solvistis² mihi, voluntate mee, XX solidos de terno, ex quodam debito quod mihi recognovistis debere cum instrumento^b, racione illius exovarii quod mihi reverti debet de³ manso vestro Olerii, scilicet X solidos de solucione anni proximo preteriti et X solidos de solucione^c anni presentis quos X solidos^d ⁴recepti per manus Raimundi de Citgiario, de Granoyeriis, et per manus vestri X solidos. Et ideo renuncio excepcioni de predictis salvo iure in residuo.^e

⁵ Testes Guillelmus de Figuereda et Raimundus, eius filius, de Amerio.^f

a. absentia *afegit a la interlínia*. — b. ex quodam... cum instrumento *afegit a la interlínia*. — c. *Segueix pres ratllat*. — d. scilicet X...X solidos *afegit a la interlínia*. — e. *Hem alterat la redacció del document per tal que tingui sentit, atès que el text diu: (...) quos X solidos, et ideo renuncio excepcioni de predictis salvo iure in residuo, recepti per manus Raimundi de Citgiario, de Granoyeriis, et per manus vestri X solidos*. — f. *Document cancel·lat per una línia ondulada. Al marge esquerre in libro est. Al marge dret: paccavit IIII, en referència al pagament fet al notari per l'expedició del document*.

15

1365 març 11. Amer

Àpoca. *Ramon de Puig, habitant de la vila d'Amer, reconeix rebre d'Arnau Esponui, habitant de la dita vila, 140 sous barcelonesos de tern per la redempció d'un violari de 25 sous anuals, creat el 27 de gener de 1360.*

[O]. Original perdut.

R. AHG, Fons notarians, Amer, Bernat Tufarer, Manual de 19 febrer 1365 a 22 desembre 1365, f. 12v.

Raimundus de Podio, ville de Amerio, confiteor et recognosco vobis Arnaldo Esponuy, dicte ville,² quod solvistis mihi et tradidistis numerando, voluntate mee, omnes^a

illos centum³ quadraginta^b solidos barchinonenses de terno, pro quorum precio vendidistis me ad violarium⁴ de tota vita duarum personarum viginti solidos barchinonenses de terno annuales,⁵ cum instrumento confecto XXVII^a die ianuarii anno a nativitate Domini MCCCLX, in posse notarii infrascripti, pro quibus denarii luistis seu redimistis a me dictum⁶ violarium. Item solvistis me omnes soluciones predictas dicti violarii.⁷ Et ideo, renunciando excepcioni peccunie non numerate et non re-⁸ cepte et doli, de predictis CXL solidis et de dictis solucionibus preteritis^c facio vobis et bonis vestris bonum⁹ finem et pacctum de ulterius non petendo, prout melius possit dici ac¹⁰ intelligi ad vestrum vestrorumque bonum et sanum intellectum in [com]pletis [quando]¹¹ dictum instrumentum violarii cancelletur penitus et [...]atur et nullam [...]¹² firmitatem.

Actum est hoc in villa de Amerio XI die marcii anno a nativitat Domini MCCCLXV.

¹³ Testes Guilelmus de Casalis, [...]us Sancti Gregorii, et Raymundus [...thomi],¹⁴ de Amerio.^d

a. *Segueix C ratllat.* — b. *Al marge esquerre, la nota diplomàtica f (= factum) que indica la confecció del document in mundum.* — c. *et de dictis solucionibus preteritis afegit a la interlínia.* — d. *Document ratllat per dues línies obliqües, que indiquen la confecció in mundum.*

BIBLIOGRAFIA

Llibres i tesis

- BERNAD MAINAR, Rafael, *Derecho romano: Curso de derecho privado romano*. Caracas: Universidad Católica Andrés Bello, 2006.
- BLASCO MARTÍNEZ, Rosa M., *Una aproximación a la institución notarial en Cantabria: desde sus orígenes a la Ley del Notariado*. Santander: Universidad de Cantabria, 1990.
- BONO HUERTA, José, *Historia del derecho notarial español. Edad Media*. 2 vols. Madrid: Junta de decanos de los colegios notariales de España, 1979-1982.
- BOÜARD, Alain de, *Manuel de Diplomatique française et pontificale: diplomatique générale: avec un album de 54 planches en phototypie*. Paris: Éditions Auguste Picard, 1929.
- CASAS I NADAL, Montserrat, *El monestir de Sant Vicenç de Cardona a l'Edat Mitjana. Alguns aspectes de la seva història des dels orígens fins al 1311*, tesi doctoral, Fac. de Geografia i Història (Universitat de Barcelona), Barcelona, 1989.
- DHONDT, Jan, *La alta edad media*. Madrid: Siglo XXI de España Editores, 1987.
- ESTEPA DÍEZ, Carlos, *Instituciones y poderes en la Europa medieval: imperios, reinos y principados*. Madrid: Editorial Síntesis, 2017.
- FLUVIÀ, Armand de, *Els primitius comtats i vescomtats de Catalunya*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1989.
- GAYO, *La Instituta de Gayo, descubierta recientemente en un palimpsesto de la Biblioteca Capitulare de Verona: traducida por primera vez al castellano*, trad. Nicolás M. Rivero. Madrid: Imprenta de la Sociedad literaria y tipográfica, 1845.
- GIBBON, Edward, *Historia de la decadencia y caída del imperio romano*. Barcelona: Debolsillo, 2003.
- IGLESIA FERREIRÓS, Aquilino, *La creación del derecho. Una historia de la formación de un derecho estatal español*. 2 vols. Madrid: Marcial Pons, 1996.
- MATEU IBARS, Josefina (coord.), *De scriptis notariorum*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1989.
- MORENO NAVARRETE, Miguel Á., *La prueba documental. Estudio histórico-jurídico y dogmático*. Madrid: Marcial Pons, Ediciones Jurídicas y Sociales, 2001.
- NUÑEZ LAGOS, Rafael, *El documento medieval y Rolandino*. Madrid: Góngora, 1951.
- PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà (coord.), *Els fons de protocols de Catalunya: Estat actual i porposta de sistematització*. Barcelona: Associació d'Arxivers de Catalunya, col·l "Textos", 5, 2005.
- PIÑOL ALABART, Daniel, *El notariat públic al camp de Tarragona: Història, activitat, escriptura i societat (segles XIII-XIV)*. Barcelona: Fundació Noguera, Estudis, 27, 2000.
- PRATESI, Alessandro, *Genesi e forme del documento medievale*. Roma: Jouvence, Guide, 3, 1987.

- SANTAMARÍA, Victorino, *Estudios notariales: Contribución a la historia del notariado en Cataluña*. Barcelona: La Renaixensa, 1917.
- SÉNECA, “Apocolocintosis”, trad. Juan Gil Fernández, *Estudios clásicos* (Madrid) 15, 63 (1971), p. 115-203.
- SIMÓ SANTONJA, Vicente L., *El notariado español en los siglos XIII y XIV*. Madrid: Colegios Notariales de España, 2007.
- SOLÀ I COLOMER, Xavier, *El Monestir de Santa Maria d’Amer a l’època moderna: religió, cultura i poder. De la reforma benedictina a la vigília de les desamortitzacions (1592-1835)*. Barcelona: Fundació Noguera, vol. 1-2, 2010.
- TORRAS I CORTINA, Miquel, *L’escriptura i el llibre a la Catalunya central als segles XIII i XIV*. Barcelona: Universitat Autònoma de Barcelona. Departament de Ciències de l’Antiguitat i de l’Edat Mitjana, 2004. Tesis doctoral en xarxa: <http://hdl.handle.net/10803/5539> has de posar quan la vas consultar: [consulta 23 d’agost de 2019 per exemple]

Artículos

- ALONSO ROYANO, Félix, “El derecho griego”, *Espacio, tiempo y forma. Serie II, Historia Antigua* (Madrid) 9 (1996), p. 115-142.
- AMELOTTI, Mario, “Negocio, documento y notario en la evolución del derecho romano”, *AAMN* (Madrid) XXIX (1990), p. 133-141.
- ARIAS BONET, Juan A., “Sobre la querela y la exceptio non numerate pecuniae: Derecho romano y vicisitudes medievales”, *AHDE* (Madrid) 53 (1983), p. 108-136.
- BAIGES I JARDÍ, Ignasi J., “El notariat català: origen i evolució”, *Actes del I Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1993)*. Barcelona, Fundació Noguera, 1994, p. 132-133.
- BELLO RODRÍGUEZ, Silvestre, “Contratos literales”, *Revista de ciencias jurídicas* (Palma de Gran Canaria) 2 (1997), p. 45-60.
- BERNAD SEGARRA, Lucía, “Sobre la publicidad en Derecho Romano postclásico. El supuesto de la Insinuatio Donationis”, *AFDUC* (Coruña) 16 (2012), p. 661-682.
- Canellas López, Angel, “El notariado en España hasta el siglo XIV: Estado de la cuestión”, *Actas del VII Congreso Internacional de Diplomática (Valencia, 1986)*. Valencia, Generalitat Valenciana, 1989, p. 99-142.
- CARREÑO SÁNCHEZ, Rosa M., “Tras las huellas de las *Pactiones et stipulationes* romanas como modos de constitución de servidumbres prediales en el Derecho histórico español y especialmente en el caso de Cataluña”, *REHJ* (Valparaíso) 31 (2009), p. 199-216.
- CONDE, Rafael, “El pas de l’escrivà al notari”, *Actes del I Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1993)*. Barcelona, Fundació Noguera, 1994, p. 439-462.
- CONDE, Rafael, “Notaries i conflictes entre notaris en les ciutats i viles”, *Actes del II Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1998)*. Barcelona, Fundació Noguera, 2000, p. 15-28.
- CONDE, Rafael & GIMENO, Francisco, “Notarías y escribanías de concesión real en la Corona de Aragón (s. XIII)”, *Actas del VII Congreso Internacional de Diplomática (Valencia, 1986)*. Valencia, Generalitat Valenciana, 1989, p. 281-330.

- EGEA FERNÁNDEZ, Joan & MARSAL GUILLAMET, Juan, “L’aportació dels notaris a la ciència jurídica catalana (s. IX a XIX)”, *Actes del I Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1993)*. Barcelona, Fundació Noguera, 1994, p. 277-320.
- FERNÁNDEZ DE BUJÁN, Antonio, “Fides publica e instrumenta publice confecta en Derecho Romano”, *Revista de Estudios Latinos* (Madrid) 1 (2001), p. 189-200.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa, “L’instrument notarial (segles xi-xv)”, *Actes del II Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1998)*. Barcelona, Fundació Noguera, 2000, p. 29-88.
- FERRER I MALLOL, Maria Teresa, “La redacció de l’instrument notarial a Catalunya. Cèdules, manuals, llibres i cartes”, *EHDAP (Barcelona) IV* (1974), p. 29-192.
- GALERA I PEDROSA, Andreu, “L’escribania pública de la canònica de Sant Vicenç de Cardona entre els anys 1326 i 1498”, *Actes del I Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1993)*. Barcelona, Fundació Noguera, 1994, p. 653-666.
- GARCÍA-GALLO DE DIEGO, Alfonso, “Del testamento romano al medieval. Las líneas de su evolución en España”, *AHDE* (Madrid) 47 (1977), p. 425-498.
- GARCIA I SANZ, Arcadi, “Origen de la fe pública del document notarial”, *Actes del II Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1998)*. Barcelona, Fundació Noguera, 2000, p. 491-501.
- GARCIA I SANZ, Arcadi, “Precedents, origen i evolució dels col·legis notariais”, *Actes del I Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1993)*. Barcelona, Fundació Noguera, 1994, p. 167-187.
- GINEBRA I MOLINS, Rafel, “Les escribanies eclesiàstiques a Catalunya”, *Actes del II Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1998)*. Barcelona, Fundació Noguera, 2000, p. 89-160.
- GUTIÉRREZ MONTERO, José A., “Fundamentos del derecho notarial” a Muñoz Rivera, Isidro (coord.), *Cuadernos de derecho notarial*. México, FOEM, 2015, p. 51-94.
- PAVÓN BENITO, Julia, “Del *scriptor* al *notarius publicus*. Notas acerca de los orígenes de la institución notarial en Navarra (siglos XI-XIV)”, *Actas del V Congreso de Historia de Navarra* (Pamplona) 1 (2002), p. 133-145.
- PÉREZ BRAVO, Carlos, “La stipulatio. Características generales”, *Ars Boni et Aequi* (Santiago de Chile) 5 (2009), p. 137-155.
- PÉREZ MARTÍN, Antonio, “El estudio de la recepción del derecho común en España”, *I Seminario de historia del derecho y derecho privado: nuevas técnicas de investigación* (Bellaterra 1982). Barcelona, Universitat Autònoma de Barcelona, 1985, p. 241-325.
- PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà, “Gènesi i evolució dels registres notariais (s. XIII-XIX)”, *Actes del II Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1998)*. Barcelona, Fundació Noguera, 2000, p. 161-184.
- PAGAROLAS I SABATÉ, Laureà, “Notariat i cultura als registres notariais”, *Actes del I Congrés del Notariat Català (Barcelona, 1993)*. Barcelona, Fundació Noguera, 1994, p. 332-350.
- PONS I GURI, Josep M., “Algunes orientacions per a la utilització dels fons de seccions històriques en districtes notariais”, *REHJC* (Barcelona) I (1989), p. 159-190.

- PONS I GURI, Josep M., “Característiques paleogràfiques dels llibres notariais catalans fins al 1351”, *REHJC* (Barcelona) I (1989), p. 191-218.
- PONS I GURI, Josep M., “Corpus iuris”, *Documents Jurídics de la Història de Catalunya*. Barcelona, Generalitat de Catalunya. Departament de Justícia, 1991, p. 111-134.
- PONS GURI, Josep M., “De l'escrivent al notari i de la *charta* a l'instrument. Recepció dels usos notariais itàlics a Catalunya”, *Lligall* (Barcelona) 7 (1993), p. 29-42.
- PUIGDEMONT OLIVERAS, Josep, “L'acta de consagració de l'església de Santa Maria d'Amer”, *Quaderns de la Selva* (Santa Coloma de Farners) 14 (2002), p. 111-120.
- SOLÉ I COT, Sebastià & VERDÉS PIJOAN, Pere, “L'aportació dels notaris a la societat catalana en els camps del dret, la història, la literatura i la política”, *Actes del I Congrés del Notariat Català* (Barcelona, 1993). Barcelona, Fundació Noguera, 1994, p. 11-130.

Corpus documentals i catàlegs de fons

- ABADAL I DE VINYALS, Ramon, *Catalunya carolíngia. Els diplomes carolíngis a Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, II, 1926-1950, edició facsímil 2007.
- ABADAL I DE VINYALS, Ramon, *Catalunya carolíngia. Els comtats de Girona, Besalú, Empúries i Peralada*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2003.
- ADROER I PELLICER, M. Àngels & al., *Catàleg dels protocols del districte de Girona (I)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1996.
- GALERA I PEDROSA, Andreu, *Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276)*. Barcelona: Fundació Noguera, 1998.
- PRUENCA, Esteve, *Diplomatari de Santa Maria d'Amer* (edició a cura de Josep M. Marquès). Barcelona: Fundació Noguera, 1995.